

บทที่ 5
ดินแดนและประชากรมนุษย์
(Territory and Human Population)

วัตถุประสงค์

เมื่อนักศึกษาได้ศึกษาและอ่านบทที่ 5 นี้แล้ว นักศึกษาสามารถอธิบายและตอบคำถามที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาต่อไปนี้ได้ถูกต้อง

1. ความสัมพันธ์ระหว่างดินแดน องค์ประกอบของดินแดนอาณาเขต
2. บริเวณจุดศูนย์กลางร่วมหรือแหล่งอารยธรรม,
3. ย่านใจกลางของรัฐมีความสำคัญต่อการพัฒนาการของรัฐ และเมืองหลวง
4. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของรัฐ และวัฒนธรรมย่อมนำไปสู่พลังอำนาจของรัฐ
5. วิเคราะห์โครงสร้างภายในของรัฐ ซึ่งมีองค์ประกอบทางกายภาพและสังคมได้
6. แนวความคิดและความสำคัญของประชากรในด้านภูมิรัฐศาสตร์
7. ทฤษฎีประชากรและองค์ประกอบประชากร
8. ผลกระทบจากการย้ายถิ่นภายในประเทศและระหว่างประเทศ
9. การเปลี่ยนแปลงประชากรและการกระจายประชากรมีความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างกันต่อรัฐ
10. อิทธิพลของประชากรต่ออำนาจทางการเมืองของรัฐ
11. อธิบายศัพท์ได้อย่างน้อย 10 ศัพท์

บทนำ I ดินแดนและประชกรมนุษย์

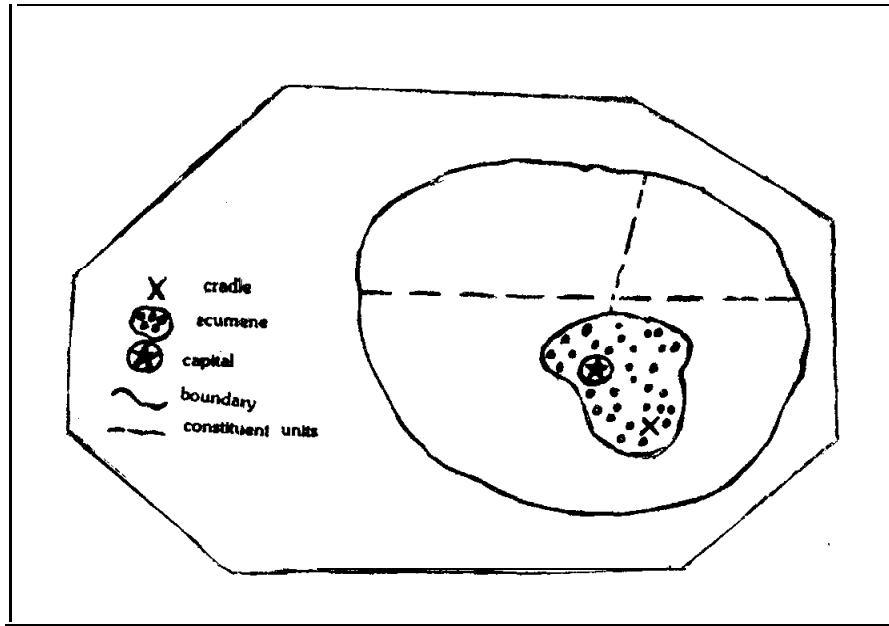
ดินแดนและองค์ประกอบของดินแดน มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้ง ทุกหนทุกแห่งที่มนุษย์อยู่อาศัย ไม่ว่าในบริเวณอุดมสมบูรณ์หรือทรกัณฑ์ มวลมนุษย์จะร่วมมือกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ศึกษาลักษณะภูมิประเทศและถิ่นฐาน และสิ่งหนึ่งซึ่งจะต้องกระทำก็คือ การปกป้องดินแดนของตน นักภูมิศาสตร์การเมือง สนใจทั้งในด้านดินแดน ซึ่งสัมพันธ์กับองค์การการเมือง และความสัมพันธ์ขององค์การการเมือง บนพื้นที่ทางการเมืองด้วย ระยะเวลาที่อาณาเขตซึ่งรวมทั้งพื้นดิน และชายฝั่ง ทะเล แม่น้ำ ลำธาร และทะเลสาบ เนื้อหาของตอนนี้มีจุดมุ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างดินแดน นั่นก็คือดินแดนอาณาเขต รูปร่างและขนาดของรัฐ อำนาจอธิปไตยสามมิติ แหล่งหรือจุดยุทธศาสตร์ และพรมแดนของประเทศ

ในทำนองเดียวกันประชากรเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของรัฐถ้าหากไม่มีประชากร รัฐจะเกิดขึ้นไม่ได้ มีองค์ประกอบหลายอย่างที่จะถือเป็นหลักเกณฑ์ในการวางโครงสร้าง และหน้าที่ของรัฐประชาชาติ ประชากรนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เพราะประชากรเป็นผู้กำหนดรูปแบบการปกครองดินแดนให้มีประสิทธิภาพ หากรัฐใดมีประชกรมาก ย่อมจะมีโอกาสสร้างอำนาจขยายดินแดน และขนาดของรัฐ รวมทั้งป้องกันดินแดนของตนเอง ดังนั้น รัฐจึงต้องสามารถให้ความเป็นมนุษย์ที่พร้อมทั้ง "คุณภาพ" และ "ปริมาณ" ที่เหมาะสมกับรัฐด้วย

1. ดินแดน

1.1 บริเวณจุดศูนย์กลางร่วม

โดยปกติทั่วไปแม้จะมีใช้เสมอไปก็ตาม จุดกำเนิดของรัฐมักเกิดขึ้นในบริเวณที่สภาพทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมผสมผสานกัน และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตทางการเมือง จุดศูนย์กลางร่วมทางการเมืองนี้มักจะขยายเนื้อที่ออกไปรอบ ๆ ดังนั้น บริเวณที่เกิดของรัฐก็คือจุดศูนย์กลางร่วมหรือแหล่งอารยธรรม (The nuclear of cradle region) นั่นเอง

รูปที่ 5.1 : โครงสร้างการวิวัฒนาการของรัฐ

1.1.1 ย่านใจกลางของรัฐ

ตามประวัติศาสตร์ ปรากฏว่ากำเนิดรัฐ ในทวีปยุโรป ทวีปเอเชีย ทวีปแอฟริกา และลาตินอเมริกา ซึ่งประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นจะพัฒนาพื้นที่รอบ ๆ ย่านใจกลางซึ่งมีประชากรหนาแน่น โดยปกติจะเป็นจุดรวมอย่างน้อยหนึ่งเมือง ซึ่งจะเป็นเมืองที่มีระบบความสัมพันธ์อย่างดี และสนับสนุนโดยการเกษตรกรรมเป็นฐานอย่างแข็งแกร่ง ในระยะที่ผ่านมา 200-300 ปี แบบรูปของเมืองที่เกิดขึ้นและเชื่อมสัมพันธ์กันหลาย ๆ ลิงค์ด้วย และอาจกล่าวได้ มีตัวอย่างของย่านใจกลางหลายแห่งที่ไม่เป็นไปตามแบบรูปดังกล่าว ในระบบของรัฐซึ่งต้องมีหน้าที่บริหารและบริการอย่างเพียงพอ ดังเช่นเป็นศูนย์กลางร่วม (nucleus) เป็นแหล่งหัวใจที่สำคัญและแข็งแกร่งของเมือง นักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมัน คือ รัทเซล เป็นบุคคลแรกที่ได้พยายามให้คำจำกัดความ ให้มีความหมายทางภูมิศาสตร์การเมืองอย่างเด่นชัด เขากล่าวว่า "รัฐจะเริ่มต้นโดยมีสถานะเป็นหน่วยหนึ่งของอาณาเขต (territorial cells) ก่อน ซึ่งจะค่อยขยายใหญ่โตขึ้นโดยผ่านขบวนการขยายดินแดนและประชากรจนกลายเป็นรัฐและอาณาจักรขึ้น" วิทเทลซีเป็นนักภูมิศาสตร์การเมืองอีกผู้หนึ่งซึ่งมีความเห็นพ้องและได้เพิ่มเติม โดยเน้นย้ำบทบาทของย่านใจกลางซึ่งพื้นที่นั้นจะเป็นต้นกำเนิดรัฐ ปกติเมืองหลวงมัก

จะตั้งอยู่ในบริเวณย่านใจกลางนี้ และเป็นความจริงที่ไม่อาจถกเถียงได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นตามสถานการณ์ของโลกในศตวรรษที่ 20

มีปัญหาดกเถียงกันเกี่ยวกับปัญหาจำนวนประชากรว่า มีจำนวนเท่าไรจึงจะนับว่ามีประชากรหนาแน่น หรือกล่าวถึงระบบโครงข่ายการคมนาคมขนส่ง และอะไรที่เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญของระบบเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ความเป็นเชื้อสายเผ่าพันธุ์เดียวกันในขอบเขตของย่านใจกลาง ดังนั้น จึงดูเหมือนว่าการจะให้คำจำกัดความย่อมนั้นไปไม่ได้และไม่มีความจำเป็นเพราะหลักเกณฑ์ของแต่ละประเทศย่อมแตกต่างกัน โดยเฉพาะในยุคที่แตกต่างกันด้วย ด้วยเหตุที่นักภูมิศาสตร์และผู้สนใจโดยทั่วไปส่วนใหญ่จะศึกษาถึงระดับการเมือง สังคม และการเศรษฐกิจที่ได้พัฒนาตามระบบของแต่ละรัฐมากกว่าที่จะตั้งหลักเกณฑ์ให้เป็นระบบอย่างเดียวกัน

1.1.2 ลักษณะสำคัญของบริเวณย่านใจกลาง

ในการพิจารณาถึงบริเวณย่านใจกลางต้องคำนึงถึงการพัฒนาและความสำคัญ ตามที่กล่าวข้างต้นได้แสดงไว้เพียงบางประเทศเท่านั้น อย่างไรก็ตาม อาจแบ่งลักษณะสำคัญได้ 2 แนวทาง ประการแรกคือระดับโลก และประการที่สองคือระดับรัฐ วิจารณ์ตามที่กล่าวแล้ว จะเห็นว่าเราไม่สามารถจะจัดระดับย่านใจกลางของสหรัฐอเมริกา และไนเจอร์ได้ แต่สามารถที่จะกล่าวถึงย่านใจกลางของสหรัฐอเมริกา อาร์เจนตินา สหภาพโซเวียต จีน สหราชอาณาจักร ญี่ปุ่นและเยอรมันได้โดยการเปรียบเทียบระหว่างประเทศเหล่านี้ อยู่ในระดับเดียวกันได้และเมื่อพิจารณาถึงย่านใจกลางของแต่ละประเทศ ต้องคำนึงถึงความแตกต่างของสภาวะ ที่นำมาเป็นเงื่อนไขภายในแหล่งย่านใจกลางนั้น และยังคงสภาพเดิมเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ ซึ่งถึงแม้ว่าปัจจัยร่วมในการพิจารณาจะเหมือนกัน เช่น ความหนาแน่นประชากร ผลผลิต การคมนาคมขนส่ง และการสื่อสาร เป็นต้น แต่การพิจารณาจะแตกต่างกันไป

อย่างไรก็ตาม อาจพิจารณาลักษณะสำคัญของย่านใจกลาง ตามความสำคัญของหน้าที่ (functions) ภายในรัฐได้ 2 ประการ ซึ่งหน้าที่ทั้งสองประการนี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง ประการแรกคือ แหล่งศูนย์กลางของชุมชนของประเทศ ได้ใช้คำเรียกว่า Ecumene ซึ่งมาจากรากศัพท์ของกรีกว่า Oikoumene ซึ่งความหมายดั้งเดิมหมายถึงสิ่งมีชีวิตดั้งเดิมที่อยู่อาศัยอยู่ในโลก แต่ปัจจุบันได้ใช้ในความหมายแตกต่างกันไป อาจมีความหมายรวมถึงเป็นบริเวณส่วนหนึ่งของดินแดนทั้งหมดของรัฐ ซึ่งเป็นแหล่งเศรษฐกิจ ซึ่งประชาชนเหล่านั้นได้ประกอบกิจกรรมในระดับเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งหมายความรวมถึงด้านการเมืองด้วย ในสถานที่จัดเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนของประเทศก็คือ หน้าที่ของรัฐบาลได้จัดการบริหารในบริเวณนั้น และประชาชนเหล่านั้นได้ร่วมมือประกอบกิจกรรมทางการเมืองของประเทศ เปรสตัน เจมส์ (Preston James) ได้สรุปถึงแนวความคิดของคำ

"ecumene" ว่า เป็น "ดินแดนที่แสดงความเป็นอาณาเขตของประเทศ" (effective national territory) บางประเทศถึงแม้ในปัจจุบันยังปรากฏบริเวณนี้เด่นชัดอยู่นอก "ดินแดนที่แสดงความเป็นอาณาเขตของประเทศ" ซึ่งเป็นบริเวณที่รัฐบาลไม่ได้ควบคุมกิจการต่าง ๆ หรือ/และเป็นบริเวณที่ประชาชนในเขตนั้นมีความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านมากกว่าเมืองหลวงของตนเอง ประเทศเหล่านี้ ได้แก่ โคลอมเบีย บราซิล ชาด เอธิโอเปีย นมา และปาปัวนิวกินี

ตามที่ได้ปรากฏทางประวัติศาสตร์ เมืองหลวงของประเทศหลายแห่งได้ปรากฏอยู่ในย่านใจกลาง บางแห่งอยู่นอกย่านใจกลาง และเมืองที่เกิดขึ้นภายในย่านใจกลางนี้อาจกลายเป็นเมืองหลวงในอดีต โดยทั่วไปจะปรากฏว่าประเทศที่มีเมืองขนาดใหญ่ มักจะเกิดขึ้นจากย่านใจกลางนี้ ไม่ว่าเมืองนี้จะกลายเป็นเมืองหลวงหรือไม่ก็ตาม ซึ่งอาจจะกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า บริเวณย่านใจกลางนี้เป็นเสมือนหลังเมืองท่า (hinterland) คือ เป็นบริเวณใกล้เคียงเมืองเก่าบริเวณใกล้เคียงชายทะเล หรือท่าเรือที่มีการขนส่งสินค้าเข้าสู่เมืองขนาดใหญ่ หรือเป็นแหล่งเมืองขนาดใหญ่ตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ย่านใจกลางแบบรูปนี้จะมียุทธศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

รัฐส่วนมากเจริญเติบโตมาจากย่านใจกลางซึ่งมีความสำคัญมาก เพราะย่านใจกลางนี้มีลักษณะพิเศษ หรือเอกลักษณ์ของแต่ละแห่งไป ถ้าเราสำรวจดูการเจริญเติบโตของประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ สกอตแลนด์ หรือสวีเดน ซึ่งเป็นประเทศตัวอย่างในการคลี่คลายพัฒนาทางประวัติศาสตร์ในระดับสูง จนมีกำเนิดเป็นรัฐขึ้น นับว่าย่านใจกลางของประเทศเหล่านี้มีความสำคัญมาก หรืออาจจะเปรียบกับสภาวะของประเทศสเปน ซึ่งจะเป็นการตรงข้าม เพราะเหตุว่าแหล่งกลาง คือ บริเวณเมเซตา (Meseta) นั้นค่อนข้างอ่อนแอ เช่น ดังอาณาจักรอังกาเรียนเก่าแก่ จะเห็นว่าย่านใจกลางของชนเผ่าแมกยาร์นั้นต้องอยู่บนที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ริมฝั่งแม่น้ำดานูป ซึ่งบริเวณริมฝั่งรอบ ๆ เป็นที่ราบต่ำ และมีเนินเขาต่อเนื่องออกไป ซึ่งในสภาวะเช่นนี้ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าจะมีรัฐใดเข้ามามีอำนาจครอบครองได้ ซึ่งในลักษณะตรงข้ามชาวออร์วีเยียน สามารถจะติดต่อกันได้โดยทางทะเลเท่านั้น แต่ก็ก็เป็นบริเวณที่สามารถจะรวมกลุ่มทางการเมือง และเป็นรัฐสมัยใหม่ได้ ส่วนในสหรัฐอเมริกาไม่มีบริเวณใดจัดเป็นย่านกลางโดด ๆ ได้ มักจะประกอบด้วยภูมิภาคหลายแห่ง เช่น ย่านนิวอิงแลนด์ฝั่งตะวันออก แหล่งมิดเวสต์ อันประกอบด้วยเมืองชิคาโก ดีทรอยท์ และบัฟฟาโล เป็นต้น

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า บริเวณย่านกลางนั้นอาจเป็นได้ทั้งบริเวณที่ก่อให้เกิดการคลี่คลาย พัฒนาจนเกิดรัฐขึ้นได้ในเมืองบริเวณย่านกลางนั้น มีปัจจัยต่าง ๆ ที่ผูกพันซึ่งกันและกันในทางตรงกันข้าม ย่านกลางบางแห่ง เช่น เมเซตา ในสเปนกลับกลายเป็นแหล่งกลางที่สลายตัวในภายหลัง นอร์แมน เจ. จี. พาวนส์ (Norman J.G. Pounds) และ ซู บอลล์ (Sue Ball) ได้สำรวจภาวะของการขยายดินแดนจากประเทศในยุโรป 25 ประเทศ ปรากฏว่า จุดกำเนิดบนเนื้อที่ทางการเมือง

นี้จำนวน 15 ประเทศ ที่ขยายดินแดนไปในบริเวณรอบ ๆ ของบริเวณย่านกลาง อย่างไรก็ตามได้พบว่าดินแดนที่ขยายออกไปนี้เกิดขึ้นนอกพรมแดนของรัฐ นอกจากนี้ Pounds และ Ball ได้สรุปว่าการขยายบริเวณย่านกลางนี้ จะขยายเป็นแนวต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้ไม่ได้รวมถึงการเปลี่ยนแปลงพรมแดนหรือการอพยพของคนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับบริเวณย่านกลางด้วย นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าบางประเทศมิได้มีบริเวณย่านกลางเพียงแห่งเดียว อาจจะมีสองสามแห่งก็ได้ เช่น โปแลนด์ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา

ลักษณะสำคัญของบริเวณย่านกลาง คือ

1. เป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่
2. เป็นศูนย์กลางของแหล่งผลิตอาหาร ศูนย์กลางการเศรษฐกิจการค้า
3. เป็นแหล่งกลางของอำนาจทางการเมือง
4. เป็นศูนย์กลางของอำนาจทหาร
5. เป็นศูนย์กลางและย่านการคมนาคมขนส่ง และการสื่อสาร และ
6. เป็นแหล่งกลางของวัฒนธรรมต่าง ๆ และสังคม

1.1.3 ประเภทของย่านใจกลาง

แอนดรู เบอร์กฮาร์ดท์ (Andrew Burghardt) นักภูมิศาสตร์ชาวแคนาดา ได้แบ่งประเภทย่านใจกลางไว้ 3 แบบรูป โดยใช้หลักเกณฑ์การพัฒนาทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ

1. บริเวณจุดศูนย์กลางร่วม (Nuclear Core) เป็นกรณีซึ่งพื้นที่ขนาดเล็ก ได้พัฒนาจนเป็นรัฐขนาดใหญ่ โดยอาจจะใช้เวลาขยายพื้นที่เป็นเวลายหลายศตวรรษ ดังเช่น รัสเซล และวิทเทิลซี ได้แสดงความคิดเห็นในความคิดรวบยอดไว้

2. ย่านใจกลางจุดกำเนิด (Original Core) บางรัฐกำเนิดมาจากการพัฒนาของย่านใจกลาง โดยปัจจัยร่วมคือ พื้นที่ในบริเวณนั้นเป็นย่านที่แข็งแกร่งทั้งทางการเมืองและการเศรษฐกิจ ซึ่งมีระบบซับซ้อนและโครงสร้างใหม่

3. ย่านใจกลางชั่วคราว (Temporary Core) กล่าวคือ เป็นย่านใจกลางซึ่งปรากฏขึ้นภายในรัฐ ซึ่งมีความแข็งแกร่งทางด้านเศรษฐกิจ และ/หรือความสำคัญทางการเมือง ถึงแม้ว่าบางรัฐจะมีย่านใจกลางหนึ่งแห่งหรือมากกว่านั้นเกิดขึ้นมาก่อนในเมืองนั้นก็ตาม

นักภูมิศาสตร์ทั้งสองท่านคือ พาวนส์ และบอลล์ ได้วิเคราะห์ย่านใจกลางของทวีปยุโรปในรายละเอียดต่าง ๆ และสรุปว่าย่านใจกลางเหล่านี้ สามารถจัดระดับได้ตามความสำคัญของหน้าที่ ซึ่งทั้งสองท่านเรียกย่านใจกลางแบบรูปเช่นนี้ว่า "ย่านใจกลางพิเศษ" (distinct core

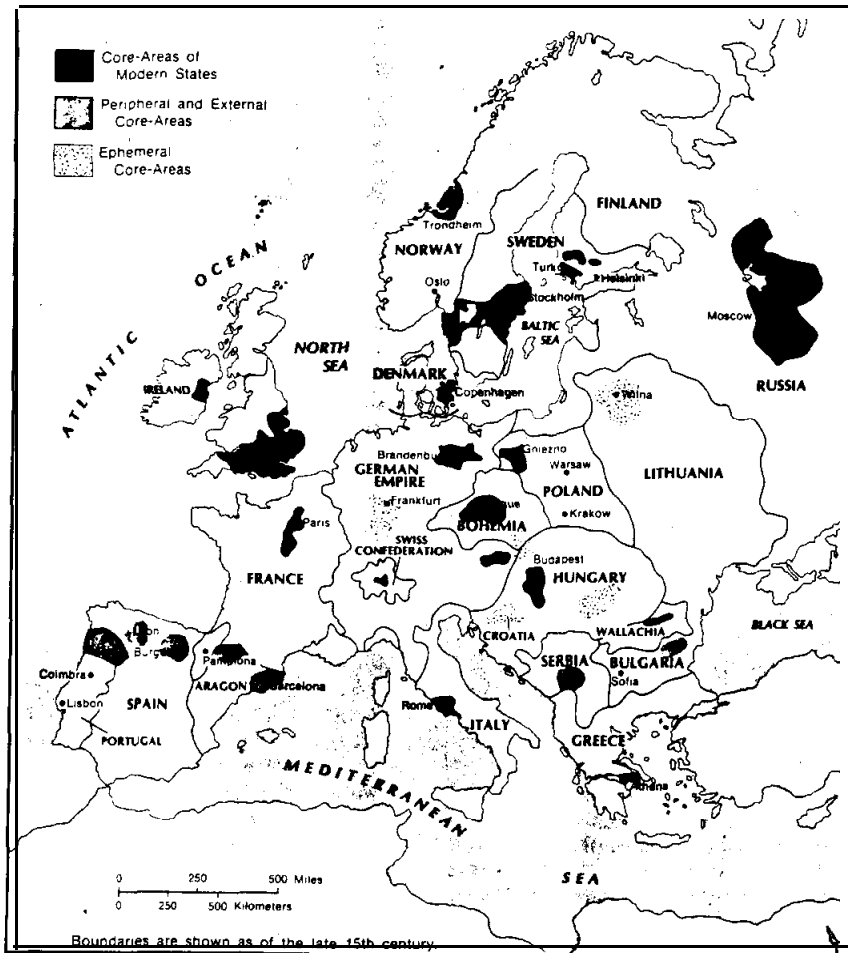
areas) ดังเช่น ประเทศฝรั่งเศส เซโกสโลวาเกีย และรัสเซีย และมีย่านใจกลางรอบนอก (Peripheral core areas) ล้อมรอบ คือ ประเทศยูโกสลาเวีย และโปรตุเกส และบางประเทศมีย่านใจกลางพิเศษดังเช่น อัลเบเนีย และเบลเยียม

บางประเทศเกิดขึ้นได้จากการนิยามถึงการใช้นั้นที่ ดังเช่น ประเทศฝรั่งเศสและแอฟริกาใต้ ตัวอย่างดังกล่าวนี้ย่านใจกลางจะเป็นย่านกลางการตั้งถิ่นฐาน ส่วนในประเทศบราซิล อาร์เจนตินา และอีกหลาย ๆ ประเทศ ย่านใจกลางของประเทศมักจะเป็นบริเวณชายแดนของประเทศ นอกจากนี้ ยังมีอีกหลายประเทศที่เกิดขึ้นโดยการถุกแบ่งประเทศหรือการเปลี่ยนแปลงพรมแดน ดังนั้น ย่านใจกลางจึงอยู่ภายนอกประเทศในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีบางประเทศที่เกิดขึ้น โดยประกอบด้วยย่านใจกลางหลายแห่ง ซึ่งเรียกว่า "ย่านใจกลางหลายแห่ง" (multicore) หรืออาจมีย่านใจกลางแห่งเดียว (single - core) และบางประเทศไม่มีย่านใจกลางเลย (no-core area) เช่น ประเทศไนจีเรีย มีย่านใจกลาง 3 แห่ง แห่งแรกอยู่ที่ตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศ อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ และแห่งที่สามอยู่ทางตอนเหนือของประเทศ ส่วนประเทศเอกวาดอร์มีย่านใจกลางสองแห่ง แห่งแรกอยู่ตอนกลางของเมืองกัวซากิล บนฝั่งทะเล และแห่งที่สองอยู่ที่เมืองควิโต บริเวณที่ราบสูง ประเทศไทยมีย่านใจกลางแห่งเดียว คือริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง ตั้งแต่บริเวณจังหวัดชัยนาทลงมา ส่วนประเทศมอริตานิเซีย และชาด เป็นประเทศที่เกิดขึ้นโดยไม่มีย่านใจกลาง

ยิ่งไปกว่านั้น บางประเทศได้กำเนิดขึ้นจากย่านใจกลางพิเศษ และย่านใจกลางซึ่งเริ่มพัฒนาขึ้นอีกหลายแห่ง ดังเช่น สหรัฐอเมริกา ซึ่งมีพื้นที่เป็นทวีป การจัดระดับของการเป็นย่านใจกลางจึงมีข้อถกเถียง ถึงขอบเขตของย่านใจกลางอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ย่านใจกลางที่มีความสำคัญยิ่ง ส่วนบริเวณตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งจัดเป็นย่านใจกลางหลักแห่งแรก (primary core) ซึ่ง คือแถบแคว้นนิวอิงแลนด์ ซึ่งมีเมืองบอสตันและนิวยอร์กเป็นย่านใจกลางสำคัญ ส่วนทางฝั่งตะวันออกเฉียงและบริเวณย่านใจกลางอื่น ๆ ที่ได้ขยายตัวขึ้น จัดเป็นย่านใจกลางประเทศแห่งที่สอง เพราะเป็นบริเวณที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ที่เป็นชุมชนเมือง-แหล่งอุตสาหกรรม-ประชากรหนาแน่น ซึ่งได้แก่มลรัฐแคลิฟอร์เนีย ส่วนย่านใจกลางแห่งที่สามได้แก่บริเวณทะเลสาบเกรตเลกส์ ซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมและย่านกลางการคมนาคมขนส่ง รอบ ๆ ทะเลสาบทั้งห้า เรียกกันว่าแหล่งย่านใจกลางกึ่งตะวันตก (middle-west) เบอร์กฮาร์ดท์ (Burghardt) ได้กล่าวสรุปว่า บรรทัดฐานของการจัดระดับย่านใจกลางของสหรัฐอเมริกาจะแตกต่างกับบริเวณอื่น ๆ เพราะเป็นประเทศทวีป และย่านใจกลางของโลก (Continental and world core areas) อย่างไรก็ตาม

ย่านใจกลางหลักของสหรัฐอเมริกาและแคนาดาที่มีบริเวณชายฝั่งนอกเคียงเหนือ และในทวีปยุโรปก็มี ย่านใจกลาง ที่พัฒนาระดับทวีปเช่นเดียวกัน

รูปที่ 5.2 : แสดงย่านใจกลางของรัฐต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

1.1.4 ย่านใจกลางเมืองและเมืองหลวง (Core Areas and Capitals)

ย่านใจกลางและเมืองหลวงของประเทศต่าง ๆ ที่สำคัญ พอดียกเป็นตัวอย่างได้ดังต่อไปนี้

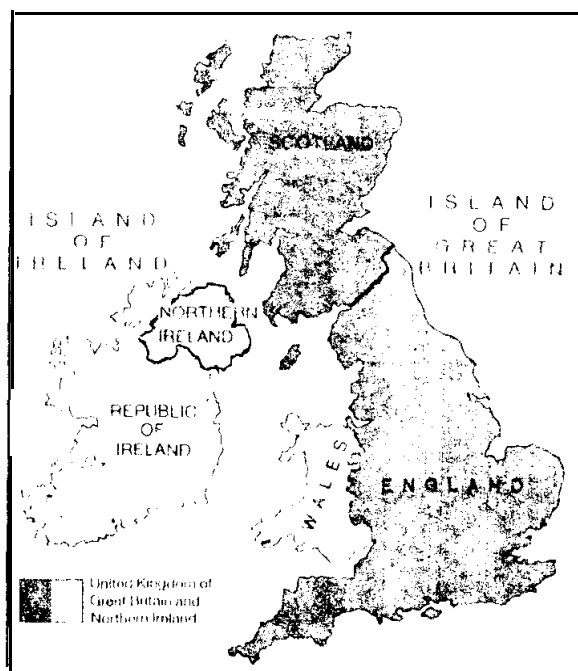
ประเทศสหราชอาณาจักร (อังกฤษ)

ราว พ.ศ. 692 พวกโรมันยกเข้ามาปราบอังกฤษได้ชัยชนะ จึงสร้างเมือง Verulamium ขึ้นเป็นเมืองหลวง และเมือง Londinium (ลอนดอนในปัจจุบัน) เป็นเมืองใหญ่ที่สุดและเป็นศูนย์กลางการค้าขาย ดินแดนของชาวโรมันได้ขยายไปจดควีนเวลล์ และสก็อตแลนด์ กรุงลอนดอน ตั้งอยู่บนที่

ราบลุ่มแม่น้ำเทมส์ ที่ราบนี้แผ่กว้างไปทางทิศตะวันออกจนจดทะเลเหนือดินแดนบริเวณนี้ับเป็นย่านใจกลางของประเทศอังกฤษที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก

ต่อมาพวกแองโกลแซกซอน และพวกนอร์แมน ได้ขับไล่พวกโรมันออกไป กษัตริย์แห่งแองโกลแซกซอนจึงสถาปนากรุงลอนดอนเป็นเมืองหลวง จึงกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ การเมือง และทางสังคม ย่านกรุงลอนดอน และที่ราบลุ่มแม่น้ำเทมส์ จึงขยายตัวตั้งแต่นั้นมา อังกฤษได้ขยายอาณาเขตจากย่านใจกลาง เข้าครอบครองแคว้นเวลส์ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 และได้ผนวกสก๊อตแลนด์ในราวปี พ.ศ. 2146

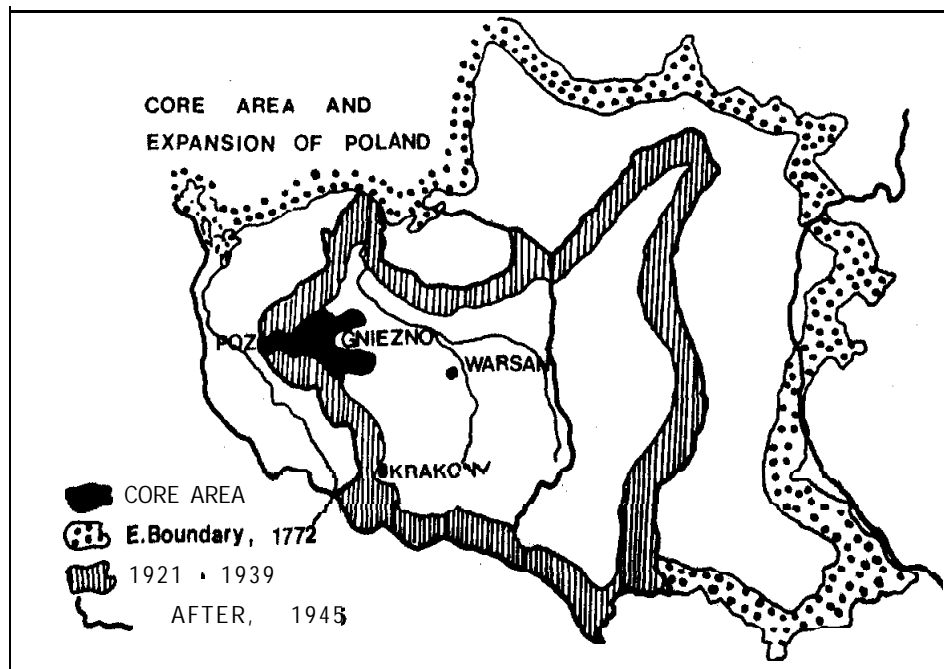

รูปที่ 5.3 : แสดงเกาะสำคัญ 2 เกาะ และการแบ่งพื้นที่ หน่วยการเมืองระดับที่หนึ่งของสหราชอาณาจักร

ประเทศโปแลนด์

ย่านใจกลางของประเทศโปแลนด์ ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำโอเดอร์ และแม่น้ำวิสตุลา ซึ่งเป็นย่านที่ราบอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 และที่ 9 ย่านนี้เป็นศูนย์กลางของการเกษตรกรรม และเผยแพร่วัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดของโปแลนด์ สมัยเริ่มตั้งประเทศโปแลนด์มีเมือง Gniezno เป็นเมืองหลวงและเป็นศูนย์กลางของคริสต์ศาสนาด้วย ต่อมา ย่านใจกลางนี้ขยายออกไปรอบ ๆ ทั้งทางเหนือ ทางใต้ และทางตะวันออก เมืองหลวงจึงย้ายไปอยู่ที่ Poznan ต่อมาย้ายไปอยู่ที่เมือง Krakow ครึ่งสุดท้ายเมืองหลวงตั้งอยู่ที่ Warsaw

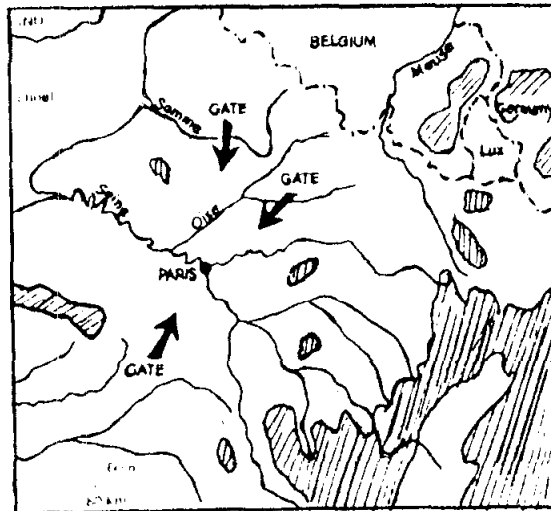
ในปี พ.ศ. 2315 โปแลนด์มีอาณาเขตกว้างขวางที่สุด ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง พื้นที่ของโปแลนด์ถูกตัดออกไปรวมกับประเทศโซเวียตรุสเซีย และในสมัยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ดินแดนของโปแลนด์ถูกตัดออกไปเกือบครึ่งหนึ่ง

รูปที่ 5.4 : ย่านใจกลางและการขยายใจกลางของโปแลนด์

ประเทศฝรั่งเศส

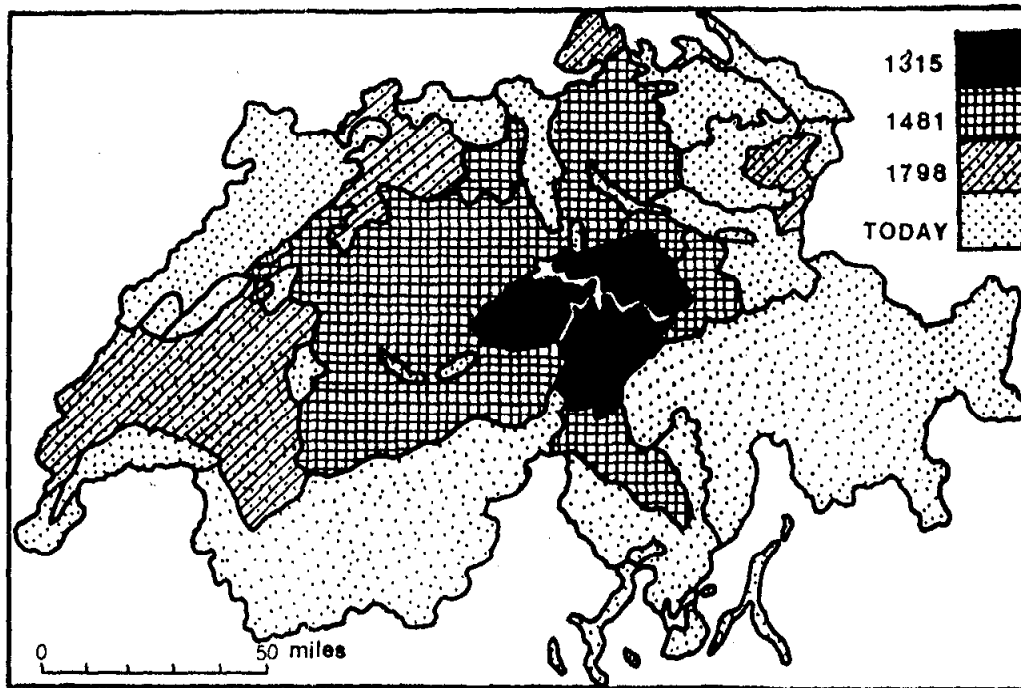
ย่านใจกลางของฝรั่งเศสคือ กรุงปารีส ซึ่งตั้งอยู่บนแม่น้ำแซน (Seine) และมี แควสำคัญสองสาย คือ แม่น้ำมาร์น (Marne) และอัวลี (Oise) ไหลมาบรรจบกัน ซึ่งเป็น บริเวณที่ราบอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก และการคมนาคมขนส่ง ในขณะนั้นพวก นีวตัลลอร์ดต่างก็ยอมรับรองฐานะของกษัตริย์ที่ปกครองกรุงปารีสโดยพฤตินัย (de facto) อาณาเขตของกรุงปารีสจึงขยายตัวออกไปตามลำดับ ย่านใจกลางของฝรั่งเศสปัจจุบันยังคงเป็น กรุงปารีส ซึ่งนับว่ามีความสำคัญทุก ๆ ทาง คือ ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม นับว่าฝรั่งเศสเป็นประเทศตัวอย่างของการขยายตัวจากจุดศูนย์กลางของรัฐออกไปรอบ ๆ และ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงย่านใจกลางของรัฐ กล่าวคือ กรุงปารีสเป็นที่ประทับของกษัตริย์ ที่ตั้งของ วิหาร Notre Dame อันมีชื่อเสียง ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำแซนเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัย และ ที่อยู่อาศัยของพระ ส่วนทางขวาของแม่น้ำแซนเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพ่อค้า และช่างฝีมือ

รูปที่ 5.5 : ย่านใจกลางประเทศฝรั่งเศส

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

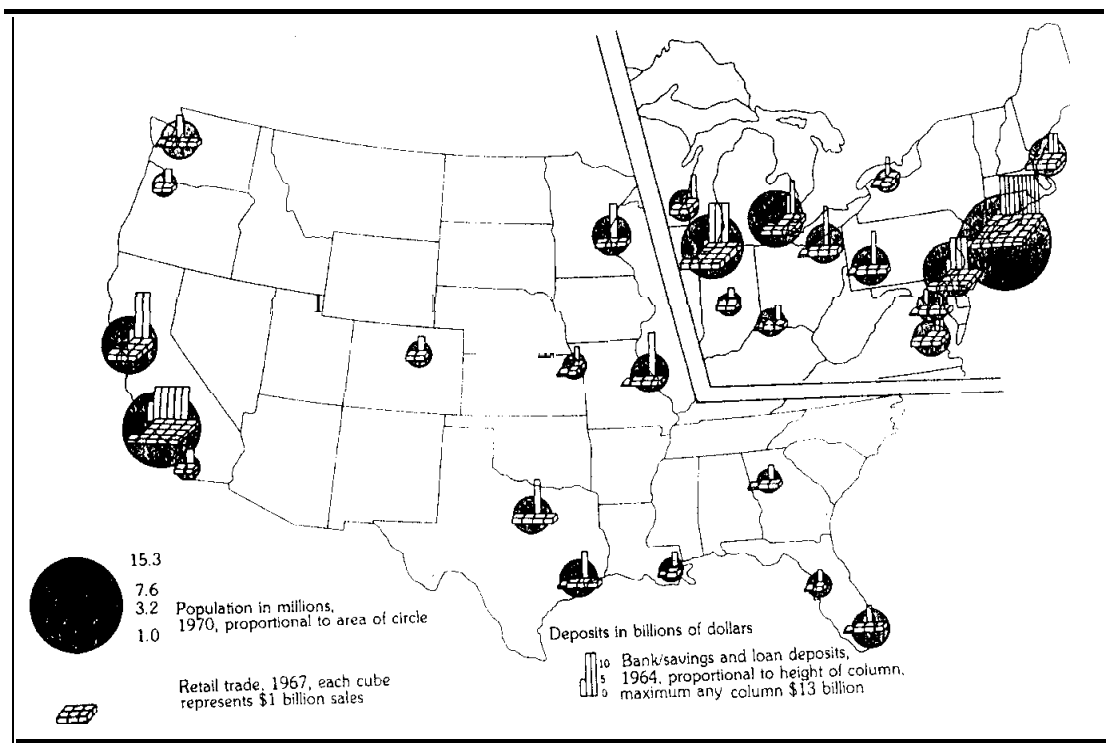
ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 ได้มีการพบเส้นทางสายหนึ่ง คือ St. Gotthard Pass ในเทือกเขาแอลป์ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสวิตเซอร์แลนด์ มีแม่น้ำไรน์ไหลผ่าน จึงนับว่าเป็นย่านคมนาคมขนส่ง บริเวณการค้าที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว บริเวณย่านกลางนี้เองเป็นจุดแรกเริ่มกำเนิดประเทศสวิส ผู้คนพลเมืองในแถบนี้ได้ก่อตั้งเมืองขึ้น และจัดการปกครองตนเอง และได้ขยายตัวออกไปรอบ ๆ ต่อมาย่านใจกลางนี้ย้ายไปอยู่บริเวณที่ราบสูง ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งเมือง เบิร์น และซูริค ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในปัจจุบัน

รูปที่ 5.6 : แสดงย่านใจกลาง 55 แห่ง และการขยายพื้นที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ประเทศสหรัฐอเมริกา

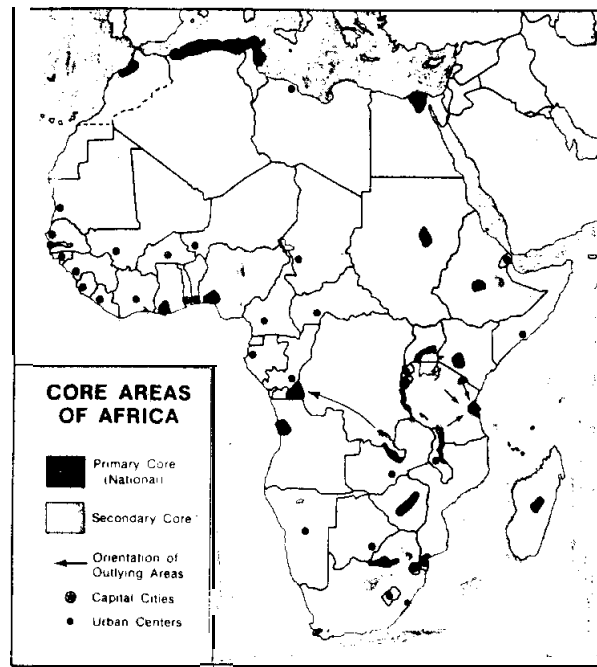
มีย่านใจกลางสามแห่ง ย่านใจกลางดั้งเดิมที่เก่าแก่ที่สุดคือแถบแคว้นนิวยอร์ก มีเมืองบอสตันและนิวยอร์กเป็นย่านใจกลางสำคัญ แหล่งที่สองคือ ชายฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก ตะวันออกแถบมลรัฐแคลิฟอร์เนีย แหล่งที่สามคือ บริเวณทะเลสาบเกรตเลคส์ ซึ่งเรียกว่า แหล่ง Middle-West ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ การอุตสาหกรรมหนักและการคมนาคมขนส่ง

รูปที่ 5.7 : แสดงให้เห็นถึงย่านใจกลางทั้งสามแห่งของสหรัฐอเมริกา ซึ่งยังคงเป็นแหล่งชุมชนเมืองระดับสูง คือเป็นแหล่งประชากรหนาแน่น มีการค้าปลีก แหล่งธนาคาร และการเงิน

ที่มา : The Annals of AAG, Vol. 62, 1972 : 353.

ย่านใจกลางของประเทศไทยต่าง ๆ ในทวีปแอฟริกา

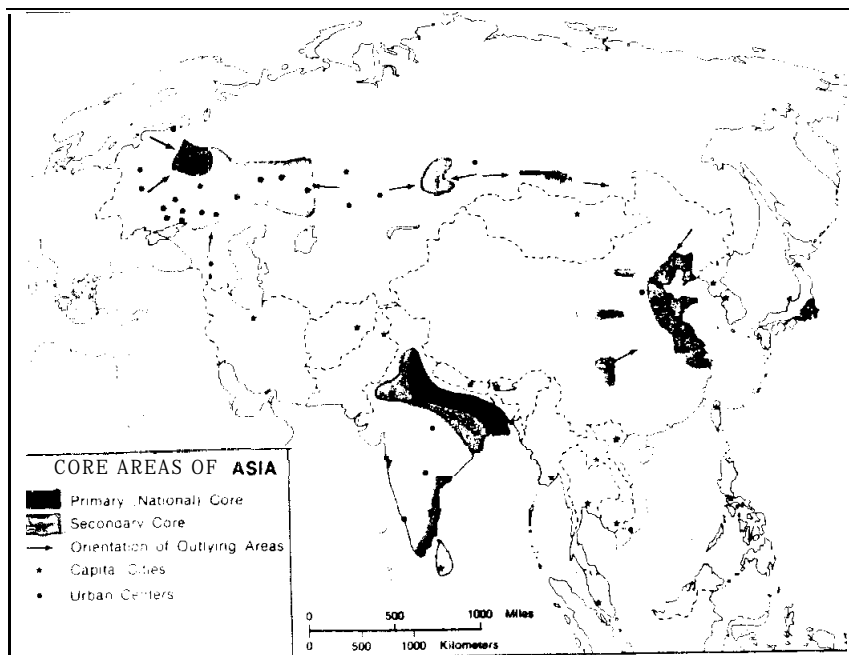

รูปที่ 5.8 : แสดงย่านใจกลางของประเทศไทยต่าง ๆ ในทวีปแอฟริกาซึ่งกำลังขยายตัว เพื่อเกิดรัฐ มีการพัฒนาและมีกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงการพัฒนาเป็นชุมชนเมือง ย่านใจกลางแหล่งแรกหรือในระยะแรก เริ่มจากแนวตะวันออก-ตะวันตก จากแหล่งการทำเหมืองทองคำที่ Klerksdrop ทางตะวันตกผ่านไปจนถึง Witwatersrand มีศูนย์กลางอยู่ที่ Johannesburg และมีแนวย่านใจกลางจากทิศเหนือ-ทิศใต้ รวมทั้งย่านใจกลางในระยะที่สอง ซึ่งเกิดขึ้นอีกหลายแห่ง โดยเฉพาะในสหภาพแอฟริกาใต้ มี Cape Town และ Durban และประเทศต่าง ๆ ภาคใต้ของทะเลทรายสะฮารา เป็นที่น่าสังเกต คือ ประเทศส่วนใหญ่ภาคใต้ของทะเลทรายสะฮารา มักมีย่านใจกลางแห่งเดียว ประเทศต่าง ๆ ชายฝั่งทะเลตะวันตกนั้น ย่านใจกลางจะเกิดเป็นเมืองหลวงของประเทศ ทางฝั่งทะเลตอนเหนือย่านใจกลางของประเทศอียิปต์ อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำไนล์ นับว่าเป็นแหล่งที่คึกคักแห่งหนึ่งของโลก แนวตะวันตกส่วนใหญ่ย่านใจกลางจะ

พัฒนาบนชายฝั่งทะเลหรือใกล้ชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่ประเทศต่าง ๆ มักมีย่านใจกลางมากกว่าหนึ่งแห่ง เช่น ซาอุดี มีย่านใจกลางสองแห่ง แทนซาเนียไม่มีย่านใจกลางประวัติศาสตร์ แต่เมืองคาร์ เอส ซาลาม ได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองหลวงและเมืองท่าขนาดใหญ่ ย่านใจกลางแหล่งที่สามจะอยู่บนชายฝั่งทะเลสาบวิกตอเรีย ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองท่า Mwanza และแหล่งเล็ก ๆ ที่บริเวณตะวันตกเฉียงใต้ และตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนเอธิโอเปียย่านใจกลางจะอยู่รอบ ๆ เมืองหลวง Addis Ababa

ที่มา : de Blij and Muller, 1993: 96-97

ย่านใจกลางของทวีปเอเชีย

รูปที่ 5.9 : แสดงย่านใจกลางของทวีปเอเชีย (1) สำหรับสหพันธ์รัฐเซีย มีย่านใจกลางขนาดใหญ่อยู่ที่มอสโก ซึ่งเป็นย่านใจกลางแห่งแรก ส่วนย่านใจกลางแหล่งที่สอง ได้แก่ เลนินกราด ยูเครน ภูมิภาคไวกิง-ยูวาล และย่านใจกลางบริเวณรอบ ๆ โนวโวลีเบิร์กส์ และ อีร์คัทส์ (2) สำหรับย่านใจกลางของเอเชียมีความหลากหลาย

หลาย เช่น ย่านใจกลางของจีนจะมีสถานะเช่นเดียวกับเม็กซีโก อียิปต์ เปรู และ อิรัก เพราะเป็นศูนย์หัวใจแห่งวัฒนธรรม ในภาพแสดงที่ราบเหนือของจีนในภูมิภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ มีเมืองเซียงไฮ้ นานจิง ชีนาจิง เทียนสิน และเบจิง ซึ่งเป็น แหล่งหัตถกรรมและเกษตรกรรม โดยสรุป จีนมีย่านใจกลางสองแห่งคือ บริเวณ ที่ราบลุ่มแม่น้ำอวโงวและที่ราบลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง (3) อินเดีย มีย่านใจกลาง หลายแห่ง แหล่งสำคัญจะอยู่ในเมืองเดลีและขยายไปจนถึงเมืองกัลกัตตา ย่าน ใจกลางอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่มัทราสและบอมเบย์ (4) ย่านใจกลางของประเทศญี่ปุ่น เป็นระยะทางยาวจากเมืองโตเกียวตามชายฝั่งตอนเหนือของทะเลอินแลนด์ ไปจน ถึงคิทากุซุในเกาะกิวชู ซึ่งย่านใจกลางของญี่ปุ่นนี้ครอบคลุมดินแดนส่วนใหญ่ของ ประเทศ รวมทั้งภูมิภาคโตเกียว-โฮโกอามา นับว่าเป็นบริเวณย่านใจกลางที่ สมบูรณ์ที่สุดของประเทศ และสมบูรณ์มากกว่าเมืองหลวงขนาดใหญ่ของประเทศ ต่าง ๆ ในเอเชีย (5) สำหรับเวียดนาม เมื่อได้มีการรวมตัว ปี พ.ศ. 2518 มีย่านใจกลางสองแห่งคือ ลุ่มแม่น้ำแดงในภาคเหนือของเวียดนาม และทางภาคใต้ ได้แก่ที่ราบลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะย่านเมืองฮานอย และโฮจิมินห์ซิตี้ (ซึ่งอยู่ใน อดีต) (6) ย่านใจกลางของประเทศไทยจะอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็น ย่านใจกลางดั้งเดิม ต่อมาย่านใจกลางแหล่งที่สองได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองหลวงของ ประเทศ คือ กรุงเทพมหานคร ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงตำบลบางกอก เป็นท่าเรือ ขนาดเล็ก ปัจจุบันกรุงเทพฯ เป็นย่านใจกลางที่ค่อนข้างสมบูรณ์แห่งหนึ่งในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ไม่น้อยกว่า 6 ล้านคน เป็น ศูนย์กลางที่ทำการรัฐบาล ศูนย์กลางการพาณิชย์การเศรษฐกิจและสังคม

ที่มา I De Blij and Muller, 1993: 93-99. (ข้อ (1)-(5))

สุพรรณิ ชะโลธร (ข้อ (6))

ตามที่กล่าวข้างต้น มีกรณีพิเศษก็คือ บางประเทศเกิดขึ้นโดยมีต้องอาศัยย่านใจกลาง เช่น ประเทศอัลเบเนีย เกิดจากข้อตกลงของที่ประชุมที่กรุงลอนดอนในปี พ.ศ. 2456 ประเทศ กานาในแอฟริกา เกิดขึ้นจากข้อตกลงระหว่างรัฐบาลอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ได้กำหนด เขตแดนอาณานิคมของตนขึ้น ประเทศเบลเยียมเกิดขึ้นจากพื้นที่ซึ่งเป็นอาณานิคมของรัฐบาลสเปน ในการเข้าไปครอบครองระหว่างการทำสงคราม ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 15 และ

ประเทศจีนชาติบนเกาะไต้หวัน เกิดขึ้นเนื่องจากการอพยพของรัฐบาลเจียงไคเช็ค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ประเทศเหล่านี้เมื่อได้กำเนิดขึ้นมาถึงแม้จะไม่ต้องอาศัยย่านใจกลางของรัฐก็เกิดชาตินิยมขึ้นได้ มีความคิดเห็นและอุดมการณ์ทางการเมืองร่วมกัน มีความสำนึกถึงความเป็นชาติ และได้พยายามสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งมั่นคงขึ้น ไม่นับประเทศต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากย่านใจกลางของรัฐเลย

1.2 เมืองหลวง

มีหลายประเทศในโลกนี้มีแหล่งกำเนิดจากบริเวณรอบ ๆ แหล่งชุมชน (Urban centers) ซึ่งเป็นกลุ่มและยังคงบทบาทแข็งแกร่งอยู่ บางแห่งยังคงเป็นสาขาของย่านตลาดบางแห่งประชาชนจะไม่ปรากฏในเวลากลางคืน หลังเสร็จงานจากฟาร์มรอบ ๆ บริเวณนั้นซึ่งเป็นผลมาจากการขยายเมืองไกลออกไป และรัฐบาลได้เข้าปกครองดูแล การแข่งขันระหว่างนครรัฐ (City States) ได้ปรากฏขึ้นในบริเวณศูนย์กลางที่มีขนาดใหญ่ที่สุด และมีการบริหารงานดีที่สุดในโอกาสที่ลุดที่จะยังคงดำรงแหล่งศูนย์กลางนั้นได้ รวมทั้งเป็นแหล่งการแข่งขันในทุกด้าน

เมืองหลวงหลายแห่ง ได้เกี่ยวข้องกับการเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์และรัฐบาล แต่ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าเมืองหลวงทุกแห่งจะมีลักษณะเช่นนั้น โดยเหตุผลที่ปรากฏความวุ่นวายและสับสนทางประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้ปกครองและบริวารได้จัดการภายในราชอาณาจักร ไม่ใช่เป็นทางเลือกของผู้ปกครอง แต่ด้วยเหตุที่มีความพร้อมในด้านต่าง ๆ เป็นเครื่องสนับสนุน

อย่างไรก็ตาม กำเนิดของเมืองหลวงย่อมปรากฏรูปร่างขึ้นโดยธรรมชาติของย่านใจกลางของรัฐ และมีผลทำให้เกิดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การบริหารและพลังอำนาจ ยิ่งกว่านั้นปรากฏว่าหลายประเทศได้กอบโกยความมั่งคั่งเข้าสู่เมืองหลวง เพื่อที่จะสร้างสรรภาพพจน์ของประเทศในอนาคต ดังเช่น "บางประเทศในอเมริกาใต้ได้สร้างเมืองหลวงอย่างรุ่งโรจน์ แต่ได้ฝากความยากจนไว้ทุกหย่อมหญ้า ดังเช่น เมืองแอตติส อบายา เมืองหลวงของเอธิโอเปีย" ดังที่ ดี.แมทเทิว (D. Mathew 1974) ได้กล่าวสรุปไว้

บางประเทศได้ลงทุนและจัดกิจการภายในเพื่อสร้างเมืองหลวงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นโดยวัตถุประสงค์เฉพาะ ดังเช่น เมือง Brazilia ได้ถูกสร้างขึ้นโดยเสียค่าใช้จ่ายมหาศาล เพื่อต้องการให้มีการตั้งศูนย์กลางในประเทศ โดยทำหน้าที่เป็นเมืองหลวง แทนที่เมืองริโอเดอจาเนโรได้ทำหน้าที่นี้มาในระยะยาวอีกประเทศหนึ่ง เช่น ปากีสถานได้เปลี่ยนแปลงเมืองหลวงจากราจีมาเป็นอิสลามาบัด ซึ่งเป็นชายแดนทางเหนือ เนื่องจากอิสลามาบัดตั้งอยู่ใกล้บริเวณที่เป็นปัญหากับอินเดียและอัฟกานิสถาน ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าวิตกสำหรับนโยบายบริหารประเทศของรัฐบาลปากีสถาน

ประเทศที่เป็นเอกราชเกิดขึ้นใหม่หลังจักรวรรดินิยมได้สร้างเมืองหลวงเลียนแบบเมืองหลวงในทวีปยุโรป โดยมีเมืองเล็ก ๆ ซึ่งยังคงความสำคัญอยู่ รวมทั้งบริเวณที่ตั้งอย่างแข็งแกร่งของรัฐบาลใหม่ ในปี ค.ศ. 1964 ประเทศมาลาวีได้ตัดสินใจย้ายเมืองหลวงจากเมืองซอมบา (Zomba) ไปยังเมือง ลิลองเว (Lilongwe) ซึ่งเป็นแหล่งศูนย์กลางของกิจกรรมหลายประการ ในปี 1979 ประเทศแทนซาเนีย (Tanzania) ได้ประกาศย้ายเมืองหลวงจากคาร์ เอส ซาลาม (Dar es Salaam) ซึ่งอยู่ชายฝั่งทะเล ให้เมืองดอดมา (Dodoma) ซึ่งอยู่ในประเทศเป็นเมืองหลวงแทน ในจีเรียมีแผนการที่จะเปลี่ยนเมืองหลวงไกลอบจา (Abuja) เช่นเดียวกับประเทศ Cote d' Ivoire ได้ย้ายเมืองหลวงจากออบิดัน (Abidjan) เป็นเมืองยามูสโซโกร (Yamoussokro) (ซึ่งเป็นตำบลภูมิลำเนาของประธานาธิบดีในขณะนั้น) รวมทั้งประเทศอาร์เจนตินามีนโยบายตั้งเมืองหลวงใหม่ชื่อ บัวโนส แอเรส (Buenos Aires) แทนเมืองหลวงเก่าซึ่งเป็นเมืองเล็กเดิม คือ วิเอ็ดมา (Viedma)

1.2.1 หน้าที่ของเมืองหลวง

เมืองย่อมมีหน้าที่อย่างชัดเจน บางแห่งแสดงหน้าที่เด่นชัด เช่น สถานิบัญญัติและที่พำนักของประมุขแห่งประเทศ สถานที่ที่สำคัญอื่นเป็นที่ยอมรับของอำนาจภายนอก เช่น สถานทูตและสำนักงานพาณิชย์ระหว่างประเทศ และเป็นสถานที่ต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยียน ประเทศส่วนใหญ่นั้นเมืองหลวงจะทำหน้าที่เป็นแหล่ง "cosmopolitan city" เมืองศูนย์รวมนานาชาติของประเทศด้วย

นอกจากนี้เมืองหลวงยังทำหน้าที่เสมือนตัวแทน ดังเช่น ประเทศบราซิลหรือไนจีเรีย ในประเทศสหรัฐ หรือสหพันธรัฐซึ่งมีความแตกต่างภายในอย่างหลากหลาย เมืองหลวงจึงเป็นเพียงสถานที่แห่งเดียวที่เป็นแหล่งประชสัมพันธ์และเครื่องนำทาง มีหลายประเทศที่มีดินแดนบางแห่งถูกแยกออกเป็น "federal territory" คืออาณาเขตหรือดินแดนของสหพันธรัฐโดยเฉพาะ ดังนั้นบรรดามลรัฐทั้งหลายจึงไม่อาจมีอคติต่อที่ตั้งเมืองหลวงได้ ดังเช่นในประเทศสหรัฐอเมริกา District of Columbia ทำหน้าที่เมืองหลวง

หน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นแหล่งของอำนาจและผู้ใช้อำนาจ และมีอำนาจและมีหน้าที่ปกครองในบริเวณที่อยู่ห่างไกลและขาดความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด หรือมีหน้าที่ป้องกันประเทศจากการรุกรานภายนอก เมืองหลวงส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในใจกลางแหล่งเศรษฐกิจ ซึ่งสนับสนุนความแข็งแกร่งของรัฐ

หน้าที่ต่าง ๆ ของเมืองหลวงได้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น มหานครลอนดอนเป็นตัวอย่างที่ดี กล่าวคือ ภายหลังจากที่โรมันได้ชัยชนะในศตวรรษที่ 1 ลอนดอนจึงเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ของชุมชนโรมันแห่งบริเทน (Roman Province of Britain) แต่ไม่ใช่ของเมืองหลวงซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปอีก 20 ไมล์ ที่เมือง Verulamium ชาวเวอร์แมน มีอำนาจปกครอง ลอนดอนจึง

ปรากฏเป็นเมืองหลวง และเมื่อชาวออร์แมนได้ครอบครองแคว้น Wales และ Scotland ดินแดนเหล่านั้นก็ตกอยู่ใต้การปกครองของลอนดอนด้วย ดังนั้นที่ตั้งของเมืองจึงกลายเป็นทรัพย์สินสมบัติที่มีค่ายิ่งใหญ่มากในระยะเวลาที่มีการขยายพาณิชย์โพ้นทะเล และสร้างอาณาจักรขึ้น จึงสรุปได้ว่าเมืองลอนดอนซึ่งในวาระหนึ่ง เป็นเพียงศูนย์กลางของท้องถิ่น ต่อมาในฐานะเป็นเมืองหลวงของภูมิภาค และเป็นเมืองหลวงของประเทศ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางรวมของอาณาจักรด้วย

1.2.2 ประเภทของเมืองหลวง

เมืองหลวงมีลักษณะแตกต่างอย่างเด่นชัดหลายประการ ดังนั้นอาจแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ แต่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ กล่าวคือ นักภูมิศาสตร์บางคนได้เสนอว่าแบ่งออกเป็นเมืองหลวงตามธรรมชาติ (natural) และเมืองหลวงที่สร้างขึ้น (artificial) การพิจารณาตามเกณฑ์นี้ก็คือเมืองหลวงบางแห่งได้ขยายและพัฒนาตามระบบของรัฐ ซึ่งเพิ่มระดับของความยุ่งยากกลับสนในหน้าที่ต่าง ๆ แต่อีกประเภทหนึ่งเกิดขึ้นได้อย่างง่าย โดยการพิจารณาจากฐานะให้เป็นเมืองหลวง สเปน (Spate 1942) ได้กล่าวโจมตีแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ได้โต้แย้งว่าการตัดสินใจซึ่งนำไปสู่การเป็น "เมืองหลวงที่สร้างขึ้น" จะเกิดความกดดันเพิ่มขึ้นภายในและโดยระบบของเมืองหลวง

ตัวอย่างเมืองหลวงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้แก่ประเทศเบลีซ (Belize) ซึ่งในปี ค.ศ. 1970 ได้มีนโยบายให้เมืองเบลีซมีฐานะหน้าที่ที่บริการเป็นท่าเรือสำคัญเท่านั้น และเช่นเดียวกับบราซิลเลีย (Brasilia) และอิสลามาบัด (Islamabad) และเมืองหลวงใหม่ทั้งหลาย ดังเช่นเมืองเบลโมปาน (Belmopan) ได้ถูกจัดตั้งขึ้นด้วยเหตุผลหลายประการ ด้วยสาเหตุที่พายุเฮอริเคนได้ทำลายเมืองเบลีซถึง 80 เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. 1961 แต่เบลีซเป็นเมืองที่มีประชากรมากกว่า 40,000 คน อาศัยอยู่และรัฐบาลไม่สามารถจะทำการปรับปรุงเมืองใหม่ได้ ดังนั้นการจัดแหล่งชุมชนแห่งที่สองขึ้นรวมทั้งความจำเป็นของการพัฒนาภายในจึงเป็นส่วนผลักดันที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1). เอเจนคร

เจฟเฟอร์สัน (Jefferson, 1939) ได้เขียนกฎแห่งเอเจนคร (The Law of Primate City) ในวารสาร Geographical Review. ตามหลักของเอเจนครก็คือเมืองชั้นนำของประเทศที่มีความผิดปกติในสัดส่วน และมีข้อยกเว้นอย่างชัดเจนในการให้บริการและความสำนึก "A country's leading city is always disproportionality large and exceptionally expressive of national capacity and feeling"

มีหลายประเทศที่จัดเมืองที่ใหญ่ที่สุดเป็นเมืองหลวง บางประเทศเลือกที่ตั้งของเมืองหลวงใหม่ บางประเทศที่เป็นสหพันธรัฐ เช่น แคนาดา ออสเตรเลีย และไนจีเรีย มักจะมีเมืองต่าง ๆ ใหญ่กว่า รวมทั้งวัฒนธรรมของชาติมากกว่าเมืองหลวง (เพราะแต่ละมลรัฐจะมีวัฒนธรรมของชนชาติ

และอื่น ๆ ภายในของตน) ส่วนเมืองหลวงมีฐานะเช่นเดียวกับ Washington D.C. บางประเทศ เช่น สเปน และเอกวาดอร์ ไม่มีเมืองใดหรือแม้แต่เมืองหลวงจะมีฐานะเป็นเมืองเอกนครได้ทั้ง ๆ ที่เมืองหลวงของประเทศจะเป็นศูนย์กลางก็ตาม บางเมืองที่โชคดีมีขนาดใหญ่ มั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และเป็นศูนย์รวมของบุคคลผู้มีอิทธิพล เมืองนั้นอาจกลายเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองได้

2). แนวทางการวางผังเมืองฐานวิทยาศาสตร์

แนวทางหนึ่งซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางธรณีศาสตร์ฐานวิทยาศาสตร์ กล่าวคืออาจพิจารณาความสัมพันธ์ของเมืองหลวง ที่มีต่ออาณาเขตของรัฐและย่านใจกลาง ด้วยการวิเคราะห์ตามแนวทางนี้ สามารถจัดลำดับเมืองหลวงได้ 3 ระดับ ดังนี้

(1) เมืองหลวงแบบถาวร (Permanent Capitals) เมืองหลวงแบบถาวรอาจเรียกว่าเมืองหลวงประวัติศาสตร์ เมืองหลวงแบบรูปนี้มีหน้าที่เป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สำหรับประเทศเหล่านั้นเป็นเวลาหลายศตวรรษ เมืองหลวงตัวอย่าง ได้แก่ โรม ลอนดอน ปารีส และเอเธนส์ ซึ่งเป็นเมืองชั้นนำเป็นเวลาหลายศตวรรษ และผ่านการพัฒนาการหลายระดับหลายขั้นทางประวัติศาสตร์ เมืองหลวงประเทศญี่ปุ่น คือ โตเกียว นั้นไม่จัดอยู่ในระดับเดียวกันนี้ เพราะเป็นเพียงเมืองระดับสำนักงานใหญ่ (Headquarter) เพียงไม่กี่ศตวรรษที่ผ่านมา และเป็นศตวรรษที่ขยายเป็นรัฐประชาชาติสมัยใหม่ วิถีชีวิตใหม่ได้เริ่มขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ในปลายทศวรรษ 1860 และเมืองหลวงเดิมคือเกียวโต ได้สละความเป็นเลิศของระดับเมืองลง โตเกียวเป็นสัญลักษณ์ของญี่ปุ่นใหม่ และดูเหมือนว่าจะเป็นเมืองซึ่งจะกลายเป็นเมืองหลวงแบบถาวร แต่ก็ไม่สามารถจะมีตำแหน่งเทียบเท่าโรมและปารีส หรือเบจิง (Beijing or Peking) ซึ่งยังคงเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ

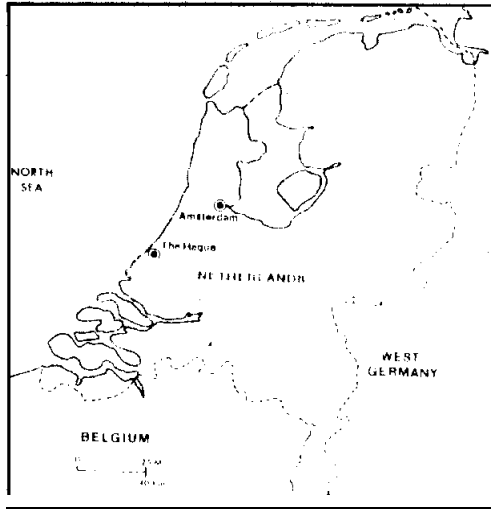
(2) เมืองหลวงแบบนำเสนองาน (Introduced Capitals) ดังที่กล่าวมาแล้วโตเกียวได้ถูกเสนอให้เป็นจุดรวมสำหรับประเทศญี่ปุ่น เมื่อได้มีการปฏิรูปในสมัยเมจิ (Meiji Restoration) ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจะเกิดเมืองหลวงแบบรูปนี้มากมาย ในขณะที่โตเกียว ในระยะนั้นเรียกเมืองเอโดะ หรือเมืองตะวันออก (Edo or Eastern City) ได้มีฐานะเป็นชุมชนเมืองเต็มที่ เมืองหลวงอื่น ๆ ได้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างกระตือรือร้น ส่วนใหญ่จะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นแทนเมืองหลวงเดิม เพื่อที่จะแสดงหน้าที่ใหม่ ๆ ซึ่งอาจจะเป็นที่ทำการของรัฐบาล ตัวอย่างของเมืองเหล่านี้ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

เมืองหลวงที่เกิดขึ้นภายหลังการทำหน้าที่อาจกลับกลายมีสถานะด้อยลง ดังเช่นการแข่งขันภายในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งไม่สามารถจะเลือกเมืองใดเมืองหนึ่งจากเมืองขนาดใหญ่หลาย ๆ เมืองเป็นเมืองหลวงในลักษณะเมืองหลวงถาวรของชาติ (Permanent National Capital) ได้

ได้มีการประนีประนอมและได้สร้างเมืองหลวงใหม่คือแคนเบอร์รา สร้างบนพื้นที่ของสหพันธรัฐโดยตัดพื้นที่ออกจากมลรัฐนิวเซาท์เวล

มีอีกปัจจัยหนึ่งควรพิจารณาถึงการเกี่ยวข้องกับเมืองหลวงที่เกิดขึ้นภายหลังการทำหน้าที่เนื่องจากปราศจากการวางแผนในระยะเวลาของการเป็นเมืองอาณานิคม เช่น ในทวีปแอฟริกา ซึ่งได้ยกฐานะเป็นเมืองหลวง การขยายตัวส่วนใหญ่จะคงไว้ในลักษณะของกองบัญชาการแบบยุโรปที่มีฐานะเป็นเมืองหลวง เมืองหลวงบางแห่งได้กำเนิดขึ้นโดยมีลักษณะเหมือนกันโดยแท้ เช่น เมืองมบาเบเน (Mbabane) ในประเทศสวาซิแลนด์ (Swasiland) เมืองลิบรวิลล์ (Libreville) ประเทศกาบอง (Gabon) และเมืองคิกาลี (Kigali) ในประเทศรวันดา (Rwanda) แต่เมืองหลวงบางแห่งได้เปลี่ยนรูปเป็นลักษณะสัญลักษณ์ของสมัยใหม่ ในกรณีที่ผิดปกติที่สุดก็คือ ประเทศเบชวานาแลนด์ (Bechuanaland) ซึ่งอยู่ในบังคับของประเทศอังกฤษและได้รับเอกราช แต่ไม่มีเมืองหลวงของประเทศจนกระทั่ง 80 ปีผ่านไป การบริหารได้ดำเนินตลอดมาจากเมืองเล็ก ๆ คือ มาเฟคิง (Mafeking) ซึ่งตั้งอยู่นอกนรมแดนประเทศ เช่นเดียวกับกาเบโรเน (Gaberone) ได้ถูกเลือกเป็นเมืองหลวงใหม่ ตั้งอยู่ในเส้นเป็นเมืองแบบถาวรของประเทศบอตสวานา (Botswana) ซึ่งมีการสร้างเมืองอย่างจริงจัง

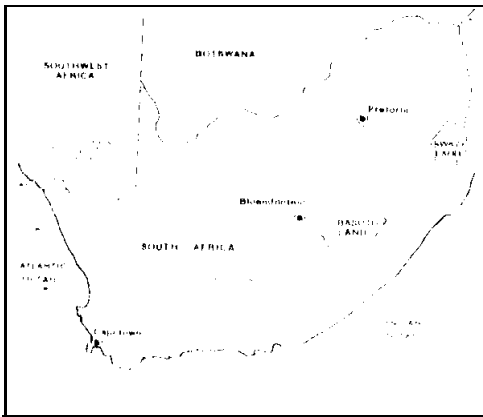
(3). เมืองหลวงแบบแบ่งแยกหน้าที่ (Divided Capital) ในบางประเทศหน้าที่ของรัฐบาลไม่ไว้ใจให้อยู่ในเมืองเดียวกัน แต่ได้แบ่งแยกหน้าที่ดำเนินไปสองเมืองหรือมากกว่า เนื่องจากสถานการณ์ และความจำเป็น ซึ่งเกิดขึ้นจากการประนีประนอมมากกว่าความสะดวกสบาย ดังเช่น ราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์ สถาปนุแทนราษฎรตั้งอยู่ที่กรุงเฮก ซึ่งเป็นเมืองหลวงทางด้านนิติบัญญัติ แต่พระราชวังตั้งอยู่ที่กรุงแอมสเตอร์ดัม ซึ่งเป็นเมืองหลวงทางการ ในประเทศโบลีเวีย ได้มีการแข่งขันอย่างแข็งขันระหว่างเมืองลาปาซ และซูเคร (Sucre) ในที่สุดทั้งสองเมืองมีฐานะเป็นเมืองหลวง ในประเทศแอฟริกาใต้ ภายหลังจากสงครามบัวร์ (Boer) และบริตัน (Briton) สหภาพ (Union) ได้ถูกตั้งขึ้นมีผลให้ Boer เป็นเมืองหลวงและพริทอเรีย (Pretoria) มีหน้าที่ทางนิติบัญญัติ แต่กองบัญชาการของอังกฤษที่เมืองเคปทาวน์เป็นที่ตั้งของรัฐสภา และเมืองโบลมฟอนเทน (Bloemfontein) เป็นเมืองหลวงเก่าของสาธารณรัฐบัวร์ (Boer) มีฐานะเป็นเมืองหลวงที่ใช้อำนาจตุลาการ

รูปที่ 5.10 : กรุงแอมสเตอร์ดัม เป็นที่ตั้งที่ทำการรัฐบาล และกรุงเฮกเป็นที่ตั้งของรัฐบาล

รูปที่ 5.11 กรุงลาปาซ เป็นแหล่งกำเนิดและศูนย์กลางวัฒนธรรมของโบลิเวีย แต่ประชากรส่วนใหญ่จะอพยพไปยังเมืองซูเคร ซึ่งกลายเป็นเมืองสำคัญ

รูปที่ 5.12 กรุงพริทอเรียเป็นที่ตั้งที่ทำการรัฐบาลเคปทาวน์ เป็นที่ตั้งรัฐบาล และโบลมฟอนเทนเป็นที่ตั้งของศาลฎีกา

ที่มา I Norris and Haring, 1980 : 92-93.

1.2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับเมืองหลวง

เมืองหลวงย่อมเป็นจุดศูนย์กลางในระบบรัฐ เป็นจุดตัด (node) ของย่านใจกลาง นักภูมิศาสตร์การเมืองหลายท่านได้อธิบายถึงเมืองหลวง โดยได้นัยยามที่จะจัดลำดับชั้นและได้อธิบายอย่างแจ่มชัดว่าบางเมืองได้กลายเป็นเมืองหลวง และบางเมืองไม่อาจเป็นเมืองหลวงได้ ถ้าพิจารณาทางด้านใช้ย่านใจกลางเป็นฐาน ย่อมเป็นการยากที่จะให้บรรดาอธิบายว่าเมืองหลวงได้มีหน้าที่อย่างไรบ้าง ในการบูรณาการของระบบรัฐ คอร์นิช (Vaughan Cornish 1923) เป็นคนหนึ่งในกลุ่มแรกของนักภูมิศาสตร์ได้พิจารณาถึงเรื่องนี้ทั้งหมด เขาได้เขียนหนังสือชื่อ The Great Capitals ยังคงมีค่าอยู่ทุกวันนี้ เขาได้วิเคราะห์กำเนิดและวิวัฒนาการของเมืองหลวงในส่วนต่าง ๆ ของโลก และได้ให้ข้อแนะนำเสนอ ดังนี้ กล่าวคือ

"ลำดับการเป็นเมืองหลวงมีอยู่ 3 ชั้น คือ Natural Storehouses, Crossways และ Strongholds ชั้นแรกคือ Natural Storehouses นั้นเป็นฐานกำเนิดและลักษณะพื้นฐานดั้งเดิม โดยมีมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติบรรจุอยู่ในยังกลางขนาดใหญ่ของโลกอยู่แล้ว ส่วน Crossways และ Strongholds จะอาศัยหรือขึ้นอยู่กับประเภทแรกเพื่อจะได้เคลื่อนไหวง่ายขึ้น และอุปสรรคทางธรรมชาติทั้งหลาย จะมีความสำคัญเมื่อจะมีการชักนำให้มีการพัฒนาหรือวางกันการคมนาคมขนส่งอย่างใดก็ตาม ยิ่งกลางขนาดใหญ่ของโลกที่บรรจุความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติไว้นั้น จะเป็นหนทางนำไปสู่ขั้นที่สอง คือ เมืองหลวงย่อมเกิดขึ้นจากการเป็นทางผ่านและชุมทางของมวลมนุษย์ และลำดับขั้นสุดท้ายคือ เมืองหลวงเป็นป้อมปราการอันมั่นคงของชุมชน"

นอกจากนี้คอร์นิชยังได้เพิ่มประเภทเมืองหลวงอีก คือ "Foreword Capital" ซึ่งเมืองประเภทนี้จะมิตั้งทางยุทธศาสตร์เผชิญหน้ากับภูมิภาคชายแดน หรือขีดความสามารถของศัตรู ซึ่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษ รัฐบาลบางประเทศในปัจจุบันนี้ได้ใช้เมืองหลวงเพื่อประโยชน์มากกว่าและเหนือกว่าการที่เมืองหลวงเป็นสถานที่ซึ่งการบริหารรัฐกิจควรจะดำเนินไปได้ เนื่องจากเมืองหลวงเป็นจุดรวมแห่งชาติ ซึ่งมีความสำคัญน่าสนใจยิ่ง และความสนใจเช่นนั้นจะผสมผสานกันในระหว่างการพัฒนาตัวเอง ในความสำคัญของชายแดนเมืองอิสลามาบัตซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศปากีสถานได้เน้นให้เห็นว่า การตัดสินใจของรัฐบาลที่ตั้งขึ้นเป็นเมืองหลวงนั้นจะแข็งแกร่งต่อไปในอนาคตหรือไม่ เพราะยังคงเป็นดินแดนที่ยังมีการแข่งขันกันอยู่

สแปท (Spate 1942) ได้วิพากษ์ถึงปัญหาของการให้คำจำกัดความถึงคุณภาพในหน้าที่ของเมืองหลวงในระบบรัฐ เขาได้เสนอความคิดว่า "headlink functions" เมืองหลวงเป็นแหล่งเชื่อมโยงพื้นฐานขององค์กรต่าง ๆ ของรัฐ และสแปทยังได้วิเคราะห์กรณีเมืองเบลเกรดและปรีาก เมืองหลวงของประเทศยูโกสลาเวีย และเซโกสโลวาเกีย ในขณะที่เขาเขียนบทความนั้นนับ

ว่าเป็นเมืองหลวงที่มีอายุเยาว์ ซึ่งกรุงเบลเกรดได้กลายเป็น "head-link capital" ด้วย เหตุผล 2 ประการ คือ ประการแรก ตัวเมืองเบลเกรดมีสถานะดั้งเดิมมาก่อน "โดยได้เป็นเมืองหลวงของภูมิภาคมาแล้ว" และ Serbia ได้เป็นผู้เสนอขอทบทวนให้เป็นองค์กรสำคัญในการสร้างสรรตัวเองของรัฐใหม่ ส่วนกรุงปรากของประเทศเชโกสโลวาเกียมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางภูมิภาคของ Bohemia (ซึ่งเป็นภูมิภาคแห่งหนึ่งของรัฐใหม่) และสแปทได้เห็นว่า เมืองหลวงนี้กรุงปรากเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมชาวสลาฟ และถูกสนับสนุนให้เพิ่มพูนขึ้นโดยการติดต่อกับโลกฝ่ายตะวันตก ทางเลือกของกรุงปรากจึงไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ถึงแม้ว่าศูนย์กลางภูมิภาคศาสตร์ของเชโกสโลวาเกียจะอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งใกล้ Brno... (สแปทไม่ได้ระบุชื่อเต็ม) ซึ่งอาจเป็นแหล่งศูนย์กลางการเมืองเพียงแห่งเดียว และบีบบังคับให้กรุงปรากให้กลายเป็นจุดศูนย์กลางสำคัญของโบฮีเมียหรือต่อเชโกสโลวาเกียในส่วนรวมทั้งหมด ซึ่งจะเชื่อมโยงวัฒนธรรมตะวันตกและอิทธิพลทางสังคมที่กล่าวข้างบนนี้คือลักษณะของ "head-link capital"

สหพันธรัฐเวสอินดิสมีอายุสั้น เป็นตัวอย่างอันดีในการวิเคราะห์ถึงความสำคัญและความยุ่งยากในการเลือกเมืองหลวงแห่งชาติ สหพันธรัฐนี้ได้แตกสลายตัวก่อนที่จะได้รับอิสรภาพเป็นเอกราช ด้วยเหตุผลหลายประการ ดังเช่น การมีดินแดนกว้างขวางซึ่งรวมจาไมก้าและทรินิแดดและโตเบโกเข้าเข้าด้วยกัน และสิ่งสำคัญ คือ ความคิดเรื่องรัฐ (State Idea) ไม่เคยพัฒนาอย่างแท้จริง คณะบุคคล 10 คน ไม่สามารถจะเห็นพ้องต้องกันในหัวข้อเรื่องทั้งหลายที่ยกขึ้นมาพิจารณา ก่อนที่รัฐจะถูกสร้างขึ้นมาในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ที่สำคัญคือ ผู้แทนราษฎรในรัฐสภาสหพันธรัฐ การควบคุมการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชในระหว่างหมู่เกาะทั้งหลาย และสิ่งที่เป็นเรื่องทางจิตวิทยาและความรู้สึกของประชาชนทั้งหลายก็คือที่ตั้งของเมืองหลวงของสหพันธรัฐ

ตามตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นความสำคัญทางนโยบายด้านภูมิศาสตร์การเมืองโลกอย่างเด่นชัด ถึงแม้ว่าความเห็นแก่ตัว (ความแคบในการคิดเห็น) และการเป็นอิสระต่อกันในหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของหน้าที่แห่งรัฐ ได้กลายเป็นผลเสียอย่างร้ายแรง โดยยังเกิดลักษณะความเห็นแก่ตัว (เอาตัวรอด) ของสหพันธรัฐขึ้น ประเทศที่ออกเสียงอย่างเข้มแข็งก็คือจาเมกา ทรินิแดดและบาร์บาโดส และมีเกาะเล็ก ๆ ร่วมด้วยคือ เซนต์ จอร์จส์ (St. George's) และเกรนาดา (Grenada) ทำให้บาร์บาโดสและทรินิแดดคัดค้านข้อเสนอ อย่างไรก็ตาม การประนีประนอมได้ถูกปฏิเสธ และการปฏิเสธนี้กระทำกันโดยคณะกรรมการพิเศษ ซึ่งแย้งถึงเรื่องของการบริการขั้นต่ำและวิถีชีวิตจะต้องดำเนินการโดยเมืองเล็ก หรือเมืองใหญ่ก็ตาม ที่ถูกเลือกเป็นเมืองหลวง ในที่สุดมีการเลือกจากเมือง Bridgetown ของ Barbados เมือง Port of Spain ของ Trinidad

และ Kingston ของ Jamaica และคณะกรรมการได้เลือกเมืองจาก Barbados

กิจกรรมต่าง ๆ ที่ถูกเสนอแนะจากลอนดอน ซึ่งยังคงเป็นคณะกรรมการอาณานิคมอยู่ ยังความเคียดแค้นให้แก่ชาวเวสอินดีส เว้นแต่ประเทศบาร์บาโดส แต่ในการประชุมครั้งสุดท้าย เมื่อคณะกรรมการประจำสหพันธ์รัฐได้รับการเสนอโครงร่างของบาร์บาโดส ได้มีการคัดค้านอย่างเปิดเผย ในการลงคะแนนเสียง จาเมกาถูกคัดออกเป็นแห่งแรก และในการลงคะแนนเสียงครั้งที่สอง ทรินิแดดได้รับการออกเสียงรับรอง 11 เสียง และบาร์บาโดสได้รับ 5 เสียง

อย่างไรก็ตาม คณะผู้แทนนี้ได้อนุญาตให้เมืองหลวงตั้งในบริเวณ Chaguaramas ใกล้ Port of Spain ซึ่งไกลจากศูนย์กลาง แต่มีประโยชน์หลายประการ ภายหลังจากการดำเนินการอย่างยุ่งยาก ที่ตั้งของเมืองหลวงจึงถูกเลือกขึ้น อย่างไรก็ดีตามปัจจุบันนี้กลายเป็น U.S. Naval Base

รัฐบาลสหพันธ์รัฐได้ส่งคณะผู้แทนไปทำการตกลงกับสหรัฐอเมริกา เพื่อต้องการพื้นที่ดิน และสร้างเป็นเมืองหลวง ในที่สุดสหรัฐได้ยอมตัดบางส่วนของฐานทัพออก แต่ก็สาบสูญไปเพราะปรากฏว่าจาเมกาได้มีการตกลงไม่ร่วมเป็นสหพันธ์รัฐ สหพันธ์รัฐเวสอินดีสได้มีกำเนิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1958 และค่อย ๆ เสื่อมสลายในปี ค.ศ. 1963 โดยเป็นสหพันธ์รัฐที่ไม่มีเมืองหลวง

กรณีเวสอินดีสจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุด อย่างน้อยที่สุดปรากฏในเวลาปัจจุบัน แต่สามารถจะเกิดขึ้นเช่นนี้ในบริเวณใด ๆ ของโลกได้ ดังเช่น ประเทศขนาดเล็กทั้งหลาย ได้ร่วมกันเคลื่อนไหวเป็นสมาคมและกลายเป็นสหภาพทางการเมือง ปัญหาเช่นนี้จะเผชิญหน้าไม่เพียงแต่ประเทศเกิดใหม่ทั้งหลายของโลก แต่ยังสามารถพิจารณาถึงกรณีที่เกิดขึ้นระหว่างทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ระหว่างประเทศ Luxembourg, Strasbourg, และ Brussel ซึ่งมีการเลือกสำนักงานใหญ่ของการขยายตัวของกลุ่มชาติประชาคมยุโรป (European Communities) ประชาคมถ่านหินและเหล็กกล้าแห่งยุโรป ประชาคมเศรษฐกิจแห่งยุโรป และประชาคมพลังงานปรมาณูแห่งยุโรป (The European Coal and Steel Community, Economic Community, and Atomic Energy Community) เป็นการตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ที่เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง กล่าวคือ ในด้านเศรษฐกิจการเมือง วัฒนธรรม ยุทธศาสตร์ และสิ่งที่ต้องนำเข้าพิจารณาด้วยก็คือ ความรับรู้ทางจิตวิทยาและอารมณ์ของประชากร ซึ่งมีความหมายสำคัญต่อเมืองหลวงแห่งชาติ

โดยสรุป เมืองหลวงตามประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น มีความสำคัญต่อรัฐหรือมีหน้าที่ต่อรัฐ ดังต่อไปนี้คือ

1. เป็นที่ตั้งทำการรัฐบาล หรือที่ตั้งรัฐบาลกลาง ถ้ารัฐนั้นมีการปกครองแบบสหพันธ์รัฐ กล่าวคือ เป็นที่ตั้งสถาบันการเมืองที่สำคัญเช่น กระทรวง ทบวง กรม กอง หรือรัฐสภา เช่นกรุงเทพมหานคร ปารีส โรม วอชิงตัน ดี.ซี. เป็นต้น

2. เป็นที่ตั้งของท่าเทียบหรือที่ประทับประมุขของรัฐ เช่น กรุงเทพมหานครของประเทศไทย กรุงแอมสเตอร์ดัมของเนเธอร์แลนด์ กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. ของสหรัฐอเมริกา กรุงลอนดอนของสหราชอาณาจักร เมืองยามูสโซโกรของประเทศโคตเดอัวร์ เป็นต้น
3. เป็นสำนักงานใหญ่หรือศูนย์ที่ทำการของรัฐบาล และกลไกของรัฐ ซึ่งได้แก่เมืองหลวงของเกือบทุก ๆ ประเทศในโลก
4. เป็นศูนย์กลางและตัวแทนทางวัฒนธรรมของรัฐหรือสหพันธรัฐ เช่น กรุงออตตาวาของแคนาดา กรุงบราซิเลียของบราซิล เป็นต้น
5. เป็นเมืองท่าที่สำคัญและเป็นเมืองศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร เช่น กรุงลอนดอน กรุงเทเพฯ กัวลาลัมเปอร์ มนิลา
6. เป็นที่ตั้งองค์การของรัฐวิสาหกิจและธุรกิจเอกชน รวมทั้งองค์การค้าต่างประเทศ ธนาคาร ทูตพาณิชย์ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่เมืองหลวงที่มีขนาดใหญ่เกือบทุกประเทศ
7. เป็นศูนย์กลางของศาลยุติธรรมของรัฐ เช่น เมืองโบลมฟอนเทนของสาธารณรัฐแอฟริกาใต้
8. เป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญของรัฐ เช่น นครวาติกันของอิตาลี อิสลามาบัตของการาจี และกรุงเยรูซาเล็มของอิสราเอล เป็นต้น
9. เป็นศูนย์กลางด้านวิชาการ เทคโนโลยีทางการศึกษา ศูนย์อุตสาหกรรมและศูนย์สังคม เป็นต้น เช่น กรุงเทพมหานคร โตเกียว ออตตาวา ลอนดอน
10. ที่ตั้งเมืองหลวงโดยมีองค์ประกอบสำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ เป็นจุดรวมของชนในชาติ อันจะก่อให้เกิดกำลังอันสำคัญ เป็นแหล่งชุมชนที่มีพลเมืองอาศัยอยู่หนาแน่นกว่าเมืองอื่น ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร กรุงเตลฮี กรุงมนิลา กรุงไนโรบี กรุงโตเกียว

1.3 พื้นที่ของรัฐและที่ตั้งของรัฐ

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ภูมิศาสตร์การเมืองเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองและพื้นที่บนพื้นโลก (Terrestrial Space) ส่วนการเมืองนั้นหมายความรวมถึงการใช้ความเฉลียวฉลาด และกลยุทธ์ของมนุษย์เพื่อประสบการณ์ส่วนตัว และเพื่อกิจกรรมสาธารณะ พื้นที่บนพื้นโลกนั้นหมายความรวมพื้นโลกสามมิติ กล่าวคือ พื้นที่บนพื้นผิวโลก พื้นที่ใต้พื้นผิวโลก และพื้นที่เหนือพื้นผิวโลก ซึ่งมนุษย์เป็นผู้ใช้ประโยชน์และเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับพื้นที่ดังกล่าว ดังนั้นพื้นที่โลกนี้ ในการศึกษาภูมิศาสตร์การเมืองจะเป็นการศึกษาถึงพื้นที่ในระดับที่แตกต่างกัน คือ ระดับพื้นที่หรือระยะวางที่ส่วนบุคคล (Microscale) ไปจนถึงระดับของพื้นที่โลก (Macroscale)

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของโลก มนุษย์เป็นผู้ใช้และแบ่งพื้นที่โลกออกเป็นส่วน ๆ และมนุษย์เหล่านั้นจะเป็นผู้ใช้ประโยชน์และนิเทศปกป้องเขตแดนนั้น ๆ การแบ่งส่วนพื้นที่โลกซึ่งจะเริ่มตั้งแต่ระดับขนาดเล็กที่สุดไปจนถึงขนาดใหญ่ที่สุด รวมทั้งพื้นที่ของแม่น้ำลำธาร ห้วย คลอง หนอง บึง ทะเล และมหาสมุทรทั้งหลาย จะถูกมนุษย์แบ่งออกเป็นพื้นที่หน่วยต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์ได้มีการเตรียมการและกำหนดขอบเขตไว้เป็นอย่างดี ย่อมต้องคำนึงถึงสถานะแวดล้อมในแต่ละยุคแต่ละสมัยด้วย ดังนั้น จะปรากฏว่าเส้นเขตแดนเหล่านั้นจะเป็นเส้นสำคัญซึ่งล้อมรอบบริเวณแต่ละหน่วยของพื้นที่โลกที่ถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ขึ้น

พื้นโลกเต็มไปด้วยเส้นแบ่งเขตแดน เส้นพรมแดนนี้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ามีเนื้อที่ทางการเมือง อยู่ภายในสังคมมนุษย์ ซึ่งอยู่ภายในเนื้อที่ทางการเมืองแต่ละแห่ง ต่างก็เฝ้ารักษาพรมแดนนั้นมิให้มีการรุกรานกัน เขตแดนที่มนุษย์แบ่งออกนั้นมีขนาดต่าง ๆ กัน ประมาณกันว่าเนื้อที่ทางการเมืองของโลกถูกแบ่งออกเป็นรัฐอิสระถึง 247 ประเทศ เช่น นครวาติกัน มีพื้นที่เพียง 109 เอเคอร์ รัฐอันดอร์รา มีพื้นที่ 192 ตารางไมล์ สหรัฐอเมริกามีพื้นที่ 3 ล้าน 5 แสนตารางไมล์ และสหภาพโซเวียตเคยมีพื้นที่ถึง 8 ล้านตารางไมล์ (ก่อนปี ค.ศ. 1992) เป็นต้น และภายในรัฐก็ยังแบ่งออกเป็นเนื้อที่ทางการเมืองย่อย ๆ (sub-units) ลงไปอีก ซึ่งเรียกว่าหน่วยการปกครองภายในรัฐ และเนื้อที่ทางการเมืองนี้จัดว่ามีลักษณะที่เคลื่อนไหวได้ ฉะนั้นบางครั้งก็มีการขยายดินแดนกว้างขวางขึ้น บางครั้งดินแดนของรัฐบางรัฐก็ถูกตัดทอนลงไป เช่น ประเทศรูมาเนีย เกิดขึ้นโดยผลมดินแดนของรัฐเล็ก ๆ สองรัฐเข้าด้วยกัน คือ Walachia และ Moldavia อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันเวลาย่อมเป็นส่วนประกอบให้รัฐเจริญเติบโตขึ้น ตามทฤษฎีการขยายตัวของรัฐของรัทเชิลนั้นมีผู้นิยมในหมู่นักภูมิศาสตร์ระยะหนึ่ง เป็นส่วนสนับสนุนให้ประเทศที่มีพื้นที่ของรัฐไม่มากนัก ได้ดำเนินยุทธวิธีเพื่อเข้าครอบครองพื้นที่ของรัฐอื่น ๆ ถ้าหากว่ารัฐบาลกลางของประเทศเหล่านั้นไม่เข้มแข็งพอ และกำลังทหารไม่พอเพียง นอกจากนี้รัทเชิลได้ให้ความคิดไว้อีกว่า วัฒนธรรมของรัฐใดเจริญเติบโตขึ้น พื้นที่ของรัฐนั้นก็ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ ดังนั้นตามแนวความคิดนี้ย่อมหมายความว่า พื้นที่ของรัฐย่อมเป็นเครื่องวัดวัฒนธรรมของรัฐ เช่น ประเทศสหราชอาณาจักรมีอาณาเขตไปเกือบทั่วโลก ฉะนั้นวัฒนธรรมของชาวอังกฤษ เช่น ภาษา ศาสนา การปกครอง ขนบประเพณี จึงแพร่หลายไปทั่วโลก ในระยะเวลาเดียวกัน ประเทศสหรัฐอเมริกาขยายดินแดนจาก 13 รัฐตั้งเดิมไปทางตะวันตกจนจดมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นต้น ปัจจุบันนี้ทฤษฎีของรัทเชิลหมดอิทธิพล และได้มีการปักปันเขตแดนเป็นการถาวรภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ฉะนั้นการขยายดินแดนที่นับว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้นไม่ถูกต้องเพราะการที่รัฐจะเจริญเติบโตและขยายอาณาเขตได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาล ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลไม่ใช่ธรรมชาติ

แนวความคิดในเรื่องพื้นที่ของภูมิกษัตริย์นั้น ถ้ามองในแง่ของภูมิศาสตร์จะเห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาตินั้น อาจจะทำให้คุณประโยชน์แก่รัฐต่าง ๆ ในแง่ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น มีป่าไม้ มีแร่ธาตุในการอุตสาหกรรม เช่น เหล็ก ถ่านหิน มีพลังงานธรรมชาติ เช่น น้ำมัน น้ำตก แก๊สธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะภูมิประเทศย่อมเป็นปัจจัยสำคัญในการคงอยู่ของรัฐประการหนึ่ง ประเทศที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบย่อมมีการคมนาคมขนส่งสะดวกสบาย เป็นแหล่งเกษตรกรรม รวมทั้งลักษณะภูมิอากาศที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่มนุษย์ได้เพียงพอตามประวัติศาสตร์ ปรากฏว่าไม่มีประเทศใดที่ตั้งอยู่ในเขตศูนย์สูตร และเขตขั้วโลกจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศให้มั่งคั่งเจริญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสูงกว่าประเทศที่ตั้งอยู่ในเขตอบอุ่น เช่น ประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป และสหรัฐอเมริกา ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่า ถึงแม้รัฐใดจะมีพื้นที่ไม่กว้างขวางนัก แต่ถ้าหากภายในรัฐมีปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนส่งเสริมและอำนวยประโยชน์ให้แก่รัฐนั้นได้ เช่น ฝรั่งเศส เยอรมัน สหราชอาณาจักร และญี่ปุ่น เป็นต้น ซึ่งสองประเทศหลังนี้มีมรดกตกทอดเอื้ออำนวยเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะแสวงหาผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ การค้า การประมง เป็นต้น

1.4 ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของรัฐ

ได้กล่าวมาแล้วว่า บริเวณย่านใจกลางของรัฐมักเป็นบริเวณที่มีประวัติศาสตร์แห่งการคลี่คลายพัฒนา จนกระทั่งรัฐมีกำเนิดขึ้นมา บางรัฐเมื่ออัตราความเจริญเติบโตได้ขยายดินแดนไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว แต่ย่านใจกลางยังคงอยู่ในบริเวณเดิม เช่น ประเทศฝรั่งเศส หรือบางรัฐย่านใจกลางได้ย้ายไปอยู่แห่งใหม่ เช่น สวิตเซอร์แลนด์ เป็นต้น ปัจจัยสำคัญของการย้ายแหล่งใจกลาง หรือเกิดแหล่งใจกลางขึ้นใหม่ก็ตามย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติ คือ ลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ เราอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า รัฐอาจกำเนิดขึ้นมาได้เมื่อมีองค์ประกอบครบถ้วน แต่รัฐไม่สามารถจะเลือกที่ตั้งของรัฐได้ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญมี 7 ประการคือ ที่ตั้ง ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ขนาด รูปร่าง ทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะน่านน้ำ

1.4.1 ที่ตั้ง

ในแง่วิชาภูมิศาสตร์ หมายถึงบริเวณเนื้อที่ทางการเมืองซึ่งอยู่ในบริเวณเส้นรุ้งและเส้นแวง (Astronomical or Absolute Location) ซึ่งนักภูมิศาสตร์และนักแผนที่ได้กำหนดให้มีเส้นรุ้ง ซึ่งเป็นเส้นที่กำหนดแถบของลักษณะอากาศ และกำหนดว่าเส้นศูนย์สูตรเป็นเส้นรุ้งที่แบ่งกึ่งกลางโลกระหว่างซีกโลกเหนือและซีกโลกใต้ ทางซีกโลกเหนือมีเส้นทรอปิกออฟแคนเซอร์ และทางซีกโลกใต้มีเส้นทรอปิกออฟแคปริคอร์น ซึ่งดินแดนที่อยู่ในบริเวณนี้จะเป็นเขตอบอุ่น นอกจากนี้ยังมีเส้นรุ้งที่สำคัญอีกสองเส้น คือ เส้นอาร์คติกเซอร์เคิล และแอนตาร์คติก

เซอร์เคิล ซึ่งเป็นเส้นแบ่งกันระหว่างเขตอากาศแบบขั้วโลกกับเขตอากาศหนาว เป็นต้น ส่วนเส้นแวงนั้นเสมือนเป็นเส้นแบ่งเวลาของโลก ในแต่ละเส้นแวงจะมีระยะเวลาห่างกัน 4 นาที เรานับเส้นแวงศูนย์องศา เมื่อผ่านตำบลกรีนิช กรุงลอนดอน แต่อย่างไรก็ตาม เรามีเส้นแบ่งเวลา และแบ่งโลกออกเป็นซีกโลกตะวันตก และซีกโลกตะวันออก ที่เส้นแวง 180 องศา ซึ่งจัดว่าเป็นเส้นแบ่งวัน (The International Date Line) ด้วย นับว่าที่ตั้งประเทศใดก็ตามมักจะมียุทธศาสตร์ทางการเมือง 2 ทาง คือ รักษาอำนาจหรืออิทธิพลเหนืออาณาเขตของรัฐ และการขยายอำนาจหรืออิทธิพลออกไป ประเทศที่มีดินแดนทางบกกว้างขวางก็สามารถใช้นโยบายนี้เป็นแนวปฏิบัติทางการเมือง คือ ทั้งในการป้องกันและขยายอำนาจ เช่น โซเวียตรัสเซีย ได้ใช้ดินแดนอันกว้างใหญ่ป้องกันตนเอง และยังคงดำรงอำนาจอิทธิพลไว้ได้ จากการรุกรานของพระเจ้านโปเลียน และจากเยอรมันนี้ ส่วนในการขยายอำนาจหรืออิทธิพล รวมทั้งจุดประสงค์ที่จะหาทางออกทะเลด้วย รัสเซียก็สามารถขยายอำนาจได้รวดเร็วและง่ายดาย เพราะใช้ฐานปฏิบัติจากภายใน ซึ่งสามารถรวบรวมกำลังพลได้ง่าย และดำเนินการขยายอำนาจได้ถึง 3 ทวีปด้วยกัน คือ เอเชีย ยุโรป และแอฟริกาเหนือ ซึ่งมีดินแดนอยู่ใกล้ชิดกัน

รัฐใดที่มีพรมแดนติดทะเล (Maritime Location) ก็อาจใช้นโยบายป้องกันและขยายอำนาจทางทะเลได้เช่นเดียวกัน ประเทศสหราชอาณาจักรได้ใช้ความได้เปรียบในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ นับว่าเป็นเจ้าทะเลและมีอาณานิคมอยู่ทั่วโลก สหรัฐอเมริกามีมหาสมุทรแอตแลนติกและแปซิฟิกเป็นพรมแดนทั้งสองด้าน จึงเปรียบเสมือนรัฐธรรมชาติดีที่ที่จะป้องกันการรุกรานจากฝ่ายตรงข้าม และในทางตรงข้ามสามารถใช้เป็นทางขยายอำนาจ และใช้ทะเลเป็นทางคมนาคมขนส่งสินค้าได้อย่างดีที่สุดในเวลานี้ นอกจากนั้นประเทศใดที่มีพรมแดนติดทะเล ย่อมมีอิทธิพลต่อภูมิอากาศของประเทศนั้น เพราะอิทธิพลของทะเลย่อมขจัดความรุนแรงของอากาศหนาวเย็นและอากาศร้อนจัดได้ เช่น ในบริเวณเส้นศูนย์สูตร หรือบริเวณชายฝั่งนอร์เว ซึ่งมีกระแสน้ำอุ่นกัลฟ์สตรีมไหลผ่าน หรือนอร์ท แอตแลนติกดริฟท์ไหลผ่าน เป็นต้น

ประเทศที่ไม่มีทางออกทะเล (Landlocked Countries) เช่น ลาว ออสเตรเลีย สวิตเซอร์แลนด์ โบลีเวีย และเลโซโท ในแอฟริกา เป็นต้น ประเทศเหล่านี้ย่อมมีอุปสรรคในการดำรงอยู่ของรัฐประการหนึ่ง เพราะขาดทางคมนาคมขนส่งทางน้ำ มีปัญหาเกี่ยวกับอากาศรุนแรง นโยบายทางการเมืองของประเทศเหล่านี้มักดำรงความเป็นกลาง (Neutral States)

รัฐที่ถูกแบ่งแยกออกจากกัน (The Divided State) โดยเหตุผลทางการเมืองหรือข้อตกลงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใด ๆ ก็ตาม การที่ดินแดนอยู่ใกล้กัน เพราะมีดินแดนอีกรัฐหนึ่งกันขวางอยู่อาจมีผลเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ เพราะมีจุดอ่อนในลักษณะความเสียเปรียบ

ในภูมิรัฐศาสตร์ เช่น ประเทศอินโดนีเซีย หมู่เกาะฟิลิปปินส์ ซึ่งมีปัญหาในการแบ่งแยกดินแดน แต่ในขณะเดียวกัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศแคนาดา และประเทศญี่ปุ่น ไม่ปรากฏปัญหา เช่นนี้ บางกรณีความเสียเปรียบในเรื่องพรมแดนและในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ เนื่องจากมีบุคคลต่างเชื้อชาติ ต่างศาสนา จึงต้องมีการจัดสรรพรมแดนกันใหม่ เช่น การก่อตั้งประเทศอิสราเอลท่ามกลางประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นชาวอาหรับ บางกรณีที่ตั้งรัฐกันกระทบ (Buffer State) ขึ้นมาเพื่อป้องกันการวิวาทกับเพื่อนบ้าน เช่น รัฐเล็ก ๆ บนเทือกเขาหิมาลัย ได้แก่ เนปาล ภูฐาน และสิกขิม เป็นต้น เป็นประเทศกันกระทบระหว่างจีนและอินเดีย แต่ปัจจุบันนี้รัฐสิกขิมถูกผนวกรวมกับอินเดียโดยความช่วยเหลือของรัสเซีย และในสมัยหนึ่งประเทศไทยก็ถูกจัดให้เป็นประเทศกันกระทบระหว่างมหาอำนาจตะวันตก คือ ฝรั่งเศสและสหราชอาณาจักร ซึ่งเข้ามามีอำนาจและอิทธิพลเหนือคาบสมุทรอินโดจีน เป็นต้น

บางกรณีบางรัฐมีความได้เปรียบในแง่ที่ตั้ง และนับเป็นบริเวณสำคัญทางจุดยุทธศาสตร์ อาจจะเป็นเพียงบางส่วนของประเทศหรือทั้งหมดก็ได้ ตัวอย่างเช่น ประเทศไอซ์แลนด์ บนเกาะไอซ์แลนด์ มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์การบินระหว่างทวีปอเมริกาเหนือและยุโรป อังกวงและมาเก๊า มีความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวกลางระหว่างแผ่นดินจีนใหญ่ และโลกภายนอกซึ่งปัจจุบันนี้โปรตุเกสต้องการคืนมาเก๊าให้แก่อิน แต่จีนก็ยังไม่ยอมรับ โดยให้คำมั่นก่อนเมื่อไรก็ตามที่โปรตุเกสสามารถจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมภายในของโปรตุเกสเรียบร้อยแล้ว จึงค่อยมาเจรจากัน สำหรับอังกวงนั้นจะต้องกลับไปอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ในปี พ.ศ. 2540 โดยสมบูรณ์ ทำนองเดียวกับหมู่เกาะอาวาย ซึ่งมีความสำคัญต่อสหรัฐ ในแง่เป็นศูนย์กลางการติดต่อกับประเทศในเขตเอเชียตะวันออกเฉียง ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงที่ตั้งของประเทศโดยทั่วไปแล้ว ในส่วนที่เกี่ยวกับ "การแข่งขันของทำเลที่ตั้ง" (Locational Competition) คือวางแผนและเลือกที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์ระดัหนึ่งของแต่ละประเทศ ก็ย่อมมีความหมายในความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างที่ตั้งและผลเมืองของเมืองเหล่านั้นเป็นอย่างมาก เพราะส่วนใหญ่โดยทั่วไปคำว่า "เมือง" (Cities) จะตั้งอยู่ ณ ที่ซึ่งประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงว่า จะเป็นแหล่งที่สินค้าและการบริการต่าง ๆ ได้ปรากฏอยู่ในแหล่งต่าง ๆ ตามความจำเป็นของผลเมืองในบริเวณนั้น ๆ รวมถึงบริเวณรอบ ๆ ของเมืองต่าง ๆ นั้นด้วย ซึ่งบริเวณรอบ ๆ เมืองนี้เรียกว่าเมืองเบื้องหลังเมืองท่า (hinterland) ซึ่งมาจากคำเดิมในภาษาเยอรมันหมายถึง "พื้นที่เบื้องหลัง" (behind land) แต่มีสิ่งหนึ่งที่จะบอกให้เราทราบว่าโดยปกติแล้วเมืองต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นพื้นที่แหล่งเกษตรกรรมซึ่งเป็นแหล่งของการผลิตพืช ข้าว และพืชไร่ต่าง ๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ที่เรียกว่า ปศุสัตว์ด้วย แต่เมื่อพิจารณา

ถึงว่าเมื่อใด เวลาใด "เมือง" จะปรากฏเด่นชัดขึ้นในบริเวณใด พื้นที่ใดและได้ขยายเมืองและพัฒนาจนกลายเป็น "นครหลวง" (metropolitan) หรือเป็น "ภูมิภาค" (region) เช่นบริเวณเหล่านั้นได้ปรากฏเป็นปารีส ลอนดอน นิวยอร์ก เซนต์หลุยส์ คัลลิส ซานฟรานซิสโก โตเกียว และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก็คือเป็นการสรุปในความคิดรวบยอดหรือโมเดล (concept) ของการฝ่าฟันอุปสรรคและการพัฒนาบริเวณพื้นที่หนึ่งหน่วยจนกลายเป็นเมือง และเมืองทั้งหลายก็คือแต่ละหน่วยหรือองค์การทางการบริหารระดับสูงของประเทศนั่นเอง

ส่วนใหญ่ของเมืองใหญ่ทั้งหลายเกิดขึ้นอย่างเด่นชัด โดยผ่านความสัมพันธ์ของความได้เปรียบในด้านต่าง ๆ บางแห่งจะมีความสำคัญอย่างเด่นชัด เช่น ที่ตั้งของเส้นทางการค้าหรือแหล่งทรัพยากร หรือแหล่งที่สามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบอย่างง่ายดาย และบางแห่งก็มีปัจจัยต่าง ๆ ซึ่ให้เห็น เช่น ภูมิประเทศทางประวัติศาสตร์ หรือที่ตั้งส่วนบุคคลซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรม เช่น บริษัทรถยนต์ฟอร์ด ในเมืองดีทรอยต์ สหรัฐอเมริกา การตัดสินใจทางการเมือง ที่สัมพันธ์กับการป้องกันหรือสัญญาผูกพันของพื้นที่ หรือที่ตั้งพิเศษ ที่มีลักษณะและทักษะพิเศษทางด้านวิทยาศาสตร์ หรือนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เช่น หุบเขาซิลิคอน (Silicon Valley) ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของเมืองซานฟรานซิสโก เป็นแหล่งศูนย์กลางงานวิจัยและการผลิต ส่วนสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ เช่น ภูมิภาค กูเบา หรือชายฝั่งทะเลก็อาจเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ซึ่งอาจจะปัจจัยสำคัญหรือเป็นอุปสรรคก็ได้

อย่างไรก็ตามที่ตั้งย่อมเปลี่ยนแปลงความสำคัญไปตามกาลสมัย เช่น อังกฤษ ในสมัยก่อนนี้ยังมีได้บุกเบิกการเดินทางทะเลและมหาสมุทรเพื่อแสวงหาดินแดนอาณานิคม และนำทรัพยากรของประเทศในจักรวรรดิของตนมาเพื่อเพิ่มพูนความมั่งคั่งให้แก่อังกฤษนั้น ประเทศอังกฤษมีสภาพเป็นเกาะที่อยู่โดดเดี่ยว ห่างจากผืนแผ่นดินทวีปยุโรปที่ไม่มีความสำคัญและมีอำนาจ แต่เมื่อมีการค้นพบโลกใหม่ หมู่เกาะอังกฤษและประเทศอังกฤษจึงมีคุณค่าทางยุทธศาสตร์และการเมืองก็เปลี่ยนไป กลายเป็นศูนย์กลางระหว่างโลกเก่าและโลกใหม่ จนถึงขั้นเป็นเจ้าของทะเลในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง จนได้ชื่อว่าเป็นประเทศ "ที่ไม่มีดวงอาทิตย์ตกดิน" ในทำนองเดียวกัน สหรัฐอเมริกามีที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยว ห่างไกลจากทวีปยุโรปและเอเชีย และประเทศญี่ปุ่น ก็มีที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากทวีปเอเชียและอเมริกาเหนือและใต้ ทั้งสองประเทศนี้มีเวลาและโอกาสที่ได้เสริมสร้างชาติประเทศของตนให้ยิ่งใหญ่ ซึ่งปัจจุบันนี้ ทั้งสองประเทศได้เป็นผู้นำของกลุ่มประเทศค่ายโลกเสรี ในด้านเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น ที่ตั้งของทั้งสองประเทศรวมถึงจักรภพอังกฤษ จึงกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์และการเมืองระหว่างประเทศด้วย

กล่าวโดยสรุปก็คือ ประเทศใดก็ตามที่มีที่ตั้งได้เปรียบเกือบทุกด้าน เช่น ทางการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับเขตแดนทางเศรษฐกิจการค้า การคมนาคม และการขนส่ง แหล่งแร่ธาตุและทรัพยากร

ธรรมชาติ เป็นต้น ย่านมิมิวพัฒนาการที่ตั้งของเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญ ส่วนประเทศที่มีความต้อหรือเสียเปรียบในด้านที่ตั้งตามสภาพภูมิศาสตร์ข้อใดข้อหนึ่ง เช่น ไม่มีทางออกทะเล เช่นประเทศสวีทเซอร์แลนด์ เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศลาวและประเทศเลโซโท ย่านมองเห็นความแตกต่างอย่างเด่นชัด

ความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของที่ตั้ง ดังทฤษฎี "Pivot Area และ Heartland" ของแมคคินเดอร์ ทฤษฎี "Rimland" ของสปีกแมน และทฤษฎีว่าด้วย "ความสำคัญของชายฝั่งทะเลและเมืองท่าของ ที.มาฮัน เป็นทฤษฎีที่นำมาประยุกต์ใช้ในวิชาภูมิศาสตร์การเมือง เรื่องที่ตั้งจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นสิ่งสำคัญมากเกี่ยวกับนโยบายของประเทศ

1.4.2. ธรณีสัณฐานวิทยา

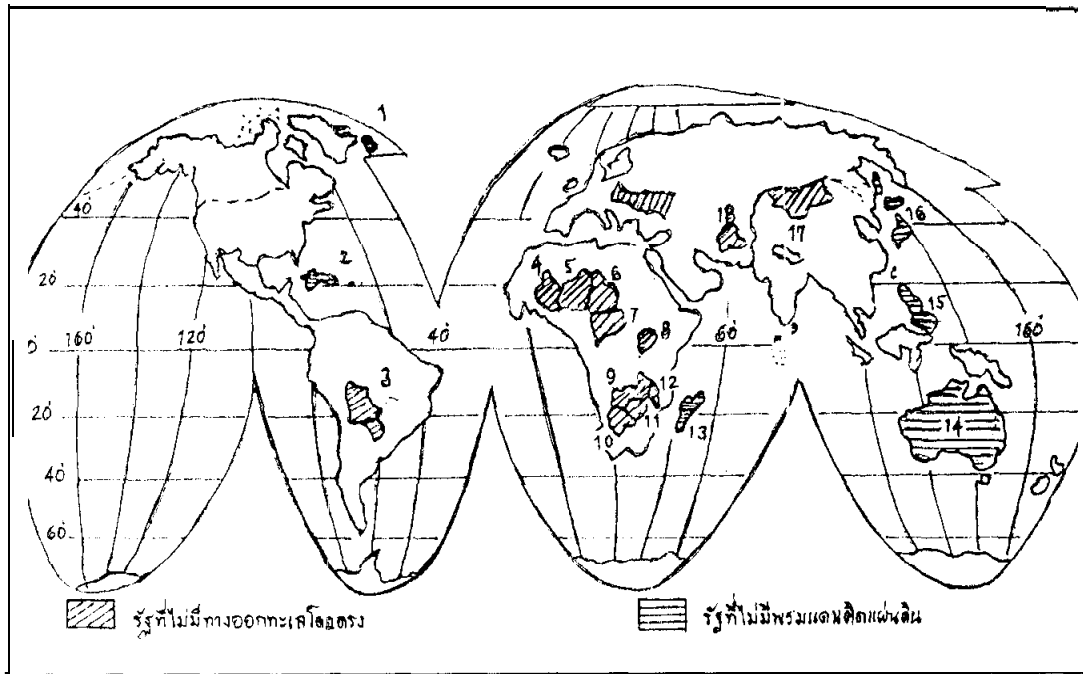
ลักษณะทางธรณีสัณฐานวิทยา ซึ่งกล่าวถึงผิวพื้นของโลก ซึ่งเป็นลักษณะภูมิประเทศโดยธรรมชาติ และได้มีการพัฒนาตัวเองและการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ และด้วยน้ำมือมนุษย์ ซึ่งลักษณะทางธรณีสัณฐานวิทยานี้มีส่วนในการสร้างประเทศให้เจริญเติบโตและมั่นคง ดังเช่นประเทศที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ พื้นดินอุดมสมบูรณ์ ย่อมช่วยให้ประเทศนั้น ๆ เจริญรุ่งเรืองในด้านเกษตรกรรม หากภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง ภูเขาหรือทะเลทรายก็ย่อมจะทำให้เป็นที่กันดารน้ำ แห้งแล้ง ซึ่งเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้จะมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในภูมิประเทศนั้น ๆ เช่น ป่าไม้ หรือทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญและเป็นภูมิประเทศที่รัฐผู้เป็นเจ้าของนั้นมีเทคโนโลยีในการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้อย่างดี

ลักษณะความสูงต่ำของพื้นแผ่นดิน อันได้แก่ที่ราบระหว่างหุบเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ราบสูง หุบเขา เนินเขาและภูเขา ต่างก็ประกอบขึ้นเป็นส่วนดินแดนของรัฐ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมและอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ และเป็นลักษณะของพรมแดนระหว่างรัฐ เช่น ภูเขาและแม่น้ำย่อมเป็นส่วนช่วยเป็นแนวในการกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างประเทศที่เด่นชัด และปลอดภัยจากการรุกรานของศัตรูไม่ว่าในอดีตและปัจจุบัน แต่ถ้าหากเป็นที่ราบที่อยู่บริเวณชายแดน ย่อมก่อให้เกิดการเสียเปรียบในด้านยุทธศาสตร์ได้

อย่างไรก็ตาม ถ้าประเทศใดมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ ย่อมมีประโยชน์ต่อรัฐ และได้เปรียบในด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการเมือง ดังต่อไปนี้

1. เป็นแหล่งประชากรหนาแน่น ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และโดยเฉพะอย่างยิ่งถ้าเป็นแหล่งกลุ่มคนในวัยแรงงานที่เฟื่องพอ และทำให้เป็นแหล่งความเจริญทั้งในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ประชากรที่มีคุณภาพย่อมก่อให้เกิดเทคโนโลยีพัฒนาขึ้น

1. ไอซ์แลนด์ 2. คิวบา 3. โบลิเวีย 4. มาลี 5. ไนเจอร์ 6. ชาด
 7. แอฟริกากลาง 8. ยูกันดา 9. แซมเบีย 10. ขอทสวานา 11. โรดีเชีย 12. มาลาวี
 13. มาลากาซี 14. ออสเตรเลีย 15. นีลปีนส์ 16. ญี่ปุ่น 17. มองโกเลีย
 18. อังกานิสถาน

รูปที่ 5.13 แผนที่โลก

- (1) แสดงที่ตั้งของรัฐที่ไม่มีทางออกทะเลโดยตรง
 (2) รัฐที่ไม่มีพรมแดนติดแผ่นดิน (ทะเลและมหาสมุทรล้อมรอบ)

2. การคมนาคมขนส่งและการสื่อสารย่อมได้รับความสะดวก เพราะปราศจากอุปสรรคสิ่งกีดขวางและสิ้นเปลืองเวลา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างทางรถไฟ ทางรถยนต์ การขนส่งทางท่อและสนามบิน รัฐย่อมลงทุนน้อยกว่าการสร้างทางขนส่งในภูมิประเทศ

ประเภทอื่น นอกจากนี้การขนส่งทางน้ำก็สามารถทำได้สะดวกและได้ผลดีเมื่อมีการขุดคลองตัดผ่านจะทำให้สะดวกทันทีในบริเวณที่ราบโดยไม่ต้องสร้างประตูน้ำหลายแห่ง ดังเช่นพวกเร่ร่อน (nomads) ที่ได้เดินทางไปทั่วใจกลางของทวีปเอเชีย รวมทั้งพวกตาดาร์หรือพวกมองโกล ได้เดินทางด้วยกำลังทหารมาตามแนวพวกเร่ร่อน และดินแดนรัสเซีย ส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจปกครองอย่างเป็นทางการของข่านแห่งโกลเดนฮอร์ด ซึ่งมีนครหลวงอยู่ที่เมืองคาซาน บนฝั่งแม่น้ำโวลก้า หรือชาวอเมริกันของสหรัฐอเมริกาได้อพยพเข้าสู่ดินแดนภายในทวีปไปถึงด้านตะวันตกของประเทศในสมัยขุกเบ็ก เป็นต้น

3. ภูมิประเทศเป็นที่ราบ ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้รัฐได้สามารถจัดบริการด้านสาธารณูปโภคได้สะดวก ดังเช่น โครงข่ายสายโทรศัพท์ โทรเลข วิทยุ โทรทัศน์ ไฟฟ้า และน้ำประปา รวมทั้งในด้านสวัสดิการเช่น โรงพยาบาล เป็นต้น ทำให้รัฐสามารถจัดการบริการสาธารณะและประชาชนได้รับบริการสาธารณะจากรัฐได้ทั่วถึงกัน

4. มีประโยชน์ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศคู่ประชิดพรมแดนกัน ทำให้มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน แลกเปลี่ยนวัฒนธรรม รวมทั้งอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งทำให้มีความสัมพันธ์ไมตรีอันดีระหว่างชาติ

5. ภายในประเทศพลเมืองจะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีการติดต่ออยู่เสมอเพราะมีความสะดวกสบาย ย่อมไม่เกิดปัญหาความแตกแยกภายในชาติของตน ถึงแม้ว่าจะมีการแตกต่างกันบ้างในด้านภาษาและวัฒนธรรมประจำถิ่น

6. ในระหว่างประเทศคู่ประชิดกันนั้น ราษฎรชายแดนของประเทศคู่ประชิดกันนั้นจะมีสัมพันธ์ภาพกันอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเป็นชนชาติที่มีเผ่าพันธุ์และวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน เช่นประเทศแคนาดาและสหรัฐอเมริกา จะเป็นการส่งเสริมกันทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งสันติภาพด้วย

7. ประการสุดท้าย บริเวณที่ราบกับภูมิอากาศ เมื่อที่ราบนั้น ๆ ตั้งอยู่ในแหล่งภูมิอากาศที่อำนวยประโยชน์ในการดำรงชีพ ก่อให้เกิดปัจจัย 3 ประการคือ ที่ราบ ระยะเวลาการเพาะปลูกยาวนาน การมีฝนในตอนปลายของฤดูใบไม้ผลิ และตอนต้นของฤดูร้อน ทำให้บริเวณหลายแห่งของโลกกลายเป็นย่านเกษตรกรรมที่สำคัญ เช่น ทุ่งหญ้าแพรรีของสหรัฐอเมริกา ทุ่งหญ้าแปมปัสของอาร์เจนตินา เป็นต้น

ข้อเสียเปรียบที่ราบมีดังนี้

1. ด้านประเทศคู่ประชิดกัน มีที่ราบอยู่บริเวณชายแดนในบริเวณพรมแดนของประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือทั้งสองประเทศ ที่ราบนั้นจะกลายเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ศัตรูเข้า

รุกรานและโจมตีได้ง่าย และสะดวกสบาย เพราะไม่มีที่สูงและภูมิประเทศประเภทอื่น ดังเช่น เทือกเขาปาทีบ บึงลุ่มทะเลทรายและอากาศที่ทารุณเป็นเครื่องกีดขวางป้องกัน เช่น ที่ราบปราจีน ของประเทศไทย ที่ลุ่มปรีเปรด (Pripet Marsh) อยู่ด้านตะวันออกของโปแลนด์ และอังกฤษก็มีเพียงแต่แม่น้ำสั้น ๆ กันในชายแดนรัสเซียและบัลแกเรีย ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ข้าศึกโจมตีได้แทบทุกด้านและเป็นสาเหตุให้อาณาเขตของประเทศเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

2. เป็นเป้าหมายของการโจมตี เนื่องจากบริเวณที่ราบเป็นที่ตั้งของเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งมีประชากรหนาแน่น และนั่นจึงเป็นเป้าหมายจากการโจมตีทางอากาศได้ตอนเกิดสงครามโดยเฉพะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบัน ซึ่งเครื่องอาวุธยุทธโธปกรณ์มีเทคโนโลยีสูง ประเทศมหาอำนาจและมหาประเทศทั้งหลาย จึงได้ดำเนินการเตรียมการป้องกันภัยทางอากาศตามบริเวณเมืองใหญ่ ๆ ไว้ล่วงหน้า ดังเช่น สหรัฐอเมริกา สหพันธรัฐรัสเซีย เป็นต้น

เมื่อลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบจึงมีผลให้เสียเปรียบทางด้านยุทธศาสตร์ บางประเทศจึงมีการเครื่องกีดขวางขึ้นเพื่อป้องกันข้าศึก เช่น กษัตริย์อัสซีเรียได้สร้างกำแพงเมืองจีนยาวถึง 2,500 ไมล์ เพื่อป้องกันพวกมองโกล กำแพงทราจันส์ (Trajans Wall) มีความยาวตั้งแต่เทือกเขาทรานซิลวาเนียนแอลป์ ผ่านไปที่ราบลุ่มแม่น้ำดานูบไปจนจดทะเลดำ สร้างขึ้นเพื่อป้องกันการรุกรานการขยายอำนาจของโรมัน กำแพงฟอนเตน (Fonten Wall) สร้างขึ้นตอนเป็นของอังกฤษ ต่อมาเมื่อมีอาวุธในการทำลายสูงขึ้นไปได้มีการสร้างป้อมในที่ราบสูง เช่น ป้อมมายอินต์ ของฝรั่งเศส สร้างขึ้นเพื่อป้องกันการรุกรานของเยอรมัน และป้อมซิกฟรีด (Siegfried) ซึ่งสร้างขึ้นตามแนวชายแดนตะวันตกของเยอรมัน

ส่วนในประเทศที่เป็นที่สูง เช่น ที่ราบสูง เนินเขา ภูเขา และหุบเขานั้น ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญของประเทศในด้านภูมิศาสตร์การเมืองและภูมิรัฐศาสตร์ ในส่วนที่เป็นข้อได้เปรียบทางหลักยุทธศาสตร์แห่งชาติ มีดังต่อไปนี้

1. เป็นแนวพรมแดนธรรมชาติของโลก โดยการกำหนดแนวแบ่งแยกพื้นที่ทางการเมือง หรือดินแดนของสองประเทศคู่ประชิดกันได้เห็นอย่างชัดเจน เช่น พรมแดนของประเทศไทยกับเมียนมาร์ (พม่า) ใช้สันปันน้ำบนเทือกเขาถนนธงชัยและตะนาวศรีเป็นส่วนใหญ่ ประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ใช้แนวเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นเขตแดนด้านหนึ่ง เป็นต้น

2. ลักษณะของที่สูงเป็นลักษณะของเปลือกโลก และพื้นแผ่นดินอย่างหนึ่ง ก่อให้เกิดพลังรวมตัวทางการเมือง (centripetal forces) ดังนั้น ในอดีตมีรัฐแบบนครรัฐได้มีกำเนิดขึ้นจากที่สูงหรืออยู่อย่างอิสระ ถ้ามีศัตรูก็จะพยายามรวมตัวกันเข้า เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในยุโรปภาคใต้มีประเทศซาน มาริโน ซึ่งตั้งอยู่ภายในหุบเขาและอันดอร์ราตั้งอยู่

บนเทือกเขาปิเรนีส ซึ่งประเทศทั้งสองนี้ปัจจุบันยังดำรงเป็นรัฐ โดยรอดพ้นจากการสงครามมาหลายสมัย เนื่องจากที่ตั้งในทวีปอเมริกาใต้ ได้แก่ ประเทศเวเนซุเอลา โคลอมเบีย และเอกวาดอร์ เป็นต้น สำหรับประเทศอิหร่านมีส่วนของประเทศ ซึ่งเป็นขอบของที่ราบสูงจระด ทะเลสาบแคสเปียน และอ่าวเปอร์เซีย ตรีที่มีศูนย์กลางของประเทศอยู่บนที่ราบสูงอานาโตเลีย และสวิทเซอร์แลนด์ ก็ตั้งอยู่ในแถบหุบเขาของเทือกเขาแอลป์ และที่ราบสูงสวิทเซอร์แลนด์ ในทวีปเอเชีย ก็มีประเทศเนปาลและภูฐานซึ่งอยู่ระหว่างเทือกเขาหิมาลัยและเทือกเขาลิวาลิค

3. ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่สูง ย่อมเป็นป้อมปราการป้องกันภัยในการรุกราน จากศัตรูภายนอกประเทศได้ทั้งในยามสงบและยามสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูเขาย่อมเป็น ภูมิประเทศที่ได้เปรียบในด้านการกำบัง เป็นแนวป้องกันการโจมตีของข้าศึก

4. บริเวณช่องเขา (Mountain Pass) เป็นบริเวณที่แสดงความสำคัญให้เห็น ทางการเมืองและการค้าระหว่างประเทศ และเป็นเขตยุทธศาสตร์สำคัญ เช่น ช่องเขา พระเจดีย์สามองค์ ระหว่างประเทศไทยและประเทศพม่า เพราะเป็นบริเวณ ไล่ตี้ยื่นจาก ภาวะจนบุรีไปยังเมฆะล้าเล็ง เป็นช่องทางที่มีการสงครามระหว่างไทยกับพม่า และเป็นช่องทาง การค้าในยามปกติทางขนยอม จากแม่ฮ่องสอนไปตองอู และช่องจอมเป็นช่องทางผ่านจากจังหวัด สุรินทร์ไปยังศรีโสภณของกัมพูชา โดยตัดผ่านเทือกเขาพนมดงรัก และช่องเม็ก เป็นทางผ่านจาก อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานีไปยังจำปาศักดิ์ ประเทศลาวได้ ช่องเขาตรีเอลใน เทือกเขาคอเคซัส ควบคุมการเคลื่อนไหวในการที่เดินทางผ่านไปทางเหนือและใต้ในแถบนี้ ก่อน ที่อังกฤษจะเข้าควบคุมช่องเขาไคเบอร์ ระหว่างอินเดียและอัฟกานิสถาน ซึ่งเกิดสงครามบ่อย ครั้ง และช่องเขาคอตซาร์ดของสวิทเซอร์แลนด์ ลักษณะที่เอื้ออำนวยด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ คือ มีความสูงของที่ตั้งประเทศและมีช่องผ่านเข้าออกประเทศ จึงเป็นเหตุผลสำคัญข้อหนึ่งซึ่งทำ ให้สวิทเซอร์แลนด์ดำรงความเป็นกลางได้อย่างแท้จริงและมั่นคงจนถึงในปัจจุบัน

ข้อเสียเปรียบของภูมิประเทศที่เป็นที่สูง

1. การรวมตัวทางการเมืองก่อให้เกิดอำนาจอธิปไตยที่จริง แต่ถ้าลักษณะที่ตั้งเป็นที่สูง ความลาดชันของพื้นที่มีมาก ความลาดชันที่จะบังคับให้มีการสร้างบ้านเมืองในเขตจำกัด ไม่มี โอกาสขยายเป็นเมืองขนาดใหญ่ ตั้งในภูมิประเทศที่เป็นที่ราบได้ ดังนั้น เมืองหรือรัฐจึงมี ขนาดเล็ก เช่น เมืองโซเฟีย เมืองหลวงของบัลแกเรีย และเมืองลำพูน และลำปาง ของ ประเทศไทย เป็นต้น

2. ข้อเสียเปรียบในการออกสู่ทะเล ประเทศที่ตั้งอยู่ที่สูงมักจะอยู่ห่างจากทะเล ดังนั้น การหาทางออกสู่ทะเลจึงเป็นปัญหาสำคัญของประเทศเหล่านี้ เช่น ทิเบต ภูฐาน เนปาล

อันดอร์รา เอธิโอเปีย และสวิตเซอร์แลนด์ เป็นต้น ประเทศเหล่านี้ได้พยายามทำสัมพันธไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีทางออกทะเล เช่น เอธิโอเปียพยายามหาทางเป็นสหพันธ์ (Union) กับเอริเทรีย โดยที่เอริเทรียมีฐานะเป็นแคว้นหนึ่งของเอธิโอเปียจนเป็นผลสำเร็จ (แต่เมื่อประมาณเดือนมกราคม 2521 ปรากฏว่ามีขบวนการแบ่งแยกดินแดนเอริเทรียออกจากเอธิโอเปีย และปัจจุบันยังคงมีการสู้รบอยู่) สำหรับสวิสส์นั้น เนื่องจากเป็นประเทศที่สามารถพัฒนาตนเองให้มีความมั่งคั่งร่ำรวยทางเศรษฐกิจ ได้แก้ปัญหาการออกสู่โลกภายนอกทางอากาศแทนทางทะเล โดยมีสายการบินสวิสแอร์ทำการติดต่อกับประเทศต่าง ๆ เกือบทั่วโลก

3. ขาดแรงงานหรือกรรมกร เนื่องจากที่สูงของโลกหลายแห่งอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ และแร่ธาตุในเมือง หรือรัฐที่ตั้งอยู่บนที่สูง ย่อมมีจำนวนประชากรน้อย ดังนั้น เมื่อจะมีการประกอบการอุตสาหกรรมจึงขาดแรงงาน และจะอาศัยแรงงานจากที่อื่นไม่ได้ จึงต้องทอดทิ้งพื้นที่เหล่านั้นไว้ มิได้ใช้ประโยชน์และเกิดการพัฒนขึ้น

4. ประชากรขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแทบทุกประเทศ ที่ตั้งอยู่บนที่สูงหรือบางส่วนของประเทศตั้งอยู่ที่สูง เพราะลักษณะภูมิประเทศก่อให้เกิดแรงแยกออกจากศูนย์กลาง (centrifugal forces) ดังเช่น รูมาเนียมีดินแดนบางส่วนตั้งอยู่บนเทือกเขาทรานซิลวาเนียแอลป์ บริเวณนั้นนับว่าเป็นที่ป้องกันการรุกรานจากข้าศึก ที่เคลื่อนมาจากที่ราบแม่น้ำดานูปได้เป็นอย่างดี แต่ว่าบริเวณนี้ได้แยกส่วนทางเหนือออกจากส่วนตะวันตกของประเทศบัลแกเรียก็ถูกหุบเขาอิสเคอร์แยกประเทศออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนทางเหนือและทางใต้ เปรูมีเทือกเขาแอนดิสทอดผ่านกลางประเทศ ทำให้แยกประเทศเป็นสองส่วน คือ ส่วนตะวันตกเป็นที่ราบชายฝั่ง และส่วนตะวันออกซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแอมะซอน ดังนั้น การติดต่อกว่าสารและการคมนาคมขนส่ง ระหว่างประชาชนในบริเวณทั้งสองที่แยกกันนั้นจึงลำบากมาก ในอดีตใช้เรือแล่นผ่านคลองปานามาหรือแหลมฮอร์น และเข้าสู่แม่น้ำแอมะซอน ปัจจุบันรัฐบาลเปรูได้เปิดสายการบินขึ้นเมื่อลดพลังแยกของรัฐเข้าสู่ลุ่มรวมตัว นั่นคือ ประชากรเปรูกียังคงความเป็นอยู่ในการดำรงชีพ และวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน

1.4.3. ภูมิอากาศ

ไม้อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะภูมิอากาศจะมีอิทธิพลโดยตรง และเป็นข้อสำคัญที่ฝ่ายบริหารประเทศจะต้องคำนึงถึง ในการวางแผนนโยบายเพื่อบริหารประเทศจะต้องคำนึงถึงในการวางแผนนโยบายเพื่อบริหารประเทศ แต่นับได้ว่าลักษณะภูมิอากาศจะเกี่ยวข้องกับความสำเร็จทางการเมือง เพราะอากาศย่อมมีผลต่อสติปัญญา ความเฉลียวฉลาดของมนุษย์ วัฒนธรรม

ขนบธรรมเนียม และประเพณี อาจกล่าวได้ว่า อำนาจทางการเมืองนั้นย่อมประกอบด้วย อำนาจทางทหาร อำนาจทางเศรษฐกิจ และพลังอำนาจจากมติมหาชน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า อารยธรรมแรกเริ่มนั้นจะเกิดขึ้นในเขตที่มีอากาศร้อน แล้วจะเคลื่อนย้ายไปสู่เขตอากาศอบอุ่น ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงฤดูกาล ซึ่งเป็นเขตลักษณะอากาศดี เช่น อารยธรรมแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นต้น ในเขตที่มีอากาศรุนแรง เช่น ร้อนจัด ชื้น และในเขตป่าดงดิบหรือเขตอากาศหนาวเย็นในเขตขั้วโลก หรือป่าหนาวเหน็บ เหล่านี้ ย่อมเป็นอุปสรรคมิให้อารยธรรมแพร่ไป เพราะประชาชนต้องดิ้นรนต่อสู้กับสภาพธรรมชาติ แทนที่จะมีความคิดริเริ่มเกิดขึ้น จึงขาดการสร้างสรรค์ ลักษณะภูมิอากาศเช่นนี้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ จึงต้องคอยวิวัฒนาการทางวิชาการและเครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยีในสาขาต่าง ๆ ในการผลิต ที่จะเอาชนะสิ่งเหล่านี้ได้ โดยนัยนี้วิชาการและเทคโนโลยี จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการวัดระดับฐานะของรัฐ ประเทศที่พัฒนาแล้วจะต้องเป็นประเทศที่มีวิชาการสูง รัฐย่อมมีความเจริญเติบโตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอุตสาหกรรม รัฐที่เจริญในด้านอุตสาหกรรมย่อมเป็นรัฐที่สามารถสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหารได้โดยง่าย

ปัจจุบันแหล่งอุตสาหกรรมของโลกโดยทั่วไป จะตั้งอยู่ในเขตอบอุ่นระหว่างเส้นรุ้งที่ 40 องศา - 60 องศาเหนือ ซึ่งนับเป็นเขตอากาศที่มีความเปลี่ยนแปลงธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา มนุษย์เราในเขตนี้ออมปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ โดยมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ตัวเองและมวลมนุษยชาติ ตัวอย่างเช่นอารยธรรมตะวันตกจากยุโรปได้เผยแพร่ไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของโลก ส่วนใหญ่ก็ไปเจริญรุ่งเรืองในเขตอบอุ่น ซึ่งมีอากาศคล้ายยุโรป ได้ตั้งถิ่นฐานในเขตอากาศเช่นนั้น เช่น สหภาพแอฟริกาใต้ สหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย เป็นต้น ก็ได้พยายามวางรากฐานแห่งวัฒนธรรมและอารยธรรม โดยการสำรวจของนักธรณีวิทยาพบว่า บริเวณแหล่งถ่านหิน เหล็ก น้ำมัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการอุตสาหกรรมจะพบอยู่ในเขตอากาศอบอุ่นเกือบทั้งนั้น

ลักษณะภูมิอากาศย่อมมีผลต่อการกระจายของประชากร เช่น ในเขตหนาวจัด ร้อนจัด เขตป่าดงดิบที่ชื้นแฉะ จะมีการกระจายของประชากรเบาบาง ลักษณะการกระจายของประชากรดังกล่าวนี้อาจก่อให้เกิดปัญหาทางการเมือง เพราะย่อมมีส่วนที่ก่อให้เกิดความผิดแผกของระบบทางเศรษฐกิจด้วย เช่น ประเทศในเขตอากาศร้อน ส่วนใหญ่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบเดียวกัน แต่มีการแย่งชิงทรัพยากรย่อมก่อให้เกิดสงครามขึ้น ตรงกันข้ามกับประเทศออสเตรเลีย ความแตกต่างทางเศรษฐกิจภายในของรัฐต่าง ๆ กลับก่อให้เกิดความสามัคคีเพราะต้องการพึ่งพาอาศัยกัน

ย้อนดูประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ความเจริญในด้านต่าง ๆ รวมทั้งในเรื่องการปกครองซึ่งต้องใช้สติปัญญา มากก็จะเกิดขึ้นในดินแดนที่มีสภาพอากาศพอเหมาะ (Optimum Climate) เพราะเป็นสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิดปัญญาการประดิษฐ์คิดค้นเพื่อความเป็นอยู่ของตนเอง ดังเช่นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในยุคแรกได้เกิดขึ้นแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งเป็นเขตที่มีอากาศเปลี่ยนแปลงตลอดปี

อย่างไรก็ดี ในทางภูมิศาสตร์การเมืองอาจแบ่งภูมิอากาศออกได้เป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ อากาศหนาว ร้อน แห้งแล้ง และอากาศอบอุ่น หรืออากาศที่เหมาะสม ภูมิอากาศสามประเภทแรกนับว่าเป็นภูมิอากาศที่เป็นอุปสรรคในการดำรงชีพของมนุษย์ และในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อความเจริญมั่งคั่งของประเทศ ส่วนประเทศใดที่มีลักษณะอากาศที่อบอุ่นหรืออากาศที่เหมาะสมแก่การดำรงชีพและการพัฒนาการ ย่อมจะยังประโยชน์มหาศาลให้แก่ประเทศเหล่านั้น เมื่อประเทศเหล่านั้นยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีกด้วย ดังเช่น ที่ตั้งและลักษณะทางธรณีวิทยา และขนาดของประเทศ เป็นต้น

นอกจากนี้ในการวางแผนทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ย่อมต้องคำนึงถึงองค์ประกอบภายในรัฐของตน ดังเช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรประชากร เครื่องอุปโภคบริโภค และเครื่องอาวุธยุทธโธปกรณ์ นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงลักษณะอากาศในวันที่จะเข้าไปโจมตีข้าศึกและเผด็จศึก ดังเช่น การรบที่เกิดขึ้นระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนกับอินเดียในบริเวณเทือกเขาหิมาลัย กรณีเส้นพรมแดนแมคมาฮอนไลน์ (McMahon Line) ซึ่งได้แบ่งพรมแดนระหว่างจีนและอินเดียตามเส้นนี้ตามสนธิสัญญาโดยยึดแนวเขาหิมาลัยและทิวเขาอื่น ๆ เป็นเกณฑ์ ต่อมาจีนเรียกร้องเรื่องพรมแดนถูกละเมิดโดยไม่ยอมรับการกระทำสนธิสัญญา ซึ่งรัฐบาลอังกฤษกระทำการแทนรัฐบาลอินเดียในขณะนั้น เมื่อเกิดกรณีพิพาทใน พ.ศ. 2506 ปรากฏว่ารัฐบาลจีนได้ตระเตรียมการรบโดยฝึกทหารให้รู้จักรบในบริเวณหิมะตรงกันข้ามกับอินเดีย ซึ่งไม่ได้เตรียมพร้อมทางด้านทหารเลย อินเดียจึงเป็นฝ่ายปราชัยแทบทุกด้าน และการเผด็จศึกของฝ่ายสัมพันธมิตร ในวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2487 ซึ่งพันธมิตรเลือกโจมตีเยอรมันที่ยึดครองฝรั่งเศส โดยในวันนั้นเป็นวันที่หมอกลงจัดเห็นอมหามุทรรแอตแลนติก สัมพันธมิตรซึ่งล่าเสียงพลขึ้นบกที่ชายฝั่งนอร์ม็องดี เยอรมันไม่ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า และในที่สุดเป็นฝ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สอง

1.4.4 ขนาดของประเทศ

ขนาดของประเทศย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปกครอง การเศรษฐกิจ การเมือง สังคมระหว่างเผ่าพันธุ์และการป้องกันประเทศ รุสโซได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อสัญญาสังคม (Social Contract) สรุปได้ว่า รัฐอาจพิจารณาได้สองลักษณะ คืออาณาเขตและประชากร ขนาดของรัฐจึงขึ้นอยู่กับอัตราส่วนของปัจจัยทั้งสองนี้ มนุษย์สร้างรัฐขึ้นมา และพื้นดินเป็นสิ่งที่เลี้ยงชีวิตมนุษย์ สภาพ

ของพื้นที่ที่ตัด ก็คือ พื้นที่ที่สามารถเลี้ยงดูประชากรอย่างเพียงพอ และประชากรก็ทำประโยชน์จากพื้นที่ เหล่านั้นได้มากที่สุด ภายใต้สภาพเช่นนั้น รัฐจะมีกำลังอำนาจมหาศาล เมื่อใดรัฐที่มีดินแดนกว้างขวาง มากเกินไปสำหรับประชากร เมื่อนั้นการป้องกันประเทศย่อมเป็นภาระหนักแก่ผู้อยู่อาศัยอยู่ในรัฐนั้น ซึ่งพื้น ดินก็ไม่อาจถูกใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ททรัพยากรก็ไม่อาจนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเหมาะสม รัฐประเภทนี้มักจะต้องทำสงครามป้องกันดินแดนอันกว้างใหญ่ของตนอยู่เสมอ ในทางตรงข้าม ถ้ารัฐมี ดินแดนคับแคบเกินไป รัฐนั้นไม่อาจจะให้ประโยชน์ในด้านความอุดมสมบูรณ์แก่ประชากรของตนได้แล้ว ก็เท่ากับว่ารัฐนั้นจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยข้าวจาน้ำจากประเทศเพื่อนบ้าน และรัฐที่มีลักษณะทำนองนี้มัก จะมิใช่ขยายรุกราน หรือมีฉันทันทีว่างตนเป็นกลาง

ตัวอย่างเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา มีประชากรพอสมควร มีพื้นที่กว้างขวาง มีทรัพยากร นานาชนิด มีประชากรที่มีคุณภาพ เพราะเป็นแหล่งวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ มีมหาสมุทรเป็น ขอบรั้วทั้งสองด้าน สรุปได้ว่า ประเทศสหรัฐอเมริกานับว่าเป็นประเทศในอุดมคติได้ประเทศหนึ่ง เพราะมีประชากรที่มีคุณภาพ ใช้วิชาการของตนที่ทรัพยากรเพื่อผลิต เพื่อจำหน่ายจ่ายแจก และสามารถ เลี้ยงดูประชากรของตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยประเทศใด

ประเทศออสเตรเลียมีประชากรน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนพื้นที่ ฉะนั้นรัฐบาล จึงต้องมีภาระมากในการป้องกันประเทศ ซึ่งต้องใช้งบประมาณสูง ขนาดกำลังคนในการผลิตและป้องกัน ประเทศ

ประเทศอันดอร์รา ลักซิมเบิร์ก โมนาโค เป็นรัฐที่มีเนื้อที่น้อยมาก ผลิตผลทางอาหาร และสินค้าอุตสาหกรรมจำเป็นต้องพึ่งพาประเทศเพื่อนบ้าน

ฉะนั้น รัฐที่สมควรเป็นรัฐที่มีขนาดพื้นที่พลเมืองเป็นอัตราส่วนประชากร และพื้นที่แห่งนั้น จะต้องเป็นบริเวณที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ

อีกประการหนึ่ง ถ้าจะพิจารณารัฐในแง่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Unity) ปรากฏ ว่ารัฐเล็กได้เปรียบกว่ารัฐใหญ่ เพราะประชาชนจะมีความรู้สึกรักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มากกว่ารัฐใหญ่ ซึ่งมีดินแดนอันกว้างขวาง ทำให้ความผูกพันทางสังคมซึ่งจะต้องกระจายไปตามสภาพ ภูมิศาสตร์นั้นลดน้อยลง ปรากฏให้เห็นได้โดยการมีประชาชนในรัฐนั้นขาดความสามัคคีกัน (Centrifugal Forces)

ก. การแบ่งขนาดของประเทศ

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่าขนาดของประเทศย่อมแตกต่างกัน กล่าวได้ว่ามีขนาดตั้งแต่ขนาด ใหญ่มหึมา (Giant States) จำนวน 7 ประเทศ และมีขนาดเล็กที่สุด 50 กว่าประเทศ การจะ

พิจารณาว่าขนาดของประเทศใหญ่หรือเล็ก จะได้ประโยชน์มากหรือน้อยนั้น จะขึ้นกับขนาดย่อมเป็นเหตุผลไม่เพียงพอ ประเทศขนาดใหญ่อาจจะไม่มีทรัพยากรสัมพันธ์กับขนาดของประเทศ และมีหลายประเทศที่มีสภาวะเช่นนี้ และก็เป็นการศึกษาที่จะลงทุนเพื่อพัฒนาทรัพยากรทุก ๆ ด้าน อาจจะเป็นการง่ายกว่าและราคาถูกกว่าสำหรับประเทศเล็ก ที่จะดึงสินค้าเข้าอันเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศขนาดใหญ่จะพัฒนาประเทศของตนเอง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น ที่ตั้ง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และรูปร่างของประเทศ เป็นต้น ซึ่งอาจจะส่งเสริมหรือสูญเสียคุณค่าในขนาดของประเทศใหญ่หรือเล็ก การป้องกันประเทศในส่วนลึกอาจไม่เป็นผลสำเร็จโดยความยุ่งยากของฝ่ายบริหาร และการดำเนินงาน ประชากรอาจมีจำนวนมากหรือน้อยก็ตาม มีการให้บริการและการรับบริการและทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอต่อประชากรหรือไม่ก็ตาม ขนาดของประเทศ สิ่งเหล่านี้ไม่สามารถจะถือได้ว่า ขนาดของประเทศจะต้องรวมความมั่งคั่งและทรัพยากรอย่างพร้อมเพรียง ซึ่งไม่อาจจะนำข้อหนึ่งข้อใดขึ้นมาวิเคราะห์เพียงอย่างเดียวได้

การแบ่งขนาดของประเทศ อาจแบ่งออกได้เป็น 7 ขนาด ดังต่อไปนี้

1. ขนาดใหญ่มหึมา (Giant Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่มากกว่า 2 ล้านตารางไมล์ ได้แก่ สหภาพโซเวียตรัสเซีย (อดีต) เครือจักรภพอังกฤษ สหรัฐอเมริกา สาธารณรัฐประชาชนจีน แคนาดา สหพันธ์สาธารณรัฐบราซิล ออสเตรเลีย แต่สามประเทศหลังยังมีผลเมืองน้อยอยู่ และออสเตรเลียจัดว่ามีผลเมืองน้อยที่สุด

2. ขนาดใหญ่มาก (Very Large Size) คือ ประเทศที่มีเนื้อที่ระหว่าง 500,000-2,000,000 ตารางไมล์ ได้แก่ สาธารณรัฐอินเดีย สาธารณรัฐอินโดนีเซีย อาร์เจนตินา ซาอุดีอาระเบีย อิหร่าน และมองโกเลีย เป็นต้น

3. ขนาดใหญ่ (Large Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่ตั้งแต่ 100,000-500,000 ตารางไมล์ ประเทศที่มีผลเมืองมากได้แก่ ปากีสถาน ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส อิตาลี ประเทศที่มีผลเมืองปานกลาง ได้แก่ ราชอาณาจักรไทย สหภาพมาห์ โปแลนด์ สเปน ตุรกี เอเชียอาชิตยา สาธารณรัฐแอฟริกาใต้ เป็นต้น ส่วนประเทศที่มีผลเมืองค่อนข้างน้อย ได้แก่ สวีเดน นอร์เวย์ ฟินแลนด์ เปรู ชิลี เวเนซุเอลา โบลิเวีย อิรัก และนิวซีแลนด์ เป็นต้น

4. ขนาดกลาง (Medium Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่ตั้งแต่ 25,000-100,000 ตารางไมล์

ประเทศที่มีผลเมืองมากได้แก่ สหราชอาณาจักร

ประเทศที่มีผลเมืองปานกลางได้แก่ สาธารณรัฐสังคมนิยมรุมานี

ประเทศที่มีผลเมืองค่อนข้างน้อยได้แก่ โปรตุเกส กรีซ อังการี ออสเตรีย บัลแกเรีย

ศรีลังกา เนปาล เซอร์มัน

ประเทศที่มีพลเมืองเบาบาง ได้แก่ ไอซ์แลนด์ กัวเตมาลา อูรุกวัย ฮอนดูรัส ไซบีเรีย
ปานามา ซีเรีย

5. ขนาดเล็ก (Small Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่ตั้งแต่ 10,000-25,000 ตารางไมล์
ได้แก่ เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม เดนมาร์ก สวิตเซอร์แลนด์ คอสตาริกา

6. ขนาดเล็กมาก (Very Small Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่ตั้งแต่ 1,000-10,000
ตารางไมล์ ได้แก่ อิสราเอล เลบานอน เอลซัลวาดอร์ บรูไน แกมเบีย ไซปรัส

7. ขนาดเล็กที่สุด (Miniature Size) คือประเทศที่มีเนื้อที่น้อยกว่า 1,000 ตาราง
ไมล์ ได้แก่ นครรัฐวาติกัน ลักเซมเบิร์ก โมนาโค ซานมาริโน ลิกเตนสไตน์ นาอูรู ตุวาลู ฯลฯ

ข. ความสำคัญในเรื่องขนาดของประเทศ

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงเรื่องขนาดของประเทศ พอจะสรุปได้ว่า ขนาดของประเทศนั้น
มักจะวิวัฒนาการโดยการคลี่คลายในความเป็นรัฐ จนกระทั่งในยุคปัจจุบันซึ่งรัฐบาลทั้งหลายได้เห็นพ้อง
ต้องกันว่า ต้องมีการกำหนดพรมแดนของแต่ละประเทศให้แน่นอน เพื่อที่จะได้ทราบถึงขนาดของ
ประเทศที่แท้จริง และจะได้มีการปักปันพรมแดน ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศ

ขนาดของประเทศตามที่ได้แบ่งประเภทไว้แล้วนั้น ย่อมมีคุณสมบัติและคุณค่าเฉพาะของแต่ละ
ประเทศ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

1. ด้านยุทธศาสตร์แห่งชาติ ประเทศที่มีขนาดใหญ่มาก ๆ แม้จะถูกโจมตีจากข้าศึกจะต้อง
ถอยร่นเข้าไปในดินแดนภายในก็ตาม แต่ประเทศนั้นยังมีดินแดนเบื้องหลังอีกมากที่ยังมีเวลาพอสำหรับ
เตรียมตัวเพื่อป้องกันพื้นที่ที่เหลือได้ เช่น การเคลื่อนย้ายอพยพประชากร การฝึกทหารเพิ่มเติมเพื่อ
คุณภาพในการสู้รบทุกพื้นที่ รวมทั้งการเกณฑ์ทหารใหม่ด้วย การสร้างอุตสาหกรรมขึ้นใหม่ หรือการ
เปลี่ยนแปลงโรงงานอุตสาหกรรมหนักให้เป็นโรงงานผลิตอาวุธยุทธโศปกรณ์ รวมทั้งการค้าขายภายใน
ท้องถิ่น ก็ยังคงดำเนินการไปได้ หรือถ้าเป็นประเทศที่มีขนาดเล็ก ข้าศึกก็จะบุกโจมตีได้รวดเร็ว
ดังเช่น สงครามระหว่างฝรั่งเศสกับรัสเซียสมัยนโปเลียน ซึ่งมีพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ และภูมิอากาศ
อานวย ทำให้ไปเลี่ยนต้องนำขนำส่งครามอย่างอัปเฮิน บางกรณีประเทศมีขนาดใหญ่แต่มีประชากร
เบาบาง และขาดการคมนาคมขนส่งที่ดี ก็ทำให้การป้องกันประเทศทำได้ยาก ดังเช่น รัสเซียทำ
สงครามกับญี่ปุ่นใน พ.ศ. 2447 และ พ.ศ. 2448 ปรากฏว่ารัสเซียต้องเสียเปริยอนญี่ปุ่น

2. คุณค่าทางเศรษฐกิจ ประเทศที่มีขนาดใหญ่ย่อมมีทรัพยากรมากมายหลายชนิด ดังนั้น
ประเทศที่มีขนาดใหญ่และมีทรัพยากรมากมายพอที่จะเลี้ยงประชากรได้อย่างเต็มที่ ย่อมกลับกลายเป็น

ประเทศที่มั่งคั่งร่ำรวย เมื่ออาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ประชากรยิ่งเพิ่มคุณภาพของตนเองมากขึ้น ก็ย่อมทำให้เกิดความก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีสูงขึ้น ดังเช่น สหรัฐอเมริกา รัสเซีย แต่บางประเทศมีขนาดใหญ่ มีทรัพยากรมากมายหลายชนิด แต่ประชากรน้อย ก็มีผลทำให้เกิดผลเสียทางด้านเศรษฐกิจบ้าง เพราะขาดแรงงาน เช่น ประเทศแคนาดาและออสเตรเลีย ส่วนประเทศขนาดเล็กมักจะมีทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่น้อยและไม่มากชนิด ดังนั้น การพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจถูกจำกัดเช่นกัน แต่บางประเทศก็ไม่เข้าตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว เช่น ลักเซมเบิร์กแม้จะเป็นประเทศอยู่ในกลุ่มขนาดเล็กที่สุดก็ตาม แต่อุดมด้วยแร่ธาตุมาก โดยเฉพาะ แร่เหล็กและถ่านหินซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญและจำเป็นทางด้านอุตสาหกรรม

3. ความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของประเทศกับลักษณะสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากขนาดของประเทศมีความหลากหลายและมีองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพมารวมด้วย ย่อมก่อให้เกิดพลังแยกหรือ/และพลังรวมของประเทศได้ กล่าวคือ ภายในประเทศเอง ดังเช่นสหภาพโซเวียต (อดีต) ผนวก สหรัฐอเมริกา เป็นประเทศที่ประกอบด้วยชนชาติหลายเผ่าพันธุ์ ย่อมมีการตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นชุมชน เนื่องจากวัฒนธรรมภายในกลุ่มได้มีความกลมเกลียวและดำเนินการต่อเนื่องไปจากบรรพบุรุษไปจนถึงลูกหลาน และถ้าหากบริเวณนั้นเป็นที่ราบ กลุ่มชุมชนเหล่านี้ถึงแม้จะต่างเผ่าพันธุ์ แต่สามารถจะรวมกันเป็น "ชาติ" ได้เป็นอย่างดี แต่ถ้าหากประเทศมีขนาดใหญ่แต่ถูกแบ่งโดยลักษณะภูมิประเทศต่าง ๆ กัน อันเป็นอุปสรรคในการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร ย่อมก่อให้เกิดแรงแยกจากจุดศูนย์กลาง ขาดความสมัครสมานสามัคคี ดังเช่น ประเทศพม่า ซึ่งได้มีสงครามกลางเมืองระหว่างฝ่ายรัฐบาลและชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ ที่ต้องการแยกตัวเป็นเอกราช เช่น พวกกะเหรี่ยง มอญ ฉาน คชชิน เป็นต้น นอกจากนี้ประเทศขนาดใหญ่ย่อมมีโอกาสติดต่อกับชาวต่างประเทศเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและพัฒนาสังคมให้เจริญย่อมเป็นไปได้ไม่ยากนัก เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ต้องการพัฒนาภายในประเทศของตน จึงประกาศปิดประเทศตั้งแต่หลังสงครามกลางเมือง จนกระทั่ง ค.ศ. 1900 จะติดต่อกับต่างประเทศเพียงสองประเทศเท่านั้น คือประเทศคู่ประชิดซึ่งได้แก่แคนาดาซึ่งอยู่ทางเหนือ และเม็กซิโก ซึ่งอยู่ทางใต้ของประเทศ และญี่ปุ่นก็ทำนองเดียวกัน ได้มีการปิดประเทศสมัยเมจิ และเนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่อยู่โดดเดี่ยวห่างจากแผ่นดินใหญ่ ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงต้องแก้ปัญหาภายในประเทศของตนเอง และมีการปกครองในลักษณะที่เข้มงวด จึงทำให้ขาดความรู้ในวัฒนธรรมของประเทศเพื่อนบ้านและของโลก เป็นต้น

4. การขยายขนาดของประเทศ ตั้งแต่สมัยโบราณกาล ซึ่งเริ่มตั้งแต่รัฐหมู่บ้าน เป็นต้นมา จนถึงรัฐศักดินา จักรวรรดิ และรัฐประชาชาติ แต่ละรัฐแต่ละระดับกว่าจะขยายเติบโตและมีความมั่นคงมาจนถึงปัจจุบันได้นั้น ต้องอาศัยระยะเวลายาวนาน บางรัฐก็ต้องใช้เวลาหลายพันปี บางรัฐใช้

เวลาหลายร้อยปี ประเทศไทยใช้เวลาประมาณ 500 ปี สหรัฐอเมริกาใช้เวลาประมาณ 100 ปี บางประเทศก็ใช้เวลาน้อยกว่านั้น เช่น ประเทศอิสราเอล เบลเยียม และกานา เป็นต้น ฟรีดริช รัทเชล นักภูมิศาสตร์การเมืองชาวเยอรมันได้เขียนไว้ในเรื่อง "Geopolitic and Organic State" ว่า เนื้อที่ของประเทศจะขยายไปพร้อมๆ กับความเจริญทางวัฒนธรรมของประเทศ ประเทศใดมีระดับวัฒนธรรมต่ำ เนื้อที่ประเทศจะมัน้อย ตรงกันข้ามถ้าระดับวัฒนธรรมสูงประเทศนั้นจะมีเนื้อที่ขยายกว้างใหญ่ออกไปด้วย โดยเฉพาะถ้าประเทศนั้นมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ ที่สะดวกในการขยายอาณาเขต และมีประสบการณ์ต่อวัฒนธรรมที่หลากหลาย ขนาดของประเทศก็จะขยายขึ้นได้สะดวก

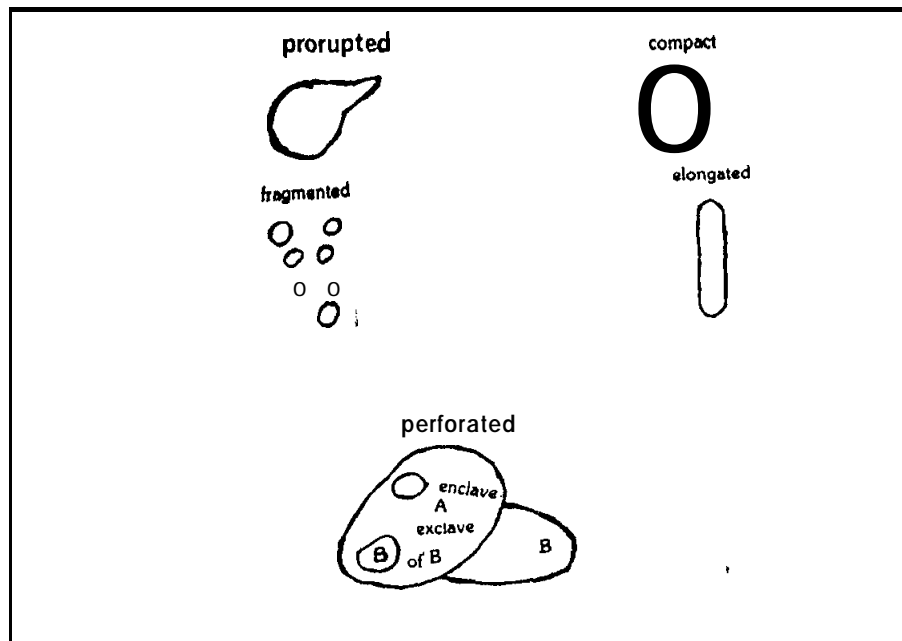
5. ความสัมพันธ์ระหว่างขนาดกับการปกครองประเทศ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ประเทศที่มีขนาดใหญ่ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการปกครองหรือการบริหารประเทศ ดังนั้น จึงได้นำการปกครองระบบสหพันธรัฐมาใช้ เพื่อแบ่งประเทศหรือรัฐออกเป็นมลรัฐย่อย ๆ ออกไป เพื่อสะดวกแก่การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐบาลกลาง และรัฐบาลมลรัฐจะได้ทำการปกครองท้องถิ่นของตนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุด เช่น สหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย บราซิล อินเดีย สาธารณรัฐแอฟริกาใต้ เป็นต้น และถ้าหากมลรัฐใดที่แบ่งออกไปแล้วยังมีขนาดไม่เหมาะสม คือ ยังคงมีขนาดใหญ่และประชากรมาก รัฐบาลกลางก็จะแบ่งมลรัฐกันอีก เช่น แบ่งมลรัฐแคลิฟอร์เนียออกจากเท็กซัส เวอร์จิเนียตะวันตกจากมลรัฐเวอร์จิเนีย แบ่งคาโรไลนาออกเป็นคาโรไลนาเหนือและคาโรไลนาใต้ เป็นต้น

6. รัฐเกิดใหม่ขนาดเล็กที่สุดสมควรมีการรับรองการเป็นรัฐ (recognition) เพียงไร ในการสลายตัวของอาณานิคม (Decolonialization) ได้มีการหยิบยกปัญหาเกี่ยวกับประเทศที่ได้รับเอกราชและได้แบ่งแยกแตกย่อย (fragments) ออกเป็นรัฐขนาดเล็กและเล็กออกจากอาณานิคม ในการวิเคราะห์ขนาดของรัฐนั้นสามารถชี้ให้เห็นว่า ไม่มีความสัมพันธ์อย่างแท้จริงระหว่างขนาดกับความสำเร็จในการบริหารประเทศ พื้นที่ขนาดเล็กไม่เพียงแต่มีรูปร่างกระต๊อ งดงาม แต่ยังสามารถจะดำเนินการบริหารประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้มีคำถามหลายข้อเกิดขึ้น ดังเช่น ได้มีการกำหนดขั้นต่ำสุดของขนาดประเทศหรือไม่ และมีความจำเป็นเพียงใดที่ดินแดนอาณานิคมภายหลังที่ได้รับเอกราชแล้ว จะต้องแยกดินแดนออกเป็นรัฐต่าง ๆ ? รัฐขนาดเล็กที่สุดทั้งหลายมีความพร้อมที่จะเป็นเอกราชที่แท้จริงหรือไม่ เป็นความจริงหรือไม่ ถ้าหากประเทศเหล่านั้นไม่สามารถดำรงเอกราชได้ จึงจำเป็นต้องผูกพันอยู่กับประเทศต่าง ๆ ในโลก? และเป็นไปได้หรือไม่ที่ประเทศขนาดเล็กมากหรือขนาดเล็กที่สุดเช่นนั้น จะได้รับการยอมรับ (recognition) การมีฐานะเป็นประเทศ รวมทั้งพลเมืองผู้อาศัยอยู่ในประเทศเหล่านั้น (Benedict 1967)

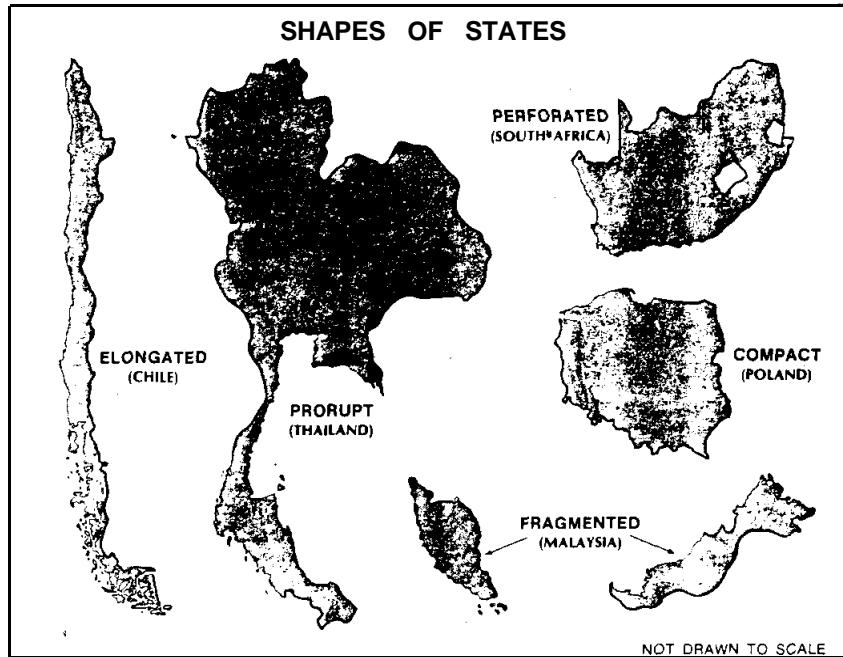
1.4.5 รูปร่างของรัฐ

รูปร่างของรัฐนั้นย่อมมีความสำคัญต่อการกำหนดนโยบายในการบริหารประเทศ รวมทั้งการพัฒนาประเทศ ความมั่นคงปลอดภัยของประเทศด้วย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้วิทยาการก้าวหน้าเป็นอันมาก ฉะนั้นรูปร่างของประเทศจึงไม่ใช่มาตรการสำคัญในการป้องกันความปลอดภัย แต่ถึงกระนั้นรัฐที่เกิดขึ้นมาย่อมมีความคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ที่สะสมกันมาตามลำดับ การเปลี่ยนแปลงรูปร่างของรัฐก็ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมทางการเมืองของรัฐนั้น ๆ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากร รวมทั้งองค์การปกครองทางการเมือง ตั้งแต่แรกเริ่มเป็นรัฐจนถึงในปัจจุบันนี้ ย่อมเป็นพื้นฐานสำคัญเบื้องต้นในการกำหนดนโยบายในการบริหารเนื้อที่ทางการเมือง และผลของความสามัคคีกลมเกลียวของประชากรในแต่ละรัฐ

ประเทศทั้งหลายในโลกนี้ ถ้าเราพิจารณารายละเอียดของรูปร่างแต่ละประเทศ จะเห็นว่า มีรูปร่างแตกต่างกันมากมาย แต่ถ้าจะพิจารณาถึงรูปร่างส่วนใหญ่ก็พอที่จะจัดแบบของรูปร่างได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมการวางแผนยุทธศาสตร์แห่งชาติ ทั้งในด้านการเมือง ยุทธศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมได้ ซึ่งอาจแยกได้เป็นประเภทใหญ่ ได้ 5 แบบด้วยกัน คือ รูปร่างผิดปกติในลักษณะทางยาว รูปร่างแบบกระต๊อหรือวงกลมหรือเป็นกลุ่มก้อน รูปร่างผิดปกติแบบไม่ติดต่อกัน แบบรูปร่างส่วนหนึ่งค่อนข้างใหญ่กระต๊อแต่มีส่วนหนึ่งยื่นออกไป และแบบตั้งอยู่ในประเทศอื่นทั้งหมดหรือบางส่วน

รูปที่ 5.14 : แสดงรูปพรรณสัณฐานของประเทศตามหลักการ

รูปที่ 5.15 : แสดงภาพประเทศตัวอย่างที่มีรูปร่างต่างกัน

ก. การแบ่งลักษณะของรัฐหรือของประเทศ

รูปร่างของประเทศแบ่งออกได้หลายลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. **Compact** คือประเทศที่มีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยม มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อนอยู่รวมกันเป็นปึกแผ่นเนื้อที่ต่อเนื่องกัน เช่น ประเทศฝรั่งเศส ประเทศโปแลนด์ ประเทศเหล่านี้ย่อมได้เปรียบเกี่ยวกับการป้องกันประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้ามีเมืองหลวงตั้งอยู่ใจกลางประเทศ การบริหารประเทศก็สามารถกระจายบริการให้แก่ประชาชนได้ทั่วถึงกัน การคมนาคมขนส่งก็จะสะดวกสบาย ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของประชาชนย่อมปรากฏให้เห็นชัด

2. **Fragmented** คือประเทศที่มีรูปร่างผิดปกติ ปัญหาของประเทศที่มีรูปร่างผิดปกติย่อมมีได้หลายลักษณะ เช่น ไม่ได้ยึดติดต่อกันเป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน ไม่ว่าจะแยกออกจากกันโดยตรงตามสภาพภูมิศาสตร์หรือแยกออกจากกันโดยมีประเทศกั้นอยู่ หรือห้วงน้ำขวางกั้นอยู่ก็ตาม ตัวอย่างเช่น ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งประกอบด้วยหมู่เกาะมากกว่า 13,000 เกาะ เรียงรายจากมหาสมุทรอินเดียไปจนถึงมหาสมุทรแปซิฟิก มีระยะทางยาวกว่า 3,000 ไมล์ ประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีรัฐอลาสก้าแยก

ออกไปโดยมีประเทศแคนาดากั้นอยู่ และรัฐอ่าวเวสต์กลางมหาสมุทรแปซิฟิกห่างจากมลรัฐแคลิฟอร์เนียถึง 2,000 ไมล์ แต่เป็นรัฐที่ไม่มีปัญหาทางการเมือง เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศปากีสถาน ซึ่งเดิมมีประเทศอินเดียกั้นกลางระหว่างปากีสถานตะวันตกและตะวันออก ซึ่งความแตกต่างในแนวคิดทางการเมืองเกิดขึ้นภายหลัง รวมทั้งการติดต่อคมนาคมไม่สะดวก เป็นเหตุให้ปากีสถานตะวันตกแยกออกไปเป็นประเทศบังคลาเทศ

3. Elongated เป็นรูปร่างของประเทศที่ผิปกติในลักษณะทางยาว เช่น ประเทศชิลี มีลักษณะยาวริตามแนวเทือกเขาแอนดิสในทวีปอเมริกาใต้ ประเทศที่มีความยาวถึง 1,500 ไมล์ แต่มีความกว้างเพียง 50-100 ไมล์เท่านั้น ประเทศนี้ตั้งอยู่ระหว่างมหาสมุทรแปซิฟิก และเทือกเขาสูงเต็มไปด้วยหิมะ เช่นเดียวกับประเทศปากีสถาน ตั้งอยู่บนเทือกเขาอันดิลูซ ซึ่งสูงชัน และทะเลทรายทาร์ ประเทศอิตาลีตั้งอยู่บนคาบสมุทรระหว่างทะเลเดรียติกและไทเรเนียน ประเทศนอร์เวย์และสวีเดน ซึ่งตั้งอยู่บนคาบสมุทรสแกนดิเนเวีย และแบ่งออกเป็นสองประเทศ โดยเทือกเขา Kjoien

ด้วยลักษณะของภูมิประเทศและรูปร่างยาวริของประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวข้างบน เป็นอุปสรรคในการบริหารงานของรัฐบาล รวมทั้งการให้บริการแก่ประชาชนด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศนอร์เวย์ ซึ่งชายฝั่งทะเลมีลักษณะเป็นฟยอร์ดมากมาย เป็นอุปสรรคในการพัฒนาการคมนาคมขนส่ง รัฐบาลนอร์เวย์ต้องอาศัยการเดินทางเรือติดต่อระหว่างดินแดนภาคเหนือและภาคใต้ และมีปัญหายุ่งยากในการป้องกันประเทศ และมีปัญหาสำหรับพลเมือง ซึ่งอาศัยอยู่ไกลแถบขั้วโลกมีความรู้สึกถูกละเลย

4. Prorupted คือรูปร่างของประเทศมีลักษณะส่วนหนึ่งค่อนข้างใหญ่กะทัดรัด แต่มีส่วนหนึ่งยื่นล้ำเป็นแนวยาวแคบ ๆ เรียกว่า Prorupted นักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมันเรียกส่วนที่ยื่นนี้ว่า "Wachstumspitzens" ซึ่งหมายความว่า "forward points of growth" หรือส่วนที่ยื่นมีรูปร่างคล้ายด้ามกระบี่ (panhandle) ส่วนผิปกตินี้อาจคล้ายนิ้วมือที่ชี้ออกไป (Salient) เพื่อเป็นฉนวนเส้นทางออกสู่ทะเลหรือปิดกั้นทางออกสู่ทะเลของชาติอื่น เป็นต้น บางประเทศที่มีรูปร่างแบบ Prorupted อาจเป็นคู่แข่งกับประเทศของตน บางประเทศถ้าเป็นประเทศเล็กอ่อนแออยู่รอบๆ ที่จะป้องกันตนเองได้ และก่อให้เกิดแรงแยกออกจากศูนย์กลาง (Centrifugal Forces) เพราะราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น จะมีความสนับสนุนกลมเกลียวกับคนในประเทศเพื่อนบ้านมากกว่าจะมีความรู้สึกใกล้ชิดกับคนในเมืองหลวงของประเทศตนเอง และตลอดระยะเวลาปรากฏว่าในบริเวณนี้มักขาดแคลนทางคมนาคมขนส่ง

ส่วนใหญ่ของประเทศที่มีรูปร่างเช่นนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการถูกแบ่งเป็น Buffer Zone เช่น ประเทศอัฟกานิสถาน ทางภาคเหนือมีส่วนยื่นออกไป แบ่งสหภาพโซเวียตและอินเดีย ทั้งนี้เพื่อ

ป้องกันมิให้รัสเซียเข้ามาเกี่ยวข้องกับบริติชอินเดียในเอเชีย และที่ตำบลลิเมเบอร์กของประเทศเนเธอร์แลนด์ เป็นส่วนกันระหว่างเยอรมันและเบลเยียม และเป็นส่วนช่วยให้เนเธอร์แลนด์มีความแข็งแกร่งตรงเมืองแมสทริชท์ ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศฟินแลนด์มีส่วนยื่นออกสู่มหาสมุทรอาร์กติก ซึ่งช่วยให้ความปลอดภัยแก่นอร์เวย์ในสภาพเขตกันชน และที่เป็นประโยชน์แก่ท่าเรือทางมหาสมุทรอาร์กติกของฟินแลนด์ด้วย ปัจจุบันนี้สหพันธ์รัสเซียเข้ายึดครองฉนวนส่วนนี้ ฟินแลนด์และนอร์เวย์จึงสูญเสียผลประโยชน์ในบริเวณนี้

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ฟินแลนด์และโปแลนด์ได้ตกลงให้มีฉนวนดินแดนเพื่อเชื่อมประเทศทั้งสองกับเมืองท่าในมหาสมุทร ในกรณีของโปแลนด์ทำให้ต้องตัดเนื้อที่ของเยอรมันเพื่อเชื่อมโปแลนด์กับทะเลบอลติก ฉนวนส่วนนี้ยังคงเป็นอยู่ทุกวันนี้

ประเทศโคลอมเบียในทวีปอเมริกาใต้ก็มีฉนวนดินแดนยื่นไปคือเมืองท่า Leticia บนแม่น้ำแอมะซอน โคลอมเบียจึงได้รับประโยชน์โดยมีทางเดินเรือ การคมนาคมขนส่งออกสู่มหาสมุทรแอตแลนติก เช่นเดียวกับประเทศโบลิเวียมีฉนวนดินแดนเชื่อมต่อแม่น้ำปารากวัย ซึ่งใช้ทางน้ำได้ถึงเมืองท่า Buenos Aires โบลิเวียสูญเสียฉนวนดินแดนฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก เนื่องจากมีข้อพิพาทระหว่างชิลีและเปรู

ลักษณะของ Prorupted แบ่งลักษณะย่อย ๆ ได้ 3 แบบ ดังนี้คือ

Glacis คืออาณาเขตซึ่งยื่นล้ำเข้าไปอีกรัฐหนึ่งเหนือสันเขา เช่น Glacis ของออสเตรียในแคว้นไทรอลตอนใต้ ก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งฉนวนตอนนี้อยู่เข้าไปทางตอนใต้ของช่องเบรนนเนอร์ (Brenner Pass) ประชากรส่วนใหญ่ในแคว้นนี้พูดภาษาเยอรมัน อิตาลีได้ยึดครองบริเวณนี้หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และปัญหาเมืองที่พูดภาษาเยอรมันก็ไม่สามารถแก้ไขได้

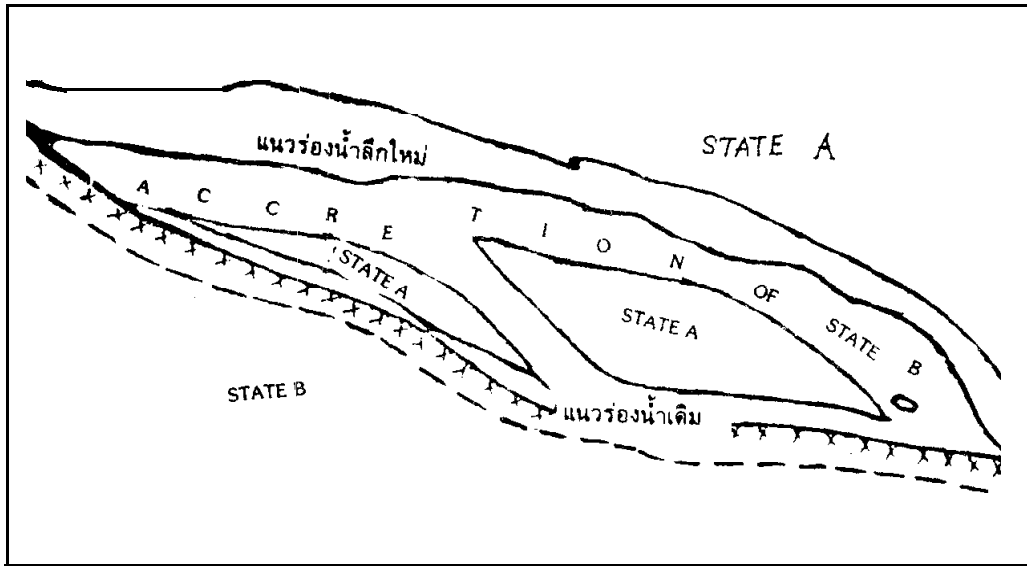
Bridgehead (or projection) คือดินแดนของรัฐที่ยื่นข้ามแม่น้ำเข้าไปในอีกรัฐหนึ่ง เช่น Bridgehead ของประเทศเนเธอร์แลนด์ ที่ข้ามแม่น้ำเมอส์ตรงเมือง Maastricht ชาวเบลเยียมได้ใช้แม่น้ำนี้ผ่านเข้าไปอาณาเขตของเนเธอร์แลนด์เพื่อวกเข้าประเทศของตนตอนเหนือ

Accretion คือดินแดนส่วนหนึ่งซึ่งถูกเพิ่มเติมโดยแม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน หรือปากแม่น้ำตื้นเขิน หรือชายทะเลกลายเป็นตอนกว้างออกไป

5. Perforated เป็นรูปร่างรัฐแบบสุดท้าย ซึ่งไม่ค่อยปรากฏมากนัก เพราะเป็นรูปแบบของรัฐเกิดขึ้นโดยอิทธิพลทางการเมือง มีอยู่ 2 แบบ คือ

Enclave คือดินแดนส่วนหนึ่งของรัฐ หรือดินแดนของรัฐทั้งหมด ซึ่งถูกล้อมรอบอยู่ภายในด้วยดินแดนของอีกรัฐหนึ่ง ดินแดนส่วนนี้อาจเป็นรัฐอิสระ บางส่วนอาจเป็นส่วนหนึ่งของรัฐหนึ่ง ดังเช่น ในอาณาเขตของประเทศอิตาลี มีนครรัฐวาติกัน และนครรัฐ ซาน มาริโน ซึ่งเป็นรัฐเอกราช

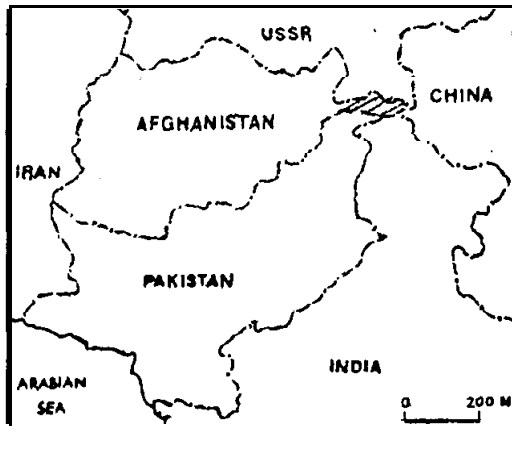

รูปที่ 5.16 : แสดงดินแดนที่งอกเพิ่มขึ้น เนื่องจากแม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน

ตั้งอยู่ และประเทศเลโซโท ตั้งอยู่ภายในวงล้อมของประเทศสหภาพแอฟริกาใต้ หรือกรุงเบอร์ลิน ตะวันตกของประเทศเยอรมนีตะวันตก (อดีต) ตั้งอยู่ในประเทศเยอรมนีตะวันออก (อดีต) ปัจจุบัน เยอรมันได้รวมเป็นประเทศเดียวกัน

Exclave หมายถึงดินแดนส่วนหนึ่งหรือหลายส่วนของประเทศใด มีพื้นที่อยู่ไกลออกไป หรือถูกล้อมรอบด้วยดินแดนของประเทศเพื่อนบ้านแต่บางส่วนหรือทั้งหมด ดังนั้น ดินแดนส่วนนั้นจะถูกตัดขาดจาก "homeland" ของตนเอง ดังเช่น กรุงเบอร์ลินตะวันตกได้ตั้งอยู่นอกประเทศเยอรมนีตะวันตก (อดีต) มลรัฐอลาสกา และมลรัฐฮาวายของสหรัฐอเมริกา และมีดินแดนของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปซึ่งมีพื้นที่ขนาดเล็ก ดังเช่น "Belgian exclaves" ในประเทศเนเธอร์แลนด์ ซึ่งมีพื้นที่น้อยกว่า 26 ตารางกิโลเมตร มีพลเมืองเพียง 2,000 คน ในทำนองเดียวกัน มีดินแดน "Dutch territory" อยู่ในประเทศเบลเยียม ตัวอย่างข้างบนนี้เรียกว่า "Normal exclaves" และถ้ามีส่วนหนึ่งของดินแดน ซึ่งเป็นเพียงเส้นทางถนนซึ่งยานพาหนะผ่านเข้าไปในดินแดนของประเทศอื่น

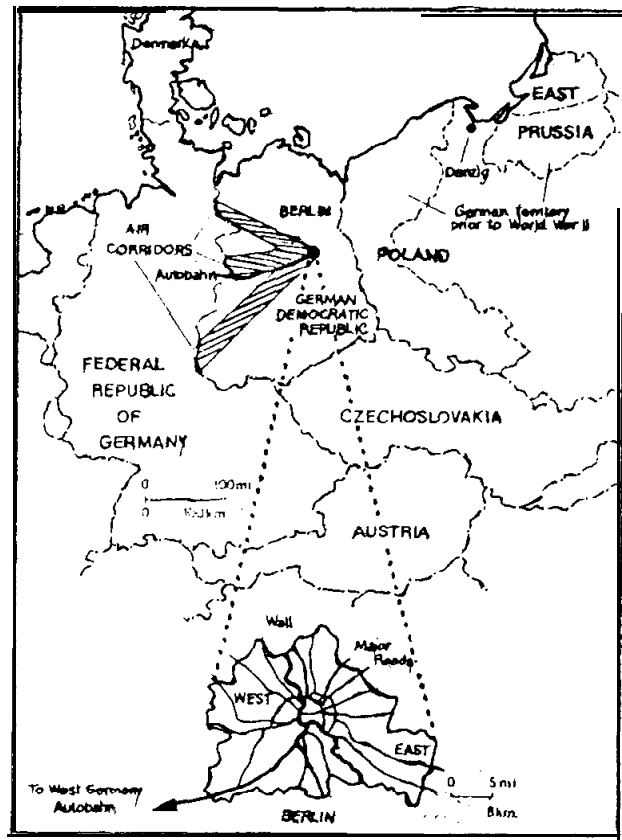
เพื่อวัตถุประสงค์ในการเดินทางติดต่อไปยังดินแดนผืนใหญ่ของรัฐหนึ่ง ซึ่งตรงบริเวณนั้นมีลักษณะเป็นแนวยาวแคบ ๆ แบบ protrusion เรียกดินแดนส่วนนี้ว่า "Pene exclaves" ซึ่งดินแดนส่วนนี้ยังไม่จัดเป็นดินแดนนอกประเทศอย่างแท้จริง (Quasi-exclave) และมีดินแดนอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า "Virtual Exclave" เพราะดินแดนเหล่านี้ถูกจัดให้อยู่นอกประเทศเป็นการชั่วคราว เช่น บริเวณที่มีการทำสนธิสัญญาหยุดยิงหรือหยุดพักรบ ดังบริเวณชายแดนของเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ หรือเป็นเขตปลอดทหาร และมีการเข้าครอบครองดินแดนโดยถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ก็ตาม

รูปที่ 5.17 : ส่วนแหลมด้านตะวันออกของ
ประเทศอัฟกานิสถานจดพรมแดน
ประเทศจีน และแบ่งแยกอินเดีย
ออกจากสหภาพโซเวียต (อดีต)

รูปที่ 5.18 : ส่วนแหลมของประเทศโคลอมเบีย
ยื่นข้ามแม่น้ำแอมะซอน ซึ่งเป็น
ทางที่ส่งสินค้าออกไปทางตะวันออก
โดยผ่านเมืองท่าเลติเซีย

รูปที่ 5.19 : เยอรมันตะวันออกและเยอรมันตะวันตกแสดง EXCLAVE ของเบอร์ลิน ตะวันตก ซึ่งอยู่ห่างจากเยอรมันตะวันตกถึง 1,000 ไมล์ และมีทางผ่าน "Air Corridors" ถึง 3 แห่ง มีความกว้างถึง 20 ไมล์ ปัจจุบันได้รวมเป็นประเทศเดียวกันแล้ว

ข. อิทธิพลของรูปร่างของรัฐ

เนื่องจากรูปร่างของประเทศมีหลากหลาย ถึงแม้จะจัดกลุ่มได้เป็น 5 แบบก็ตาม แต่รูปร่างของประเทศก็ยังมีลักษณะปลีกย่อยอีก ดังนั้นรัฐบาลของแต่ละประเทศจำเป็นต้องตระหนักถึงอิทธิพลของรูปร่างของประเทศในด้านภูมิรัฐศาสตร์ ซึ่งจะชี้บ่งให้เห็นว่าประเทศของตนมีลักษณะได้เปรียบหรือเสียเปรียบในด้านยุทธศาสตร์การเมือง อาจพิจารณาได้ดังนี้ คือ

1. ความมั่นคงของประเทศ รัฐใดมีรูปร่างที่สมบรูณ์มาก กล่าวคือ มีรูปร่างกระตักรัด เป็นกลุ่มก้อนคล้ายวงกลมหรือสี่เหลี่ยม ซึ่งมีพื้นแผ่นดินต่อเนื่องกัน รูปร่างแบบนี้ย่อมง่ายต่อการบริหาร ประเทศ และการกระจายในเรื่องอุปโภคบริโภค สดวกในการคมนาคมขนส่งและสื่อสาร ซึ่งเป็น การรวมพลังหรือแรงรวมเข้าสู่จุดศูนย์กลางของประเทศ ดังนั้น รูปร่างประเทศแบบนี้จะได้เปรียบ ในด้านยุทธศาสตร์แห่งชาติ ลองเปรียบเทียบประเทศฝรั่งเศส โปแลนด์ อูรุกวัย กับประเทศเชโก สโลวาเกีย ตุรกี และฟิลิปปินส์

2. การเกิดความโดดเดี่ยว ประเทศที่มีรูปร่างกระตักรัดและพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดความสมัคปรสมานสามัคคี เป็นแรงรวมเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ถ้าประเทศใดมี เทือกเขา ที่ราบสูง หนองบึงขนาดใหญ่ ขวางกั้นหรือทำให้พื้นที่ของประเทศนั้นถูกตัดขาดเป็นบางส่วน การติดต่อกับพื้นที่ส่วนใหญ่หรือหน่วยบริหารเป็นไปโดยมีอุปสรรค ทำให้ประชากรในส่วนที่ถูกแบ่งแยก จากดินแดนส่วนใหญ่ รู้สึกว่าตนเองหรือกลุ่มของตนถูกทอดทิ้งโดดเดี่ยว ในขณะเดียวกัน สิ่งกีดขวาง เหล่านี้ยังมีส่วนทำให้วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของประชาชนแต่ละหมู่เหล่านี้แตกต่างกันไป ดังเช่น ประเทศเปรู ชิลี สเปน ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากนี้ประเทศที่มีลักษณะที่แยกออกจากกันทางภายนอกประเทศ โดยไม่มีพื้นที่ติดต่อกัน หรือกระจัดกระจายไป เช่น ปากีสถานตะวันตก-ปากีสถานตะวันออก (บังคลาเทศ) อินโดนีเซีย กรีซ เครื่องจักรพองอังกฤษ หรือที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ห่างไกลจากผืนแผ่นดินใหญ่ เช่น ญี่ปุ่น ไชยแลนด์ กรีนแลนด์ ประเทศเหล่านี้ หรือบางส่วนของประเทศเหล่านี้จะรู้สึกเกิดความโดดเดี่ยว ฉะนั้น รัฐบาล หรือรัฐบาลกลางจำเป็นต้องวางนโยบายการบริหารพื้นที่ให้มีลักษณะแรงรวมเข้าสู่ ศูนย์กลาง

3. เกิดแรงแยกออกจากจุดศูนย์กลาง และ/หรือแรงรวมเข้าสู่จุดศูนย์กลาง ในกรณีนี้ รูปร่างของประเทศมีหลายแบบ และแต่ละประเทศย่อมมีลักษณะปลีกย่อยซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในรัฐ อีกด้วย ดังนั้น เมื่อประเทศใดมีรูปร่างประเทศที่สมบรูณ์ หรือค่อนข้างสมบรูณ์ ไม่มีอุปสรรคทาง ด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดความสามัคคีในหมู่ประชาชน เพราะรัฐย่อมบริหาร ประเทศและให้บริการและสวัสดิการแก่ประชาชนโดยทั่วถึงจึงเป็นส่วนสำคัญให้เกิดการพัฒนาประเทศ ไปพร้อม ๆ กัน ตรงกันข้าม ถ้าประเทศใดมีรูปร่างที่เป็นอุปสรรคต่อการบริหารการปกครองประเทศ ถ้ารัฐนั้นไม่สนใจต่อการกำจัดอุปสรรคภายในประเทศ ก็จะเป็นข้อเกิดของความแตกสามัคคีได้ ดัง เช่น สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศตัวอย่างที่ดีในการให้บริการทางสาธารณูปโภค และสวัสดิการอย่าง ทั่วถึง ถึงแม้หมู่บ้านนั้น ๆ จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตชนบทและโดดเดี่ยว แคนาดาได้สร้างทางรถไฟข้าม ทวีปเพื่อการบูรณาการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมขึ้น และสหภาพโซเวียตได้สร้างทางรถไฟ

สายทรานส์ไซบีเรีย จากมอสโกไปถึงเมืองวลาดีวอสต็อก จึงเกิดเมืองและชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นตามทางรถไฟที่ผ่านไป ส่วนปากีสถานเป็นกรณีที่รัฐต้องสลายตัวลงด้วยเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งวัฒนธรรมประจำถิ่นซึ่งหลากหลายด้วย ปากีสถานตะวันออกจึงแยกตัวออกไปตั้งประเทศใหม่ที่ เป็นเอกราช คือบังคลาเทศอีกกรณีหนึ่ง ประเทศทะเลทราย 3 ประเทศซึ่งตระหนักถึงความโดดเดี่ยวของแต่ละประเทศต้องการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกัน เกิดความสามัคคีกัน ได้ทำสนธิสัญญาเพื่อสร้างศูนย์ถ่ายโทรทัศน์แห่งสหพันธรัฐ ประกอบด้วยประเทศเคนยา ทานกานียกา และเอกวาดอร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกวาดอร์จัดเป็นประเทศที่โดดเดี่ยวที่สุด กรณีนี้เป็นสิ่งหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดการรวมตัวระหว่างภูมิภาคขึ้นได้

4. อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงประเทศที่มีรูปร่างกระต๊อดหรือสมบูรณ์ หรือค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะถ้ามีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบประเทศนี้จะได้เปรียบประเทศที่มีรูปร่างชนิดอื่นในด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมขนส่ง และการสื่อสารอย่างอื่น ทั้งนี้เพราะส่วนตัดของประเทศไทยให้ลดค่าใช้จ่ายและสะดวกในการดำเนินการของรัฐบาล เช่น การสร้างทางรถไฟเพื่อเข้าสู่แหล่งป่าไม้ หรือเหมืองแร่ หรือแหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ และนำสิ่งเหล่านี้ไปสู่แหล่งผลิตและตลาด เป็นต้น

5. ประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์ ส่วนลักษณะรูปร่างของประเทศซึ่งมีบางส่วนเกิดลักษณะเสียเปรียบในด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น ส่วนที่เป็นคาบสมุทร แพลม ต้ามกะทะ หรือช่องเขา แต่ในทางตรงข้ามบริเวณที่กล่าวนี้ยังประโยชน์อย่างยิ่งในด้านยุทธศาสตร์ ตัวอย่าง เช่น จักรภพอังกฤษหรือสมาคมนานาชาติ มีประเทศสมาชิกอยู่รอบโลก เช่น แคนาดา ออสเตรเลีย ประเทศต่าง ๆ ในมหาสมุทรอินเดีย รวมทั้งส่วนหนึ่งของอียิปต์คือ The Rock of Gibraltar ซึ่งมีอาณาเขตประมาณสองตารางไมล์ สูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,396 ฟุต และตัดขาดจากผืนแผ่นดินของสเปนโดยมีคลองคั้น ตรงบริเวณที่สหราชอาณาจักรครอบครองสเปน จัดเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดเหนือช่องแคบอียิปต์แห่งหนึ่งของสหราชอาณาจักรในปัจจุบัน อีกแห่งหนึ่งคือช่องทางผ่านคาบสมุทรในมณฑลซินเกียงของสาธารณรัฐประชาชนจีน ช่องทางผ่านนี้มีลักษณะอากาศกึ่งทะเลทรายแห้งแล้งอยู่ระหว่างทะเลทรายโกบีและภูเขาในทิเบต และจีนได้ใช้ช่องทางนี้เพื่อเคลื่อนทหารไปสู่ทิเบต เพื่อเข้ายึดครองทิเบต

1.4.6 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการปกครองประเทศ ตามปกติการปกครองจะเจริญได้ ต่อเมื่อเศรษฐกิจของประเทศดี มาตรฐานของความเป็นอยู่ของประชากรอยู่ในระดับสูง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับทรัพยากรภายในประเทศที่มั่งคั่งสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรแร่ธาตุ เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่สำคัญ

ของประเทศที่จะทำการพัฒนา โดยเฉพาะ ถ่านหิน เหล็ก และน้ำมัน ประเทศใดที่ขาดแคลนแร่ธาตุ สำหรับการประกอบอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ก็จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยประเทศเล็ก ๆ ที่มีแร่ธาตุ ทรัพยากร โดยเหตุนี้ทรัพยากรจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้การเมืองเจริญก้าวหน้า ประเทศที่ขาดแคลน ทรัพยากรจึงเป็นประเทศที่มักจะล่าหลังในทางเศรษฐกิจ (นอกจากจะมีปัจจัยอื่น ๆ เกื้อหนุน เช่น มี เทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาช่วย) ซึ่งเป็นผลให้เกิดความล่าช้าทางการเมือง ประเทศ ที่มีทรัพยากรแร่ธาตุอุดม เช่น สหรัฐอเมริกา สหพันธรัฐรัสเซีย และสหราชอาณาจักร ต่างก็ พยายามป้องกันรักษาผลประโยชน์ของตนเอง ประเทศเหล่านี้อาจตั้งเขตอิทธิพล (Power Sphere) ขึ้นในประเทศต่าง ๆ ที่มีทรัพยากร ส่วนประเทศที่ขาดแคลนทรัพยากรแต่มีกำลังคนอย่างมากมาย ประเทศนั้นอาจจะใช้นโยบายการเมืองค่อนข้างรุนแรง ถ้าหากว่าเกิดมีแหล่งทรัพยากรอยู่ใกล้กับพรม แคนของตน เช่น การพบแร่ไนเตรทในทะเลทรายฮอตตาตามาในอเมริกาใต้ ก่อให้เกิดสงครามระหว่าง เปรู ชิลี และโบลิเวีย เพื่อจะยึดครองบริเวณนั้นในปี พ.ศ. 2422-2437

นอกจากนี้คุณภาพของดิน ป่าไม้และสัตว์ป่า สัตว์น้ำ นับเป็นปัจจัยที่ให้ความได้เปรียบและ เสียเปรียบในเชิงเศรษฐกิจของประเทศผู้เป็นเจ้าของอีกด้วย ประโยชน์ของป่าไม้ในทางยุทธศาสตร์ ย่อมเสมือนเครื่องกีดขวางทางธรรมชาติ เพื่อป้องกันขัดขวางการบุกรุกของศัตรูของภาคพื้นดิน และเป็นเครื่องอำพรางการรวมพลและการเคลื่อนไหวของกองทหาร จากการสังเกตการณ์ทางอากาศได้ เป็นอย่างดี ขบวนการที่มีการเรียกร้องดินแดนคืน โดยอ้างเอาป่าไม้เป็นสาเหตุ เช่น กลุ่มประเทศ เบนลักซ์ (Benelux) เรียกดินแดนคืนจากเยอรมันหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ขางประเทศที่มี พรมแดนติดทะเล เช่น นอร์เว ไอซ์แลนด์ เปรู ชิลี ญี่ปุ่น และสหภาพโซเวียต (อดีต) ได้เรียกร้อง ทะเลอาณาเขต (Territorial Sea) เพิ่มขึ้นจากเดิม (รวมทั้งสหรัฐอเมริกาได้เรียกร้องเกี่ยวกับ ไหล่ทวีปของตน) เพราะประเทศเหล่านี้ต้องอาศัยความสมบูรณ์ของสัตว์และทรัพยากรรอบ ๆ ประเทศ ของตนเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (เรื่องทรัพยากรนี้จะกล่าวเพิ่มเติมรายละเอียดใน บทที่ 10 ต่อไป)

1.4.7 ลักษณะน่านน้ำ

ลักษณะน่านน้ำซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประเทศ แบ่งออกเพื่อพิจารณาได้ 2 ประเภท คือ ลักษณะน่านน้ำภายในทวีป และประเทศที่มีชายฝั่งทะเล

1. ลักษณะน่านน้ำภายในทวีป มีความสำคัญต่อประเทศในแง่เป็นจุดกำเนิดของรัฐ เช่น แม่น้ำไทกริส ยูเฟรติส ของอิรัก แม่น้ำสินธุ คงคา และพรมบุตร ของอินเดีย หรือแม่น้ำเมกคาลีนา ทางตอนกลางของประเทศโคลอมเบีย เป็นต้น นอกจากนี้ทะเลสาบก็มีบทบาทเช่นเดียวกัน เช่น

บริเวณที่ราบรอบ ๆ ทะเลสาบลูเซียน ในสวิทเซอร์แลนด์ ที่ราบรอบฝั่งทะเลสาบมาลาร์ของสวีเดน ซึ่งเป็นจุดกำเนิดทางการเมืองในระยะแรก ๆ ส่วนประเทศที่มีพรมแดนติดทะเลสำหรับประเทศที่เป็นเกาะ ย่อมก่อให้เกิดความสามัคคีกันได้ เช่น ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย หรืออาจก่อให้เกิดการขัดแย้งกันได้ เช่น ฟิลิปปินส์ เป็นต้น

นอกจากนี้ลักษณะน้ำยังเป็นเรื่องสำคัญของรัฐในทางการคมนาคมขนส่ง และการค้า การชลประทาน และต้นกำเนิดแห่งพลังน้ำ เป็นต้น เพราะน้ำบางแห่งให้ความสำคัญและได้เปรียบในด้านธรรมชาติมาก เช่น แม่น้ำโวลกาของสหพันธรัฐรัสเซีย ซึ่งมีบทบาท 3 อย่างคือ การขนส่ง การชลประทาน และพลังงาน ทั้งนี้เพราะไหลผ่านบริเวณที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับแม่น้ำไรน์ และแม่น้ำดานูป ซึ่งเป็นแม่น้ำนานาชาติ ไหลผ่านที่ราบและแหล่งแร่ธาตุ ก่อให้เกิดย่านอุตสาหกรรมใหญ่โตขึ้นในทวีปยุโรป ซึ่งตรงข้ามกับแม่น้ำโขงตอนต้นน้ำ หรือแม่น้ำแอมะซอน ซึ่งบริเวณที่แม่น้ำสองสายนี้ไหลผ่าน แทบจะไม่มีคนอาศัยอยู่เลย โดยปกติบริเวณลุ่มน้ำจะกินบริเวณมากกว่าประเทศหนึ่ง เช่น แม่น้ำไรน์ แม่น้ำแอมะซอน แม่น้ำคองโก แม่น้ำไนล์ เป็นต้น ดังนั้น แม่น้ำจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือในการรุกรานเพื่อการขยายดินแดน ดังเช่นที่เกิดในแอฟริกา ภายในศตวรรษที่ 19 ส่วนลุ่มน้ำบางแห่งกลับใช้เป็นแหล่งพัฒนาประเทศร่วมกันในแง่ต่าง ๆ เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำไรน์ แม่น้ำแซมเบซี เป็นต้น

2. ประเทศที่มีชายฝั่งติดทะเล ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในเรื่องที่ตั้งของประเทศ ซึ่งในข้อนี้จะแยกประเภทที่ตั้งของประเทศหรือรัฐที่มีชายฝั่งติดทะเลหรือมหาสมุทร เพื่อนักศึกษาหรือผู้สนใจจะได้นำไปเป็นปัจจัยในการวิเคราะห์เรื่องรัฐ ซึ่งลักษณะชายฝั่งนี้จะเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การคมนาคมและการขนส่งได้มากนักน้อยเพียงไร ก็ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของชายฝั่งทะเล ดังเช่น ชายฝั่งทะเลเป็นที่ราบลาดลงสู่กันทะเล หรือชายฝั่งทะเลเป็นที่สูงชันที่ต่อเนื่องจากเทือกเขา ในที่นี้จะพิจารณาน่าน้ำของรัฐต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อมีชายฝั่งติดทะเลหรือมหาสมุทร 5 ประเภทด้วยกันคือ

2.1 ประเทศที่มีชายฝั่งทะเลเพียงด้านเดียว (One-sea Location) ในที่นี้จะยกตัวอย่างประเทศต่าง ๆ นอที่เป็นสังเขป ดังนี้

ทวีปเอเชีย ได้แก่ ไทย พม่า บังคลาเทศ ปากีสถาน อิหร่าน เยเมน อิรัก

ทวีปยุโรป ได้แก่ เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม อัลบาเนีย รูเมเนีย ยูโกสลาเวีย บัลแกเรีย โมนาโก

ทวีปอเมริกาใต้ ได้แก่ อูรุกวัย อาร์เจนตินา เปรู เอกวาดอร์ โคลอมเบีย

เวเนซุเอลา

อเมริกากลาง ได้แก่ เอลซัลวาดอร์

ทวีปแอฟริกา ได้แก่ ไควอริโคสต์ กาบอง ไลบีเรีย ไนจีเรีย คาเมรูน แองโกลา

ชูดาน

2.2 ประเทศที่มีชายฝั่งทะเลสองด้าน (Two-sea Location) ได้แก่ เม็กซิโก และประเทศต่าง ๆ ในกลุ่มประเทศอเมริกากลาง ในยุโรปได้แก่กลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย ยุโรปใต้ ได้แก่ สเปน กรีซ เอเชีย ได้แก่ อินเดีย มาเลเซีย (ในส่วนที่เป็นคาบสมุทร) เกาหลี บางประเทศที่พิจารณาตัดสินยากกว่าจะเป็นประเทศที่มีน่านน้ำล้อมรอบประเทศว่ามีกี่ด้าน เช่น อิตาลีจัดว่าติดทะเลอาเดรียติกและทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซิลิมีฝั่งทะเลส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก แต่ในตอนใต้มีพื้นที่ส่วนน้อยที่ตั้งอยู่ติดกับช่องแคบแมกเจลแลน โมร็อกโกตั้งอยู่บนฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และมหาสมุทรแอตแลนติก นอร์เวย์ทั้งมหาสมุทรแอตแลนติกและทะเลเหนือ เดนมาร์กตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลบอลติกและทะเลเหนือ ปานามาตั้งอยู่บนฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกและทะเลแคริบเบียน และอียิปต์ตั้งอยู่บนฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและคลองสุเอซ

2.3 ประเทศที่มีชายฝั่งทะเลสามด้าน (Three-sea Location)

ประเทศที่จัดว่ามีชายฝั่งทะเลสามด้านมีเพียงไม่กี่ประเทศ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา ตั้งอยู่บนชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก มหาสมุทรแปซิฟิก และอ่าวเม็กซิโก แคนาดา มีมหาสมุทรอาร์กติกแปซิฟิก และแอตแลนติก ฝรั่งเศสมีทะเลเหนือ มหาสมุทรแอตแลนติกและทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

2.4 ประเทศที่มีฝั่งทะเลหลายด้าน (Multi-sea Location) ประเทศที่จัดอยู่ในประเภทนี้มีน้อยมาก เช่น ตุรกี มีนรมแดนติดชายทะเลดำ ทะเลอีเจียน ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและทะเลมาร์มารา สหภาพโซเวียต (อดีต) มีทะเลบอลติก ทะเลดำ มหาสมุทรแปซิฟิก และมหาสมุทรอาร์กติก

2.5 ประเทศที่มีลักษณะเป็นเกาะ (Insular Location)

ประเทศที่มีลักษณะเป็นเกาะมีน่านน้ำล้อมรอบ ไม่ว่าประเทศนั้นจะมีขนาดและรูปร่างอย่างไร ได้แก่ ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น อังกฤษ ไอร์แลนด์ คิวบา เปอร์โตริโก ฟิลิปปินส์

ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นว่าทั้งในด้านยุทธศาสตร์และการเศรษฐกิจนั้นประเทศที่มีชายฝั่งทะเลหลายด้านย่อมได้เปรียบในการสร้างอำนาจทางเรือ ทั้งในด้านยุทธศาสตร์การพาณิชย์ และการคมนาคมขนส่ง

2. ประชากรมนุษย์

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับประชากรในด้านภูมิรัฐศาสตร์

ปรัชญาตั้งเดิมในหลายสำนักเน้นหนักไปในทางรัฐศาสตร์และการเมือง แต่ก็มีเนื้อหาบางส่วนที่ให้ความสำคัญต่อปัจจัยประชากรด้วย ปรัชญาสำนักขงจื้อ (Confucius) กับสำนักปรัชญาอีกหลายแห่งในประเทศจีนก็ได้ระบุเรื่องนี้ไว้ โดยให้แนวความคิดเกี่ยวกับประชากรจำนวนเหมาะสมที่สุด (optimum population) เมื่อพิจารณาจากอัตรการเรอิ่งสัดส่วน ระหว่างที่ดินทำมาหากินกับจำนวนประชากร ทั้งนี้โดยมีข้อสมมติว่าประชากรทั้งหมดมีอาชีพทางการเกษตร การที่ประชากรเพิ่มจำนวนมากจนเกินไป จะทำให้ผลผลิตโดยเฉลี่ยต่อคนนั้นลดน้อยลง ทำให้ระดับการครองชีพโดยทั่วไปฝืดเคืองยิ่งขึ้น และจะเป็นผลให้เกิดความอดอยาก ยากจนโดยทั่วไปด้วย ดังนั้น "รัฐอุดมคติ" ของปรัชญาสำนักขงจื้อจึงเห็นว่าน่าจะให้มีการโยกย้ายประชากรจากท้องถิ่นที่มีประชากรที่อยู่อาศัยกันหนาแน่นมากเกินไป ไปยังท้องถิ่นอื่นที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นน้อยกว่า ทั้งนี้ เพื่อให้รัฐอุดมคติดังกล่าวได้มีจำนวนประชากรอยู่ในระดับพอเหมาะที่สุด และรักษาระดับนั้นให้คงที่อยู่ได้ ขณะเดียวกัน สำนักปรัชญาจีนสมัยนั้นได้เสนอแนะโดยอาศัยข้อสังเกตว่า เมื่อใดก็ตามที่ปริมาณอาหารมีไม่เพียงพอบริโภคแล้ว จะมีคนตายเพิ่มจำนวนขึ้นมากกว่าปกติ การสมรสก่อนวัยอันสมควร (premature marriage) จะมีผลให้อัตราการตายของทารกสูงขึ้น การสงครามมีผลทำให้จำนวนประชากรลดลง เนื่องจากเสียชีวิตในการสงคราม และอาจกล่าวถึงประเพณีการสมรสที่มีค่าใช้จ่ายสูงกว่านั้น ทำให้อัตราการสมรสลดลงได้ด้วย ซึ่งข้อเสนอแนะจากข้อสังเกตต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจเรียกได้ว่า เป็นวิธีการคุมยอดจำนวนประชากรก็ได้

เพลโตและอริสโตเติลได้พิจารณาเรื่องประชากรจำนวนมากที่สุดไว้ในแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐอุดมคติเช่นเดียวกัน โดยมุ่งถึงความพยายามที่จะให้คนทุกคนเป็นคนดีที่สุด และให้ทุกคนได้บรรลุความสำเร็จตามความปรารถนาของตนในรัฐอุดมคตินั้น การที่คนจะดำรงชีวิตของตนได้ก็ตาม แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะทำได้ดังนี้คือ

1. รัฐจะต้องมีจำนวนประชากรมากพอจะเลี้ยงตัวเองได้เป็นอย่างดีในทางเศรษฐกิจ และสามารถป้องกันและช่วยตัวเองได้เป็นอย่างดีด้วย แต่ทั้งนี้จำนวนประชากรจะต้องไม่มากเกินไปกว่าที่สภาวะในการปกครองประเทศโดยทั่วไปจะรับได้

2. ส่วนในการที่ประชากรจะสามารถเลี้ยงตัวเองในทางเศรษฐกิจได้ดั่งนั้น จำเป็นต้องเป็นรัฐที่มีอาณาเขตกว้างขวางพอที่จะสนองความต้องการของประชากรและช่วยให้อยู่ในระดับการครองชีพดีตามสมควรด้วย

3. ในการคุมยอดจำนวนประชากรนั้น เพลโตเห็นว่าถ้าหากจำเป็นก็ควรจำกัดจำนวนคนเกิด ทั้งนี้โดยการบังคับไม่ให้คนที่ด้อยสติปัญญาให้กำเนิดบุตรต่อไป หรือในทางตรงข้าม เมื่อต้องการจะให้เพิ่มจำนวนคนเกิดเพิ่มมากขึ้นในภายหลังก็อาจทำได้เช่นเดียวกัน โดยการกระตุ้นด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นแนะนำให้มีบุตร ให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้มียุบุตร หรืออื่น ๆ และเมื่อพบว่าในช่วงระยะเวลาใดก็ตามที่รัฐอุดมคตินั้น ๆ มีประชากรมากเกินไป ก็อาจใช้มาตรการลดจำนวนประชากรโดยอพยพประชากรส่วนเกินไปยังอาณานิคมหรือดินแดนส่วนอื่น หรืออาจมีมาตรการอื่น ๆ เช่นการทำสงครามหรือเกิดโรคระบาดก็ได้ ส่วนอริสโตเติลนั้นได้เสนอให้มีการทำลายเด็กและการทำแท้ง ซึ่งอาจเป็นมาตรการที่ดีในการลดจำนวนเด็กส่วนเกินด้วย

4. เพลโตเห็นว่าจำนวนประชากร 5040 คน จะเป็นจำนวนที่เหมาะสมสำหรับแต่ละรัฐทั้งในยามสงครามและยามสงบ และพอเหมาะในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น ด้านภาษีอากรด้วย แต่อริสโตเติลมีความเห็นแตกต่างไปบ้าง โดยกล่าวว่า ถ้าหากประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดแล้ว จะเป็นผลให้เกิดความยากจนโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะเหตุว่าที่ดินและทรัพย์สินต่าง ๆ ไม่ได้เพิ่มขึ้นรวดเร็วเท่า ๆ กับจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น และในขั้นสุดท้ายแล้วรัฐบาลจะไม่สามารถทำหน้าที่อย่างดีได้

ทัศนะของสำนักปรัชญาโรมันก็เป็นไปทำนองเดียวกัน สำนักปรัชญาจีน คือมีแนวคิดรัฐขนาดใหญ่ (Great Empire) มากกว่ารัฐขนาดเล็ก (City-State) ซึ่งตรงข้ามกับทัศนะของปรัชญากรีก โดยเฉพาะปรัชญาโรมันนิยมให้มีประชากรจำนวนมาก ๆ เพราะจะเป็นข้อดีในการที่จะมีกำลังทัพขนาดใหญ่ และข้อดีทางการเมืองอย่างอื่น และอาจจะเนื่องมาจากทัศนะทางปรัชญาดังกล่าวแล้วนี้เอง จึงทำให้โรมันให้ความสำคัญต่อปัญหา และพยายามที่จะเพิ่มจำนวนประชากรให้มากขึ้น โดยจะเห็นได้จากกฎหมายและประเพณีต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการสมรสและการมีบุตรมาก นักปรัชญา เช่น ซีเซโร (Cicero) ได้คัดค้านเพลโตเกี่ยวกับเรื่องทัศนะของเพลโตที่ให้จัดสตรีและบุตรรวมเข้าไว้เป็นสิ่งคมแบบคอมมูน (Commune) ในรัฐอุดมคติ โดยซีเซโรแย้งว่าประชากรของรัฐนั้น ควรให้มีการสมรสและการครองเรือนเป็นเอกเทศแต่ละครอบครัวตามเดิม กับเน้นว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลในการคุมยอดจำนวนตามธรรมชาตินั้นมีมากพออยู่แล้ว ดังเช่น อุทกภัย แผ่นดินไหว โรคระบาดภัยจากสัตว์ป่า และการสงครามหรือแม้แต่การปฏิวัติทางการเมืองก็ตาม

อับน์ คาร์ลุดน ได้เขียนเกี่ยวกับทฤษฎีวัฏจักรการผันแปรทางประชากร (A Theory of Cyclical Variations of Population) ไว้ในศตวรรษที่ 14 ว่าสิ่งสัมพันธ์กันระหว่างประชากรกับสภาพเศรษฐกิจการเมืองและสังคมระบบเศรษฐกิจที่มีประชากรจำนวนมากนั้น เป็นสิ่งที่ดี เพราะจะทำให้ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อคนสูง เนื่องจากจะสามารถมีการแบ่งงานกันทำได้ดี มี

จำนวนและอาชีพมากขึ้น ประเทศมีความมั่นคงทางการเมืองและการทหารมากขึ้น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ก็จะได้ใช้อย่างเต็มที่ และเป็นประโยชน์มากขึ้นด้วย ส่วนความเชื่อมั่นต่าง ๆ เกี่ยวกับอนาคตก็จะมีผลโดยตรงต่อการเพิ่มจำนวนประชากรด้วย กล่าวคือ ถ้าหากจะเป็นที่เชื่อได้ว่าอนาคตของตนจะมั่นคงและดีพอ คนก็จะให้กำเนิดบุตรมาก แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าหากไม่มีความมั่นคงในอนาคต เหตุการณ์ก็จะกลับส่งผลในรูปของการตายและลดจำนวนประชากร ขณะเดียวกัน สภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจที่ดีและความมั่นคงทางการเมืองจะมีผลให้การเจริญพันธุ์สูงขึ้น และการตายลดลงด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ คาร์ลสัน เชื่อว่าเป็นไปในรูปวัฏจักรแปรผัน กล่าวคือ เมื่อประเทศมีความมั่นคงทางการเมืองประชากรจะเพิ่มขึ้น มีการแบ่งงานกันทำอย่างดี รายได้ก็จะเพิ่มขึ้น ในที่สุดสังคมจะเกิดปรากฏการณ์ในการฟุ่มเฟือย ภาษีที่เก็บจากประชากรจะสูงขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในทางสังคมจะทำให้เกิดการเสื่อมในรูปแบบของการปกครอง ฐานะทางเศรษฐกิจจะด้อยลง และจะผลักดันไปสู่การลดจำนวนประชากรลงอีก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะมีลักษณะเป็นวัฏจักรเช่นนี้สลับกันไป

2.2 องค์ประกอบประชากร

ลักษณะสำคัญสองประการของประชากรโลก ได้แก่โครงสร้างประชากรและการเคลื่อนไหว (Structure and movement) ลักษณะการเคลื่อนไหวของประชากร ได้แก่การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น ส่วนโครงสร้างประชากรจะประกอบด้วยคุณสมบัติหรือคุณลักษณะเฉพาะของประชากร (Population Characteristics) หลายประการ หมายถึงอายุ เพศ ชาติพันธุ์ สัญชาติ สถานะทางสมรส การศึกษา และการอ่านออกเขียนได้ อาชีพ รายได้ ภาษา และศาสนา เป็นต้น

โดยทั่วไปองค์ประกอบประชากรหรือโครงสร้างประชากรซึ่งหมายถึงลักษณะต่าง ๆ ของประชากรซึ่งอาจมีวิธีการวัดได้ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ข้อมูลครบถ้วนก็ตาม แต่อาจเลือกข้อมูลออกเป็นกลุ่มหรือเป็นเรื่อง ๆ ได้ ดังเช่น ข้อมูลจากสำมะโนประชากรจัดเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งได้แก่ อายุ เพศ ฐานะทางการสมรส กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ส่วนลักษณะทางคุณภาพนั้นจะเป็นคุณสมบัติประชากรด้านกายภาพทางจิตวิทยาและสังคม รวมทั้งวัฒนธรรมอีกด้วย

ในการศึกษาประชากรที่เกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์การเมืองนั้น จะไม่เน้นหนักไปในส่วน of ประชากรศาสตร์โดยตรงนัก แต่จะกล่าวครอบคลุมไปในเชิงภูมิศาสตร์ประชากร คือศึกษาถึงเนื้อที่ที่อยู่บนพื้นฐานหรือความเข้าใจถึงความแตกต่างของภูมิภาคต่าง ๆ บนพื้นโลกที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ นอกจากนี้จำนวนคน ความหนาแน่น และคุณภาพประชากรจะมีความสัมพันธ์ต่อเนื้อหาทางภูมิศาสตร์การเมือง ซึ่งจะได้กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

2.3 การขยายตัวของประชากร

จำนวนประชากรในโลกปัจจุบัน สามารถรวบรวมได้จากประชากรในแต่ละประเทศ ซึ่งมักจะมีการทำสำมะโนประชากรทุก ๆ 10 ปี ตามหลักฐานการสำรวจสำมะโนประชากร ปรากฏว่าประเทศต่าง ๆ ในแถบสแกนดิเนเวีย ได้ทำการตรวจนับจำนวนพลเมืองก่อนส่วนอื่น ๆ ของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในไอซ์แลนด์ ได้มีการนับหัวพลเมืองก่อนในปี พ.ศ.2246 ต่อมา มีการสำรวจประชากรในแคว้นแซกโซนีและฮันโนเวอร์ในเยอรมันตอนเหนือ ในปี พ.ศ.2298 ตามด้วยอังกฤษ ฝรั่งเศส สำรวจในปีเดียวกันคือ พ.ศ.2344 ส่วนสหรัฐอเมริกา ซึ่งนับว่าเป็นประเทศหนึ่งซึ่งมีข้อมูลด้านนี้สมบูรณ์ที่สุด ได้เริ่มสำรวจพลเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ.2333 มีประชากร 3.9 ล้านคน และได้สำรวจใหม่ทุก ๆ สิบปี ในปี พ.ศ.2493 มีประชากร 150 ล้านคน ต่อมา รัฐบาลสหรัฐใหม่ 2 รัฐ คือ อลาสกาและฮาวาย จึงได้มีการสำรวจประชากรในปี 2503 มีประชากรประมาณ 200 ล้านคน สำหรับในทวีปเอเชีย ญี่ปุ่นเริ่มสำรวจเป็นประเทศแรกในสมัยโชกุน โทกุกาวา ในปี พ.ศ.2264 และได้มีการสำรวจทุก ๆ 6 ปี สำหรับประเทศไทยได้สำรวจในปี พ.ศ.2452 ในระยะแรกที่ทำการสำรวจจำนวนประชากร รัฐบาลไทยได้ร้องขอให้ชาวต่างชาติจากอียิปต์มาเป็นผู้นำ แต่การสำรวจไม่ได้สำรวจในจำนวนเวลาที่ห่างเท่ากัน คือ สำรวจในปี พ.ศ.2452 พ.ศ.2462 พ.ศ. 2470 พ.ศ.2480 พ.ศ.2490 พ.ศ.2513 พ.ศ.2523 และ พ.ศ.2533 อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกหลายประเทศในทวีปแอฟริกาที่ยังไม่เคยทำสำมะโนประชากรเลย เช่นเดียวกับอดีตกาลที่ผ่านมา ซึ่งไม่บันทึกเกี่ยวกับสถิติจำนวนประชากรจนกระทั่งศตวรรษที่ 19 ได้ตัวเลขประมาณ 100 ล้าน (จะมากหรือน้อยกว่านี้ 5-10 ล้าน) ในระหว่าง พ.ศ.2193-2393 เมื่อผลของเทคนิควิทยาการและแพทย์ได้นำไปใช้ในแอฟริกา อัตราการตายได้ลดน้อยลง ประชากรเพิ่ม 20-40 เปอร์เซ็นต์ ระหว่างปี พ.ศ.2393-2443 และเพิ่มขึ้นเป็น 200 ล้านในปี พ.ศ.2493

วิธีการและเนื้อหาในการสำรวจพลเมืองก็ผิดแผกกันไปแต่ละประเทศ แต่โดยทั่วไปสหประชาชาติเสนอแนะให้เก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

1. จำนวนพลเมืองทั้งประเทศ
2. อายุ เพศ และฐานะการสมรส
3. สัญชาติ และแหล่งที่เกิด
4. ภาษา ตลอดจนระดับการอ่านออกเขียนได้
5. ฐานะทางเศรษฐกิจ
6. สถานที่อาศัย คือเป็นแหล่งชนบทหรือชุมชน
7. ขนาดของครอบครัว

8. อัตราการเจริญพันธุ์

ข้อมูลการสำรวจผลเมืองในแง่ภูมิศาสตร์การเมือง ต้องระบุว่าหน่วยทางการเมืองที่เก็บข้อมูลว่ามีขนาดใด และเป็นเนื้อที่การปกครองประเภทใด เช่น ตำบล อำเภอ จังหวัด เคานตี (county) เบอร์ก (Burge) หรือเขตอื่นใดก็ตาม ต้องกำกับไว้ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ จำนวนความหนาแน่น และการกระจายผลเมืองนั่นเอง

2.4 การเปลี่ยนแปลงประชากร

ประชากรโลกปัจจุบันมีประมาณมากกว่า 5 พันล้านคน และยังคงมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ซึ่งอยู่ในขั้นต่าง ๆ มีประเทศต่าง ๆ ซึ่งการเจริญเติบโตประชากร จะแตกต่างกันในขั้นตอนซึ่งเรียกว่า "การเปลี่ยนแปลงประชากร" (Demographic Transition) ซึ่งมีความใกล้ชิดกับการนำไปสู่ลักษณะสมัยใหม่ เช่น เรื่อง สุขภาพอนามัย และการศึกษา และจะมีผลต่อระดับการเป็นเมือง (Urbanization) ของแต่ละประเทศ การพัฒนาอุตสาหกรรม อัตราการรู้หนังสือ และอื่น ๆ

การเปลี่ยนแปลงประชากรมีลักษณะดังนี้ ระหว่างขั้นแรก (ส่วนใหญ่ของประเทศในโลก จะพบว่าได้มีการปฏิวัติประชากรในปลายศตวรรษที่ 17) อัตราการเกิดและอัตราการตายมีเปอร์เซ็นต์สูง ผลของการเพิ่มจำนวนประชากรแบบไม่คงที่ แต่เริ่มมีระดับช้าลง ในระยะนี้มีโรคระบาดและความอดอยาก ได้มีผลร้ายปรากฏขึ้น และจำนวนประชากรกำลังเพิ่มขึ้น ในขั้นที่สอง เนื่องจาก มีการพัฒนาหลาย ๆ ด้านมีผลให้อัตราการตายลดลง มาตรฐานของการสาธารณสุขได้ยกระดับสูงขึ้น โรคภัยและโรคระบาดถูกกำจัดอย่างมีผล การผลิตอาหารและการกระจายอาหารต่อประชากรโดยมีการปรับปรุงผลลัพท์ก็คือ ได้มีการเพิ่มประชากรมากกว่าจำนวนคนตาย ทำให้เกิดช่องว่าง (Demographic Gap) และเกิดการระเบิดประชากร ประชากรปรุทะลุ (Exploding Population) นี่เป็นความจริงอย่างมาก เพราะขณะนี้เรื่องสุขภาพอนามัยดีขึ้นกว่าเดิม แต่ด้านสังคมเศรษฐกิจยังคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ยังมีความต้องการของครอบครัวมากมายที่ต้องการความช่วยเหลือด้านการทำฟาร์มและการกระจายรายได้ ในพื้นที่จักรวรรดินิยมหลายแห่ง โลกฝ่ายตะวันตกได้แนะนำด้านสุขภาพอนามัยให้ดีขึ้น แต่ก็ยังไม่ทำให้สถานภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลง ในขั้นที่สามส่วนใหญ่ปรากฏในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ ซึ่งได้มีความแน่นอนในด้านอัตราการเพิ่มประชากรเมื่อประชากรได้รับการศึกษามากขึ้น และความเจริญก้าวหน้าเป็นชุมชนเมืองและอุตสาหกรรมได้รับผลสำเร็จ แต่ระบบสังคมและรายได้มักมีผลต่อครอบครัวขนาดใหญ่ อัตราการเกิดและอัตราการตายค่อนข้างต่ำ ดังนั้น การขยายตัวของประชากรหรือความเจริญเติบโตประชากร (Population Growth) ซึ่งค่อย ๆ ลดต่ำลง

ถึงแม้จะเป็นความยุ่งยากที่จะจัดลำดับชั้นของรัฐในโลก เพื่อที่จะทราบถึงการเปลี่ยนแปลงประชากรในความแตกต่างของแต่ละชั้นในการเปลี่ยนแปลงของแต่ละรัฐ และอาจพบว่ารัฐของตนและประเทศต่าง ๆ ในหลายภูมิภาคได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ชั้นสูงก็ตาม ซึ่งเป็นเรื่องวิฤกตข้อหนึ่งในทางภูมิศาสตร์การเมืองมีความเป็นจริงว่า ประชากรแต่ละกลุ่มได้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในรัฐหนึ่งไม่ว่าจะเกิดขึ้นในศตวรรษที่เพิ่มผ่านมา หรือชนชาติเหล่านั้นในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตก หรือหลายพันปีที่ผ่านมาจากกลุ่มชนในประเทศตะวันออกกลาง ได้มีการเปลี่ยนแปลงประชากรในแต่ละลำดับชั้นส่วนใหญ่การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากการปฏิวัติทางเทคโนโลยีของกลุ่มประเทศในยุโรป แต่ปรากฏเด่นชัดและรวดเร็วในด้านเทคโนโลยีเช่นกัน ในกลุ่มชนของประเทศต่าง ๆ ในทวีปอเมริกาใต้ (Indian States of Americas) และอเมริกากลาง และในแอฟริกา แต่เป็นเรื่องโชคร้ายในด้านที่เราไม่อาจพิสูจน์ได้จากการล่มสลายประชากร ปรากฏว่าดินแดนหัวใจในยุคโบราณที่พัฒนาทางการเมือง จะประสบผลสำเร็จเรื่องประชากรเพิ่มขึ้นมากมาย จักรวรรดิอินคาเป็นตัวอย่างโดยสามารถย้ายประชาชนหลายพันคนออกจากแหล่งศูนย์กลางของรัฐ ไปสู่บริเวณที่จัดสรรขึ้นใหม่ตามบริเวณชายแดน ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้มีการกระจายประชากรไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ โดยการสนับสนุนด้านเทคนิคสมัยใหม่ในการเกษตร ถ้าสภาพของการเปลี่ยนแปลงประชากรในชั้นที่หนึ่งได้กระจายไปตามภูมิภาคนั้นในเวลานั้น การอพยพออกจากประเทศจะไม่ใช่ดังเช่นในอดีต

ปัจจุบันนี้รัฐต่าง ๆ มีประสบการณ์จากผลกระทบถึงความเปลี่ยนแปลงแบบสมัยใหม่ ในการพัฒนา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยเกิดขึ้นคล้ายกันกับที่ปรากฏในยุโรปหลังศตวรรษที่ 17 อาจมีคำถามว่าภูมิศาสตร์และการเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ไหม คำตอบอาจตอบว่า "ไม่ใช่" เพราะประเทศเหล่านั้นในปัจจุบันยังคงมีการเปลี่ยนแปลงประชากรอยู่ในชั้นที่หนึ่ง (บางประเทศในทวีปแอฟริกาและเอเชีย) และพื้นฐานเดิมมีหลายประการที่ไม่เหมือนประเทศในยุโรปก่อนยุคอุตสาหกรรม ความหนาแน่นของประชากรในปัจจุบันสูงกว่า 3 ศตวรรษที่ผ่านมา ดังนั้นรัฐเกิดใหม่จึงมีจุดแตกต่างในการเปลี่ยนแปลงประชากรแต่ละชั้น ประเทศในยุโรปมีอัตราการตายลดลงอย่างช้า ๆ ตามการเปลี่ยนแปลงโดยสาเหตุการปฏิวัติอุตสาหกรรม การที่ประเทศยุโรปตะวันตกได้นำสิ่งก้าวหน้าเหล่านี้ไปสู่ประเทศเมืองขึ้น ทำให้อัตราการตายได้ลดลงอย่างน่าตกใจ ดังนั้น อัตราการเพิ่มประชากรหรือการระเบิดประชากรในประเทศกำลังพัฒนา ชุมชนเมือง และประเทศในยุโรปตะวันตกซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงประชากรไปสู่ลำดับชั้นที่สองนี้จะน้อยกว่าที่เป็นอยู่ และยังมีหลายประเทศที่กำลังพัฒนาได้มีประสบการณ์ในเรื่องนี้ ถ้าการนิยามนั้นถูกต้อง (กล่าวคือ สภาพการเปลี่ยนแปลงระหว่างขั้นแรกของกลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกกับระยะเปลี่ยนแปลงชั้นที่สอง ทั้งสองขั้นนี้จะแตกต่างกันไปตามความสำคัญของประเทศอื่น ๆ ในลำดับชั้นที่สองนี้) ดังนั้น

ย่อมมีเหตุผลให้เกิดความเชื่อมั่นว่า การเปลี่ยนแปลงประชากรชั้นที่สามของอินเดียจะไม่เหมือนกับฝรั่งเศสและสหราชอาณาจักร อีกประการหนึ่งก็คือ แบบรูปการเจริญเติบโตของประชากรในชั้นนี้จะคงที่ ซึ่งใช้มาตรฐานจากประเทศในยุโรป อาจจะไม่เป็นความจริงนัก

ข้อมูลประชากรเป็นเรื่องสำคัญทางภูมิศาสตร์การเมือง แต่ก็ยังเป็นปัญหาในบางส่วนของโลก มีหลายประเทศที่ไม่เคยมีการสำรวจสำมะโนประชากร และประเทศเหล่านั้นจะมีข้อมูลที่เชื่อถือไม่ได้และไม่เพียงพอที่จะประเมินผลตามปัจจัยต่าง ๆ ตามที่ได้มีการกล่าวกันมาแล้ว เมื่อเกี่ยวกับรัฐตั้งเช่นปากีสถาน หรือไนจีเรีย รายละเอียดในเรื่องค่าจ้างแรงงาน โรงเรียน ระยะเวลาการมีภูมิลำเนาในเมืองและหมู่บ้าน และมีข้อมูลอีกหลายประเภทที่จำเป็น ซึ่งข้อมูลเหล่านั้นไม่มี และในการสรุปย่อมไม่ตรงและเป็นการคาดคะเนมากกว่า แน่نونถ้าความผิดพลาดมีจำนวนมหาศาลในการนับจำนวนคน ความเชื่อมั่นในข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ค่าจ้าง ภาษี การนับถือศาสนา และภาษาที่ใช้พูดจึงยังคงเป็นปัญหาอยู่

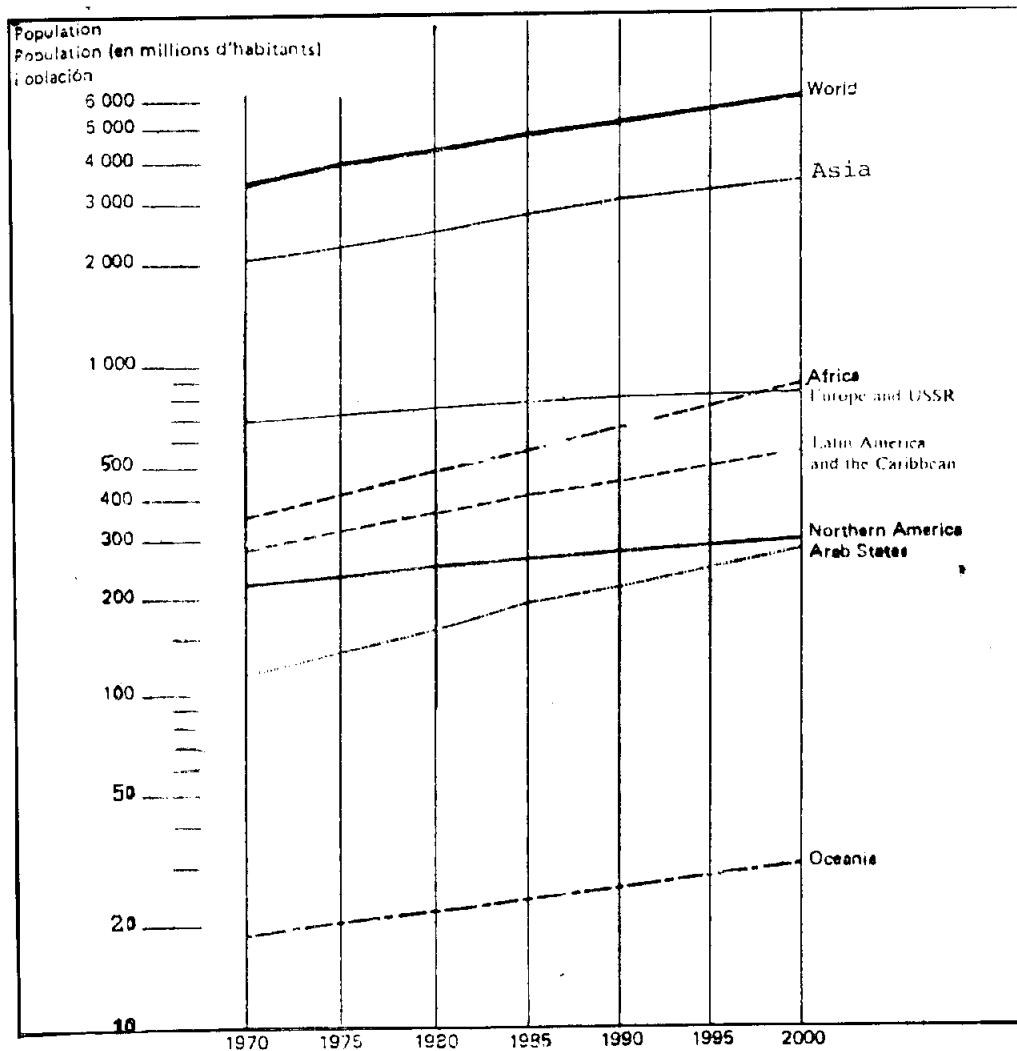
การเปลี่ยนแปลงประชากร มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ การเกิด การตายและการย้ายถิ่น เมื่อมีคนเกิดขึ้นมาใหม่ ตาย หรือย้ายที่อยู่ จำนวนประชากรในเขตพื้นที่หนึ่งก็อาจเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตการเพิ่มประชากรของโลกเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่ในช่วงศตวรรษที่ 20 ประชากรโลกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

ตาราง 5.1 : ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับประชากรในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก

ภูมิภาค	จำนวนประชากร (ล้านคน)	อัตราเกิด	อัตราตาย	อัตราเพิ่มร้อยละ (ต่อปี)	อายุคาดหวัง (ปี)	ประชากรเมืองร้อยละ	ความหนาแน่นของประชากร (คน/ตร.กม.)	Per Capita GNP (เหรียญสหรัฐ)
โลก	5,026	28	10	1.7	63	43	36	2,880
กลุ่มประเทศพัฒนา	1,191	15	10	0.5	73	72	-	9,930
กลุ่มประเทศกำลังพัฒนา	3,830	32	11	2.1	59	34	-	660
กลุ่มประเทศกำลังพัฒนา (ไม่รวมจีน)	2,774	36	12	2.4	57	35	-	810
แอฟริกา	601	44	16	2.8	51	30	19	710
เอเชีย	2,930	28	10	1.9	61	32	104	970
เอเชีย (ไม่รวมจีน)	1,868	33	11	2.2	58	32	-	1,400
อเมริกาเหนือ	270	15	9	0.7	76	74	12	16,150
ละตินอเมริกา	421	30	8	2.2	66	67	20	1,700
ยุโรป	495	13	10	0.3	74	73	100	7,280
สหภาพโซเวียต (อดีต)	284	19	11	0.9	69	65	13	7,400
โอเชียเนีย	25	20	8	1.2	72	71	3	8,320

ที่มา: Population Reference Bureau, World Population Data Sheet 1987
Washington D.C., 1988.

รูปที่ 5.20 : การเพิ่มประชากรในภูมิภาคที่สำคัญ ๆ ของโลก ค.ศ.1970-2000
ที่มา : UNESCO, Statistical Yearbook 1989, 1989.

องค์การสหประชาชาติได้คาดคะเนจำนวนประชากรของโลกและของภูมิภาคที่สำคัญ ๆ ในโลก ระหว่างปี ค.ศ. 1970-2000 (พ.ศ. 2513-2543) ดังแสดงไว้ในรูป 5.20 กราฟดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชากรโลกจะเพิ่มขึ้นต่อไปเรื่อย ๆ โดยในปี ค.ศ. 2000 จะมีประชากรประมาณ 6,000 ล้านคน ประชากรส่วนใหญ่กว่า 3,000 ล้านคน หรือกว่าครึ่งหนึ่งจะอยู่ในทวีปเอเชีย เส้นกราฟที่ทำมุมเพิ่มสูงกว่าอื่น ๆ ได้แก่ แอฟริกา และรัฐอาหรับ ซึ่งหมายถึงว่าทั้งสองภูมิภาคมีอัตราการเพิ่มของประชากรสูงกว่าภูมิภาคอื่น ส่วนเส้นกราฟที่ค่อนข้างราบเรียบขนานกับแกนนอน ได้แก่ ภูมิภาคยุโรปและสหภาพโซเวียต และเส้นกราฟของอเมริกาเหนือ ซึ่งแสดงว่าจำนวนประชากรในภูมิภาคทั้งสองค่อนข้างคงที่ แม้เพิ่มขึ้นก็เป็นจำนวนไม่มากนัก

2.5 การกระจายของประชากร

การกระจายของมวลมนุษย์ในโลกนี้ ย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยประโยชน์ จำนวนประชากรนั้นเป็นเครื่องให้ทราบถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและจำนวนประชากร ยังเป็นสิ่งกำหนดให้ทราบถึงการพัฒนาทางวัตถุด้วย ประชากรที่อาศัยอยู่กันหนาแน่นมากน้อยเท่าใด ย่อมขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นั้นในการจะเลี้ยงดูประชากร นอกจากนี้จะต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมต่าง ๆ ด้วย เช่น คุณภาพของประชากรแต่ละคน คุณภาพย่อมหมายถึงความถึงความสามารถทางสมอง ความก้าวหน้าทางวิชาการ ที่จะทำให้ประชากรสามารถใช้ความรู้ทางด้านเทคนิคนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้แก่มนุษย์ให้มากที่สุด ในความก้าวหน้าทางด้านสังคมและเศรษฐกิจบางแห่งแม้ว่าจำนวนประชากรจะมีมาก แต่คุณภาพไม่ดี ผลที่บังเกิดขึ้นก็จะไม่เป็นที่น่าพอใจมากนัก ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรควรจะได้แบ่งเล็งไปถึงจำนวน และคุณภาพพร้อม ๆ กัน

การกระจายของประชากรในโลกไม่สม่ำเสมอ ประชากรกว่าครึ่งหนึ่งของประชากรโลกอาศัยอยู่ในทวีปเอเชีย ซึ่งมีพื้นที่เพียง 1 ใน 5 ของประชากรโลก ทั้งที่พื้นที่ประมาณ 1 ใน 4 ของพื้นที่โลกทั้งหมด อย่างไรก็ตาม การกระจายของประชากรในทวีปเดียวกันก็ไม่เท่าเทียมกัน

ตาราง 5.2 : จำนวนและความหนาแน่นของประชากรบางประเทศ พ.ศ. 1986

ประเทศ	เนื้อที่ (ตร.กม.)	จำนวนประชากร (1986: ล้านคน)	ความหนาแน่น ของประชากร (คนต่อ ตร.กม.)
หนาแน่นมาก			
โมนาโค	1	(28,000 คน)	18,121
ฮ่องกง	1,045	5.6	5,294
สิงคโปร์	618	2.6	4,185
ญี่ปุ่น	377,801	122.2	322
ซาห์เร็น	678	0.4	607
เนเธอร์แลนด์	40,844	14.6	357
เบาบางมาก			
มองโกเลีย	1,565,000	2.0	1
สุรินัม	163,265	0.4	2
ออสเตรเลีย	7,686,848	16.2	2
แคนาดา	9,976,139	25.9	3
สหภาพโซเวียต	22,402,200	284.0	13

ที่มา : United Nations. **Statistical Yearbook 1985/86**, 1986.

ตามตาราง 5.2 จะเห็นตัวเลขที่น่าสนใจ กล่าวคือ การกระจายของประชากรอย่างเบาบางที่สุดในสหภาพโซเวียต แคนาดา และออสเตรเลีย ส่วนประชากรหนาแน่นจะอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก และจำนวนประชากรโดยเฉลี่ยแล้วจะหนาแน่นมากที่สุดในเกาะต่าง ๆ เช่น ฮ่องกง สิงคโปร์ และญี่ปุ่น เป็นต้น

ลักษณะการกระจายของประชากร ในบริเวณที่จะมีประชากรอยู่หนาแน่นมากน้อยในที่ใดนั้น ถ้าพิจารณาอย่างกว้าง ๆ จะเห็นว่ามีความสัมพันธ์กับสภาพของธรรมชาติมาก กล่าวคือ ถ้าสภาพ

ธรรมชาติที่เหมาะสมก็จะช่วยอำนวยความสะดวกให้ประชาชนไปอาศัยกันหนาแน่น แต่ถ้าเป็นสภาพธรรมชาติ ไม่เหมาะสม เช่น แห้งแล้งกันดาร ก็จะมีประชากรอยู่อย่างเบาบาง ในที่นี้จะแยกสภาพธรรมชาติที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานของประชากรให้เห็นเป็นสิ่งเข้ปะดังนี้ คือ

1. สภาพธรรมชาติที่เหมาะสมแก่มนุษย์ไปตั้งถิ่นฐาน

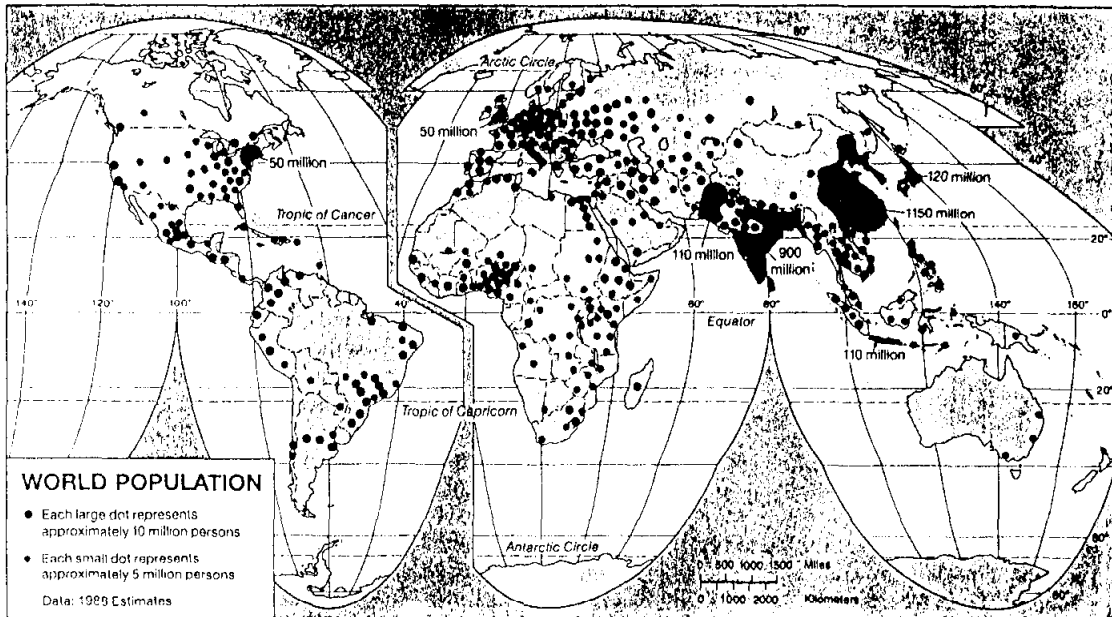
(1) บริเวณที่มีภูมิอากาศเหมาะสม ได้แก่ บริเวณซึ่งมีอุณหภูมิปานกลาง ไม่หนาวจัดหรือร้อนจัดเกินไป มีอากาศชื้นพอสมควร ไม่แห้งแล้งมากนัก แต่ก็ไม่มีฝนตกจนเกินไป (อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 75 องศา F ความชื้นสัมพัทธ์ 65%) ลักษณะเหล่านี้ทำให้เหมาะแก่การเพาะปลูกและง่ายต่อการรักษาสุขภาพอนามัย

(2) บริเวณที่มีดินอุดมสมบูรณ์ ความอุดมสมบูรณ์ของดินขึ้นอยู่กับภูมิอากาศและภูมิประเทศเป็นส่วนใหญ่ เช่น ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำย่อมมีดินตะกอนธารน้ำ (Alluvial Soil) ที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ผิดกับตามลาดเขาชันที่มักไม่ค่อยมีดิน หรือเขตอากาศอบอุ่นชื้น มีฝนตกปานกลางก็ย่อมจะมีดินอุดมสมบูรณ์กว่าในเขตอากาศร้อนจัดฝนตกชุก ฝนย่อยชะล้างอิวมัสหน้าดินให้ละลายไปหมด

(3) บริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติ อาจเป็นแหล่งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น แร่ถ่านหิน น้ำมัน เหล็ก ทองแดง ฯลฯ หรือป่าไม้ที่นำมาใช้ประโยชน์เป็นเชื้อเพลิงและเป็นวัตถุดิบของอุตสาหกรรม หรือเป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ ที่นำมาใช้เป็นอาหาร เป็นต้น ในเขตที่มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มากก็ย่อมจะดึงดูดให้ประชากรเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเขตนั้น

(4) บริเวณที่มีความสะดวกในการติดต่อและคมนาคมขนส่ง ในบริเวณที่มีทำเลเหมาะสมเป็นศูนย์กลางติดต่อกับเขตอื่น ๆ ได้สะดวกก็อาจกลายเป็นที่ที่มีคนอยู่หนาแน่นก็ได้ เช่น มีถนนหรือทางรถไฟผ่าน หรือแม่น้ำลำคลองไหลผ่าน มีดินแดนอยู่ติดชายฝั่งทะเล เหล่านี้ เป็นต้น

(5) บริเวณที่มีการอุตสาหกรรมการค้า บริการและการเศรษฐกิจหมุนเวียนดี สถานะการเงินมั่นคง ประชากรก็อพยพไปทำมาหากินประกอบอาชีพในการขายแรงงานเพิ่มมากขึ้น เช่น นิวยอร์ก ประชากร 7,895,000 คน รวมชานเมืองนิวยอร์ก ประชากรรวมทั้งสิ้น 16,037,395 คน นับเป็นนครที่ใหญ่ที่สุดในโลก โตเกียวประชากร 11,398,802 ย่านหนาแน่นที่สุด คือ ตำบลชิชิบา ประชากรมี 27,175 คนต่อพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตร กรุงเทพมหานคร นนทบุรี สมุทรปราการ ประชากร 4,474,381 คน ความหนาแน่นโดยเฉลี่ย 1,435 คน ต่อ 1 ตารางกิโลเมตร

รูปที่ 5.21 : ภาพแสดงการกระจายของประชากรโลก

ที่มา : Wheeler and Kostbade; 1993 หน้า 33.

ดูแผนที่ประกอบ จะพบว่าประชากรอยู่กันอย่างแออัดในโลก มีอยู่ 4 บริเวณใหญ่ ๆ คือ

1. ยุโรปตะวันตก ซึ่งได้แก่ อิตาลี ฝรั่งเศส เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก สหราชอาณาจักร และเยอรมันตะวันตก ในบริเวณนี้จะมีเมืองขนาดใหญ่มีประชากรเกินล้าน เป็นแนวต่อเนื่องกัน และเป็นย่านอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้ามาก เช่น สหราชอาณาจักร บริเวณถ่านหินฝรั่งเศส เบลเยียม ย่านลอร์เรนซ์-ชาร์, ย่านรุห์-เวสต์ฟาเลีย, ย่านแซกโซนี-ไซเลเซียน และตอนเหนือของอิตาลี เป็นต้น

2. ชายฝั่งตะวันออกของทวีปอเมริกาเหนือ ตั้งแต่รัฐแมสซาชูเซตส์ไปจนถึงฟลอริดาอ้อมไปตามชายฝั่งอ่าวเม็กซิโกขึ้นไปตามลำน้ำมิสซิสซิปปี-มิสซูรีไปจนถึงทะเลสาบทั้ง 5 (The Great Lake) คือ ทะเลสาบสตุ๊เรีย มิชิแกน อูรอน อีรี และออนตาริโอ รวมทั้งแถบย่านเทือกเขาแอนดัลลาเซียน ซึ่งเป็นย่านอุตสาหกรรมที่สำคัญด้วย มีประชากรเกินล้านอยู่หลายเมือง เช่น นิวยอร์ก ชิคาโก ฯลฯ

3. บริเวณประเทศอินเดีย ปากีสถาน และศรีลังกา บริเวณนี้ประชากรหนาแน่น เพราะความสมบูรณ์ของการเกษตรกรรมดั้งเดิม ประเทศจีนมีแม่น้ำสำคัญ ๆ เช่น อว่งโห แฉงซีเกียง แม่น้ำยาลูในเกาหลี บริเวณที่ราบเหล่านี้เป็นแหล่งประกอบการเกษตร ส่วนในประเทศญี่ปุ่นในบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นได้แก่บริเวณเมืองอุตสาหกรรม เช่น ชายฝั่งตะวันออกของเกาะฮอนชู จากเมืองโตเกียวไปยังโอซากา ซึ่งแบ่งเป็นเขตอุตสาหกรรมใหญ่ 2 เขต คือ Kei-Hin District ได้แก่ บริเวณเมืองโตเกียวและโยโกฮามา และ Hanshin District ซึ่งมีเมืองโอซากาตั้งอยู่

4. นอกจากนี้ยังมีประชากรหนาแน่นเป็นแห่ง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับภูมิประเทศที่เป็นตัวการธรรมชาติที่สำคัญ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ บริเวณภูเขาไฟและที่ราบชายฝั่งทะเล เช่น เคนาดา ปากแม่น้ำโขง เคนาดาปากแม่น้ำไนล์ บริเวณภูเขาไฟในเกาะชวาและหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ที่ราบชายฝั่งทะเล ริโอเดอจาไนโร และบูโนส แอเรส ในอเมริกาใต้ และที่ราบชายฝั่งทะเลของอ่าวกินี แถบประเทศไนจีเรีย ในแอฟริกา เป็นต้น

2. สภาพธรรมชาติที่ไม่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน

ได้แก่บริเวณต่าง ๆ ที่มีลักษณะตรงข้ามกับสภาพธรรมชาติที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นแหล่งกันดาร ขาดแคลนอาหารหรืออาจหาอาหารด้วยความยากลำบากเกินไป อาจสรุปได้ 4 บริเวณ ดังนี้

1. บริเวณอาร์กติกและใต้เขตอาร์กติก เป็นเขตที่มีอากาศหนาว จนมนุษย์ไม่สามารถอาศัยอยู่ได้ พืชก็มีแต่เพียงหญ้ามอส ตะไคร่น้ำ เช่น เมือง Verkhoyan ในสหพันธรัฐรัสเซีย ในปี พ.ศ. 2490 มีอุณหภูมิ -40 องศา F

2. บริเวณทะเลทรายและทุ่งหญ้าในเขตแห้งแล้งที่ขาดความชื้น จนเป็นอุปสรรคต่อการอยู่อาศัยและการดำรงชีพ เช่น แถบทะเลทรายทาร์ในอินเดีย ทะเลทรายโกบีในมองโกเลีย ทุ่งหญ้าในเขตสะวันนา ทั้งนี้เพราะน้ำหายาก อากาศร้อน ปัจจุบันนี้การชลประทานช่วยได้แต่ก็ลำบากยุ่งยาก มีปัญหาทางการเมือง เช่น การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำสินธุ ระหว่างปากีสถานและอินเดีย เป็นต้น

3. บริเวณภูเขาและเทือกเขาที่มีภูมิประเทศสูงชันเกินไปที่จะทำมาหากิน และมีระดับสูงมากจนมีอุณหภูมิต่ำ อากาศหนาวเย็นเหมือนเขตอาร์กติก เช่น ภูเขาหิมาลัย ภูเขาแอนดีส ในบริเวณนี้ฤดูกาลเพาะปลูกสั้นมาก การคมนาคมลำบาก ยากแก่การดำรงชีพ มียกเว้นบางแห่ง เช่น เขตภูเขาไฟในเกาะชวา ในเขตเทือกเขาแอนดีส ในอเมริกาใต้ ในเขตที่ราบสูงในแอฟริกาตะวันออก ทั้งนี้เพราะบริเวณทั้ง 3 แห่งล้วนเป็นที่สูงในเขตศูนย์สูตร ดังนั้น การอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลมากไม่ได้ทำให้อุณหภูมิลดต่ำลงจนกระทั่งทำการเพาะปลูกไม่ได้เหมือนกับเทือกภูเขา หรือที่ราบสูงที่ตั้งอยู่ในเขตอากาศอบอุ่น

4. บริเวณป่าฝนเมืองร้อนและทุ่งหญ้าเขตร้อน ที่มีอุณหภูมิและความร้อนอบอ้าว ไม่เป็นสิ่งที่ชวนให้มนุษย์เข้ามาอยู่อาศัย เช่น แถบลุ่มแม่น้ำแอมะซอนในอเมริกาใต้ แถบป่าคอนโกในแอฟริกา เพราะเป็นป่าทึบ ชื้นแฉะ และมีเชื้อโรค น้ำมีพิษ สัตว์มีพิษ มีน้ำท่วมขังเป็นประจำ เพราะฝนตกหนัก

อย่างไรก็ตาม เราไม่สามารถจะกล่าวโดยละเอียดได้มีอิทธิพลอย่างไรบ้างที่ทำให้ประชากรกระจายไปตามที่ต่าง ๆ ของโลกไม่เหมือนกัน สาเหตุธรรมชาติอย่างเดียวไม่พอเพียงพอจะอธิบายปรากฏการณ์อันนี้ได้ เราต้องพิจารณาอิทธิพลทางด้านอื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ประชากรศาสตร์ โรคภัยไข้เจ็บ เศรษฐกิจ รัฐประศาสนศาสตร์ ฯลฯ ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การกระจายของประชากรโลกอยู่มาก การโยกย้ายของประชากรจากที่แห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง เป็นวิธีการที่มนุษย์กระจายตัวออกไปเพื่อครอบครองดินแดนที่ยังว่างเปล่าอยู่ หรือโยกย้ายภูมิสำเนาเดิมไปตั้งถิ่นฐานในแหล่งใหม่เพื่อแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนาหรืออื่น ๆ ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่าไม่มีดินแดนแห่งใดในโลกที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ตามมาตรฐานความเจริญทางวิชาการในขณะนั้น ที่ดินที่ยังว่างเปล่าอยู่ เพราะคนเราได้พยายามที่จะกระจายตัวออกไปให้กว้างขวางที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในศตวรรษที่ 16 และ ศตวรรษที่ 17 มีการค้นพบดินแดนแหล่งใหม่ก็ได้มีการอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในทวีปอเมริกาเหนือและอเมริกาใต้ ต่อมาในศตวรรษที่ 18 ก็ได้มีการอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในทวีปออสเตรเลีย จะเห็นได้ว่าการโยกย้ายของมนุษย์ได้ทำกันมาแล้วตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ และก็จะกระทำกันต่อไป เพราะเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ตามการกระจายของประชากรในปัจจุบันมีทางที่จะเปลี่ยนไปได้น้อยลง การค้นพบแผ่นดินใหม่ การค้นพบแหล่งแร่ใหม่ ๆ ไม่อาจจะมีขึ้นได้ง่าย ๆ เหมือนสมัยก่อน นอกจากนี้ ความเจริญของวิชาการสมัยใหม่ก็ไม่สามารถเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติได้หลายทาง เช่น การค้นพบปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ การปรับอากาศเย็นหรือร้อน การแพทย์ เป็นต้น ซึ่งสามารถบรรเทาภาวะความหนาแน่นของประชากรได้ลงส่วนหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้นการพัฒนาบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ ทั้งทาง เศรษฐกิจทางการเมือง การบริหาร หากมีผลดียิ่งขึ้นในอนาคตก็จะทำให้อัตราการเปลี่ยนแปลงการกระจายของประชากรน้อยลงเป็นลำดับ

2.6 ประชากรและอำนาจทางการเมือง

โดยตระหนักถึงความจริงว่าประเทศที่มีประชากรจำนวนมาก ย่อมเป็นประเทศที่มีอิทธิพลทางการเมืองมาก ดังเช่น สหภาพประเทศ สาธารณรัฐประชาชนจีน อินเดีย สหพันธ์รัสเซีย และสหรัฐอเมริกา ซึ่งทั้งสี่ประเทศก็เป็นมหาอำนาจด้วย และก็รวมถึงญี่ปุ่น เยอรมัน สหราชอาณาจักร ฝรั่งเศส และอิตาลี ก็นับว่าเป็นประเทศที่มีจำนวนประชากรในอันดับสิบห้าประเทศแรกของโลกเสรี ในระยะ

เวลา 300-400 ปีที่ผ่านมาจำนวนประชากรโลกยังมีไม่มากนัก เช่น ในปี พ.ศ. 2193 มีประชากรเพียง 470 ล้านคน ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนของประชากรถูกคุกคามโดยธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ 4 ประการที่สำคัญ มีดังนี้

1. เกิดจากภัยธรรมชาติ เช่น พายุร้อนพัดผ่าน น้ำท่วม น้ำแล้ง แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด

2. ความอดอยาก อาจเกิดจากความแห้งแล้ง น้ำท่วม หรือโรคระบาดแก๊งซ์ หรือการขาดแคลนเนื่องจากจำนวนอาหารมีจำกัด

3. เกิดโรคระบาดในสมัยการแพทย์ยังไม่เจริญ ถ้าเกิดโรคระบาด เช่น อหิวาต์ ไข้ทรพิษ กาฬโรค เมื่อเกิดโรคระบาดจะแผ่คลุมออกไปเป็นบริเวณกว้าง เพราะไม่รู้จักวิธีป้องกัน มีการล้มตายของประชากรลงเป็นจำนวนมาก

4. การสงครามและการสู้รบกันระหว่างหมู่ระหว่างเผ่า เนื่องจากปัญหาการเมืองสมัยก่อนมักจะตัดสินด้วยสงคราม เช่น การสู้รบระหว่างไทยกับพม่ายึดเอื้อเป็นเวลาถึง 400 กว่าปี ซึ่งปรากฏผลเมืองของสองประเทศล้มตายเป็นอันมาก ในปัจจุบันมีประชากรเกือบห้าพันล้านคน ซึ่งเป็นอัตราการเพิ่มของประชากรที่น่ากลัวมาก ทั้งนี้เนื่องจากมีความก้าวหน้าทางการแพทย์ ทางเทคโนโลยี ซึ่งช่วยในด้านป้องกันภัยธรรมชาติ เช่น เครื่องมือวัดความเร็วของลม เครื่องมือวัดความสั่นสะเทือนของเปลือกโลก สร้างเขื่อนกั้นน้ำ การคมนาคมที่ก้าวหน้าก่อให้เกิดการค้าระหว่างประเทศ รวมทั้งสภาพทางสังคม ขนบประเพณี และผลทางการเมืองบางประการ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีต่อการขยายตัวของประชากร ถ้าการขยายตัวของประชากรยังคงเป็นไปดังปัจจุบัน ปัญหาประชากรล้นโลกย่อมเกิดขึ้น ปัญหาประชากรแบ่งออกได้ 2 ประการคือ

1. ประชากรในบางท้องถิ่นมีมากเกินไป

2. ปัญหาที่ประชากรส่วนรวมทั้งโลกจะเพิ่มมากขึ้น

การแก้ไขปัญหาประชากร อาจกระทำได้หลายทาง แต่น่าจะสรุปหัวข้อที่สำคัญได้ดังนี้

1. การอพยพ ในท้องถิ่นใดที่มีประชากรหนาแน่นก็ให้อพยพประชากรจากเขตหนาแน่นไปอยู่ในเขตเบาบาง ดังเช่น ประชากรในยุโรปตะวันตกอพยพไปอยู่ในทวีปอเมริกาใต้ แต่การแก้ปัญหาประชากรตามวิธีนี้เป็นการแก้ปัญหาความหนาแน่นของประชากรในท้องถิ่น แต่ปัญหาการเพิ่มประชากรทั้งโลกยังไม่หมดไป ยิ่งไปกว่านั้น ในปัจจุบันพื้นที่ว่างและบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งจะอพยพผู้คนไปอยู่นั้น ย่อมหาได้ยาก และประเทศต่าง ๆ ย่อมจะไม่ยอมให้ชาติอื่นเข้ามาอาศัยอยู่ นอกจากผู้อพยพเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษ เช่น นักวิทยาศาสตร์ แพทย์ วิศวกร เป็นต้น รัฐบาลไทยอนุญาตให้ต่างชาติอพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทย ได้สัญชาติละ 200 คน อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ารัฐบาล

ได้จำกัดโควตาชาวอินเดีย ห้ามเข้าประเทศไทยเพราะเกรงว่าจะมาแย่งอาชีพคนไทย (ไทยรัฐ 2 พฤษภาคม 2517)

2. การพัฒนาอาหารและทรัพยากรให้เพิ่มมากขึ้น เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นก็ต้องพยายามผลิตอาหารให้เพียงพอแก่การบริโภค โดยการจัดเทคนิคและวิธีการใหม่ ๆ มาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิต แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กับการลงทุนและเทคโนโลยี แต่ถ้าประเทศใดมีประชากรหนาแน่น แต่เป็นประเทศที่ยากจนและมีความรู้ทางเทคโนโลยีน้อยก็จะแก้ไขปัญหาข้อนี้ไม่ได้มากนัก เปรียบเทียบการปลูกข้าวในประเทศต่าง ๆ ต่อพื้นที่หนึ่งไร่ ประเทศไทยได้ 265 กก./1 ไร่, เกาหลีใต้ 732 กก./1 ไร่, สหรัฐฯ 803 กก./1 ไร่, ญี่ปุ่น 902 กก./1 ไร่ และออสเตรเลีย 955 กก./1 ไร่

3. การพัฒนาอุตสาหกรรม การเริ่มอุตสาหกรรมโดยการนำวัตถุดิบมาแปรรูปให้เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่อนำไปขาย ช่วยให้เกิดอาชีพใหม่ และเป็นการแก้ปัญหาการว่างงานในชนบท แต่การอุตสาหกรรมก็ไม่ได้แก้ปัญหาการขยายตัวของประชากร เพียงแต่ลดความตึงเครียดที่เกิดจากประชากรขยายตัว ยิ่งกว่านั้นประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่ขาดความรู้ที่จะดำเนินอุตสาหกรรม ประเทศซึ่งเจริญทางอุตสาหกรรมจะไม่ค่อยมีปัญหาทางประชากรมากนัก แต่ก็อาจมีปัญหากับด้านสังคมและการเมืองเกิดขึ้น ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

4. การควบคุมจำนวนประชากร เป็นการแก้ปัญหาการขยายตัวของประชากรที่ถูกต้องและเป็นการประหยัดเวลาในการปฏิบัติมากกว่าโดยวิธีการอื่น ๆ การควบคุมจำนวนประชากรนั้นมีหลายทาง เช่น การชะงักการเกิดหรือการคุมกำเนิด ซึ่งมีวิธีการมากมายที่จะป้องกันมิให้มีการปฏิสนธิในครรภ์มารดา อีกทางหนึ่งคือ การชะลอการเกิด ได้แก่การที่คู่สมรสประวิงเวลาการเกิดที่แน่นอนออกไปโดยการคุมกำเนิด การวางแผนครอบครัว บางประเทศออกกฎหมายป้องกันการเกิดในแนวที่ต่างกัน เช่น ประเทศจีนอนุญาตให้สมรสได้ต่อเมื่อชายหญิงอายุเกิน 25 ปี ประเทศสิงคโปร์ออกกฎหมายกำหนดว่าคู่สมรสได้มีบุตรเกิด 2 คน จะต้องเสียค่าภาษีสูงขึ้น เป็นต้น

การแก้ปัญหาประชากรขยายตัวนั้น จะต้องแก้ไขพร้อมกันหลายทาง เช่น

- ทางการแพทย์ - คุมกำเนิด อนุญาตให้ทำแท้งได้โดยไม่ผิดกฎหมาย
- ทางสังคม - การศึกษา ให้รู้และเข้าใจถึงการวางแผนครอบครัว
- การพัฒนาอาชีพ - อาชีพบางอย่างมีบุตรมากไม่ได้หรือมีบุตรไม่ได้
- การพัฒนาเศรษฐกิจ - เพื่อเพิ่มพูนผลผลิตให้เพียงพอแก่การบริโภคของประชากร
- มีการพัฒนาอาชีพ ย่อมก่อให้เกิดประเภทของงานเพิ่มขึ้น คนมีงานทำมากขึ้น เมื่อมีฐานะ

ทางเศรษฐกิจดีขึ้น ส่วนใหญ่มีแนวโน้มมักไม่ต้องการมีบุตรมาก

จำนวนประชากร

ใน พ.ศ. 2535 มีจำนวนประชากรประมาณมากกว่า 5 พันล้านคน ซึ่งใช้วิธีคิดตามอัตราการเพิ่มของประชากรทั้งโลก 2.15% ตัวเลขนี้ไม่ใช่ตัวเลขที่แน่นอน เพราะบางประเทศก็มีความบกพร่องในการสำรวจสำมะโนประชากร ในขณะที่บางประเทศมีประชากรมาก เช่น จีน อินเดีย ต้องการควบคุมจำนวนประชากร แต่บางประเทศที่เล็ก เช่น อิสราเอลก็ต้องการทวีจำนวนประชากร แต่ถึงอย่างไร การทวีจำนวนประชากรก็ต้องคำนึงถึงคุณภาพของประชากรด้วย ประเทศเล็กบางประเทศมีประชากรคุณภาพสูง ก็สามารถดำรงเป็นประเทศอยู่ได้ เช่น สวีเดน ฟินแลนด์ ซึ่งเป็นประเทศที่อยู่ใกล้สหพันธ์รัสเซีย แต่รัสเซียก็ไม่สามารถถกเถียงชาติได้ หรืออิสราเอลมีประชากรประมาณ 3 ล้านคน ล้อมรอบด้วยพวกอาหรับมีจำนวนกว่าร้อยล้านคนก็ไม่สามารถถกเถียงชาติอิสราเอลได้ เป็นการแสดงว่าคุณภาพของประชากรของอิสราเอลสูงมาก ฉะนั้น ปัญหาที่ว่าชาติใหญ่ย่อมถกเถียงชาติเล็กจึงไม่ถูกต้องนัก

ในภาคแรกของคำบรรยายได้กล่าวถึงความสำคัญของประชากรในด้านอื่น ๆ เช่น ความสำคัญของประชากรในแง่ภูมิศาสตร์การเมือง ในแง่การเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงความสำคัญของจำนวนประชากรในแง่การเศรษฐกิจโดยเฉพาะ ซึ่งมีความสำคัญอยู่ 2 ประการดังนี้คือ

1. ด้านการผลิต ประชากรมีจำนวนมาก มีความสามารถ ความรู้ ความชำนาญสูง ซ่อมมีความสามารถในการผลิตสูง เพราะการผลิตทั้งหลายย่อมต้องการแรงงานและความคิดอันเป็นคุณภาพทางสมองของคน ฉะนั้น จำนวนประชากรในขณะนั้นจำต้องคำนึงถึงอายุของประชากรที่อยู่ในวัยทำงานหรือขั้นการผลิตได้ ระดับการศึกษาที่สามารถเอาความรู้ความชำนาญไปใช้ผลิต เป็นต้น

2. ด้านการบริโภค สิ่งที่ผลิตขึ้นมาต้องมีผู้บริโภค การบริโภคเป็นขบวนการเศรษฐกิจขั้นสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับผลิตผลและบริการต่าง ๆ สิ่งที่เป็นต้นตอช่วยให้เกิดการผลิตก็คือ ความต้องการของมวลมนุษย์ ฉะนั้น การบริโภคจึงเป็นเป้าหมายของกระบวนการผลิตทั้งหมดหรือเป็นต้นเหตุให้มีการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ ถ้ามีจำนวนประชากรน้อยสิ่งทีผลิตขึ้นมาก็ไม่มียุบริโภค การที่ประชากรบริโภคมากจำเป็นต้องมีรายได้ดี ระดับมาตรฐานการครองชีพสูง ซึ่งเกี่ยวกับอาชีพและการทำงานของประชากร

สังคมแต่ละแห่งนอกจากจะจัดให้มีข้าวของและบริการต่าง ๆ เพื่อการบริโภคของมันแล้ว ยังจะต้องจัดให้มีข้าวของและบริการเพื่อการบริโภคได้เพิ่มมากขึ้น คือ ไม่เพียงแต่เพิ่มขึ้นให้พบกับจำนวนของผู้คนที่เพิ่มขึ้นแล้ว ยังจะต้องให้แต่ละคนได้มิกินมีใช้มากขึ้นไปด้วย คือให้มีรายได้ต่อบุคคลเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ต้องคำนึงว่าในการประกอบการผลิต ต้องคำนึงว่าจำนวนประชากรของประเทศใดประเทศหนึ่งยังเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ การลงทุน

แต่การประกอบการผลิตจะดำเนินไปได้ด้วยดีต้องมีกำลังคนเป็นองค์ประกอบด้วย ประชากรที่มีคุณภาพ ย่อมนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ แต่ถ้าประชากรมีมากเกินไปกว่าทรัพยากรที่มีอยู่ การผลิตการใช้ทรัพยากรก็ต้องเฉลี่ยกันไป ทำให้ระดับการครองชีพของประชากรต่ำลง การผลิตไม่สามารถทำได้จำนวนมากเพราะไม่มีตลาดซื้อสินค้า

1. จำนวนประชากรที่พอเหมาะ

พื้นที่ของโลกมีทั้งสิ้นประมาณ 197 ล้านตารางไมล์ แต่แผ่นดินจริง ๆ โดยตรงรวมทั้ง น้ำในแผ่นดินมีพื้นที่เพียง 58,475,000 ตารางไมล์เท่านั้น หรือประมาณ 30% ของพื้นที่ทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อเฉลี่ยความหนาแน่นของประชากร 72.1 คน/1 ตารางไมล์ ในแง่ของความเป็นจริง ค่าของความหนาแน่นของประชากรโลกไม่มีความหมายเลย เพราะการกระจายประชากรของโลกไม่เท่ากัน แต่ค่าของความหนาแน่นย่อมเปลี่ยนไป เช่น ประเทศไทยมีความหนาแน่น 175 คน/ตารางไมล์ ซึ่งนับได้ว่า ประเทศไทยมีความหนาแน่นเกินกว่าอัตราเฉลี่ยของโลกถึง 2 1/2 เท่า ส่วนในประเทศเวเนซุเอลามีประชากรเพียง 9 ล้านคน แต่พื้นที่มีมากกว่าประเทศไทยเกือบเท่าครึ่ง หรือสหราชอาณาจักรมีประชากรถึง 55 ล้านคน ฉะนั้น จำนวนประชากรที่พอเหมาะ ณ ที่นี้ขึ้นอยู่กับจำนวนประชากรที่มีมากพอที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติให้มากที่สุด คำว่า "พอดี" นั้น มิได้เป็นจำนวนตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติที่อาจเพิ่มขึ้น เช่น การรู้จักปรับปรุงใส่ปุ๋ย แก้ดิน การค้นแร่ธาตุใหม่ ๆ การค้นหาลังงานมาใช้ การรวมทุนร่วมหุ้นกัน หากเทคนิคในสิ่งงเหล่านี้ดีขึ้น มีคุณภาพสูงขึ้น จำนวนประชากรก็อาจเพิ่มขึ้นได้

2. ประชากรเกิน

หมายถึงการมีประชากรหนาแน่นมาก จนกระทั่งไม่สามารถทำให้มาตรฐานการครองชีพของประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น หรือให้ทัดเทียมกับอาณานิคมอื่นทั่วไปได้ เช่น จีน อินเดีย ปากีสถาน สาธารณรัฐอาหรับ ตะวันออกกลาง อเมริกากลาง และบริเวณหมู่เกาะต่าง ๆ ทางทะเลแคริบเบียน

ผลของการมีประชากรเกิน

เมื่อขีดความสามารถในการผลิต การทำมาหากินของประชากรมีจำกัด แต่ประชากรมีจำนวนมากขึ้น เวลานี้อัตราเพิ่มทั่วโลกประมาณปีละ 74 ล้านคนทำให้ทรัพยากรต่าง ๆ รวมทั้งผลิตผลทั้งหมด ถูกแบ่งแยกกันออกไป เฉลี่ยเป็นรายได้แก่ประชาชนพลเมืองลดน้อยลงทุก ๆ ปี ทำให้มาตรฐานการครองชีพต่ำลง ประชากรส่วนใหญ่เดือดร้อน กำลังทางเศรษฐกิจอ่อนแอ ผลิตผลประเภทอาหารก็จะนำไปบริโภคภายในเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีเหลือส่งออกขายเป็นสินค้าออกเป็นรายได้เข้าประเทศ และอาจจะต้องซื้ออาหารจากต่างประเทศมาเลี้ยงประชากร บริการต่าง ๆ ที่รัฐยังอำนวยความสะดวกให้แก่ประชากร เช่น การศึกษา การสาธารณสุข และสวัสดิการต่าง ๆ ก็ไม่สามารถทำได้เท่าที่ควร

3. ประชากรชาติ

ในบางประเทศ เช่น ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา ปารากวัย นิคารากัว เป็นต้น เป็นประเทศที่มีพื้นที่กว้างขวางมากมาย แต่มีประชากรอาศัยอยู่น้อยมาก เช่น ออสเตรเลียมีประชากรน้อยกว่าไทยถึง 3 เท่า

ผลของการที่ประชากรชาติ

1. ชาติกำลังในทางการผลิต ถึงแม้จะใช้เครื่องจักรช่วย แต่ก็ขาดแรงงานในการควบคุม
2. ทรัพยากรต่าง ๆ มีมากมาย ซึ่งควรจะใช้เป็นผลดีต่อภาวะเศรษฐกิจส่วนรวมก็ไร้ค่า มิได้นำมาใช้อย่างเต็มที่

3. ในแง่ภูมิศาสตร์การเมือง ประเทศใหญ่ คนน้อยย่อมยากแก่การรักษาความปลอดภัย ทำให้ต้องมีรายจ่ายเกี่ยวกับการทำนุบำรุงและป้องกันประเทศมาก

ดังนั้น ในการกล่าวถึงจำนวนประชากรเกิน-ขาด ต้องคำนึงถึงหลักสำคัญ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. ในการพิจารณาอัตราเฉลี่ยของประชากรต่อพื้นที่ตารางไมล์ ต้องคำนึงถึงพื้นที่ที่ว่างเปล่า มิได้มีคนไปอยู่อาศัย รวมทั้งพื้นที่เฉพาะส่วนที่ใช้ประโยชน์อาศัย และประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Arable Landuse) เช่น ญี่ปุ่น มีพื้นที่เพียง 16% ของประเทศที่จะใช้อยู่อาศัยและทำประโยชน์ได้ 84% ไม่มีค่าทางเศรษฐกิจ

2. ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร โดยพิจารณาจากความอุดมสมบูรณ์ของดิน แร่ธาตุ ป่าไม้ สัตว์ป่า และแหล่งน้ำ ฯลฯ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ซึ่งสามารถนำไปช่วยเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นในพื้นที่เท่าเดิม

3. ปริมาณอาหารที่ผลิตได้ ถ้าปริมาณอาหารเพียงพอที่จะเลี้ยงประชากรได้ก็ย่อมถือว่าประชากรมีจำนวนพอเหมาะ บางประเทศ เช่น เวเนซุเอลา มีพื้นที่มากกว่าประเทศไทยเกินเท่าครึ่ง ประชากรเพียง 10 ล้านคน และมีพื้นที่เพาะปลูกมากมาย แต่ไม่สามารถผลิตอาหารให้เพียงพอต่อการบริโภคได้ อาหารส่วนใหญ่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศเช่นเดียวกับประเทศสหราชอาณาจักรมีพื้นที่เพาะปลูกไม่มากนัก มีประชากรถึง 55 ล้านคน ซึ่งประเทศสหราชอาณาจักรนี้ต้องทำการอุตสาหกรรมผลิตสิ่งของไปแลกอาหารจากต่างประเทศ

องค์ประกอบอื่น ๆ เกี่ยวกับประชากร

ในการคำนวณความหนาแน่นของผลเมือง นักภูมิศาสตร์ได้พยายามคิดวิธีการคำนวณต่าง ๆ ขึ้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างที่สุด เช่น การคำนวณความหนาแน่นแบบเรขาคณิต (Geometric Density) คือคำนวณความหนาแน่นของผลเมืองและเนื้อที่ทั้งหมด ส่วนความหนาแน่นแบบคูปริเวทที่

ทำประโยชน์ได้ (Arable Land Density) ก็คืออัตราส่วนระหว่างผลเมืองกับเนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ในทางการเกษตรเท่านั้น และอาจจะดูความหนาแน่นในเขตชุมชนและชนบท (Urban - Rural Density) ก็ได้ แต่วิธีการต่าง ๆ ดังกล่าวมิได้ช่วยตอบปัญหาให้กระจ่างว่าเพราะเหตุใดประเทศที่มีความหนาแน่นของผลเมืองสูงอย่างญี่ปุ่น กลับมีค่าครองชีพสูง รายได้ดี และสิ่งอื่น ๆ ก็ติดตามไปด้วยตรงกันข้ามกับประเทศที่มีอัตราส่วนความหนาแน่นอย่าง เช่น คองโก หรือเม็กซิโก กลับมีปัญหาในการพัฒนาประเทศหรือยกระดับการครองชีพ ดังนั้น จึงเป็นที่กระจ่างแจ้งว่าลำพังการคำนวณอัตราส่วนระหว่างผลเมืองกับเนื้อที่จะไม่ช่วยตอบปัญหาผลเมืองให้ได้หมด จำเป็นที่ต้องพิจารณาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ อีกมาก การที่จะกล่าวว่าอัตราความหนาแน่นของประชากรในระดับหนึ่ง ๆ เป็นปัญหาสำหรับประเทศหนึ่งอาจไม่เป็นปัญหาเลย สำหรับอีกประเทศหนึ่งก็ได้ ด้วยเหตุนี้ คำว่า "ประชากรที่หนาแน่น" จึงให้คำจำกัดความได้ยาก รวมทั้งปัญหาประชากรเกิน ประชากรขาดก็เช่นเดียวกัน เพราะอัตราส่วนที่พอดีระหว่างประชากรต่อพื้นที่ต่อทรัพยากรนั้น คำนวณหาได้ยาก ประกอบกับจำนวนและคุณค่าของประชากรของเราเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Dynamic) ดังนั้น จึงมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีกหลายประการที่เกี่ยวข้องกับประชากร ซึ่งผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องทั้งนำไปร่วมวิเคราะห์ด้วย

นโยบายประชากร

ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีนโยบายประชากรเพราะจะต้องเกี่ยวข้องกับสภาวะประชากรภายในประเทศ ประเทศเหล่านั้นมีนโยบายขยายประชากร โดยพิจารณาอัตราการเพิ่มประชากรเป็นสำคัญ และจะให้รางวัลแก่ครอบครัวใหญ่ โดยการหักภาษีรายได้หรือยกเลิกไม่ต้องเสียภาษี ให้เบี้ยประกัน การเกิดการยืมเงินและการจ่ายเงินให้ บางครั้งมีการสถิติในที่สาธารณะ ดังเช่น สภานิติบัญญัติในคุชชยายจักรวรรดิ ต้องการให้เพิ่มจำนวนประชากร เพราะมีพื้นที่กว้างขวางมาก และต้องการขยายประเทศไปทางด้านตะวันออกของทวีปเอเชีย ดังเช่น จะมีการประกาศชื่อหญิงมีบุตรคนที่สิบและให้รางวัล ส่วนสาธารณรัฐประชาธิปไตยเยอรมันตะวันออก (ในอดีต) มีการขาดแคลนแรงงาน จึงมีการเร่งเร้าและสนับสนุนให้พลเมืองมีบุตรเพิ่มขึ้น รวมทั้งเปิดโอกาสให้เพศหญิงได้มีโอกาสทำงานเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ได้เปิดโรงเรียนก่อนปฐมวัย ในระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษาและค่าเล่าเรียนถูก รวมทั้งศูนย์กลางการดูแลเด็ก ทารก การลาก่อนคลอดจะได้รับค่าจ้างเต็มเป็นเวลาหนึ่งปีสำหรับบุตรคนที่สองและคนต่อ ๆ ไป ทั้งนี้มีระบบการจ่ายเงินสนับสนุน อันได้แก่การจ่ายโบนัสให้แก่มารดาที่มีบุตรประมาณ 500 ดอลลาร์ต่อบุตรหนึ่งคน มีเงินเดือนประจำ และให้กู้เงินได้สูงถึง 2,500 ดอลลาร์ ซึ่งจะไม่ต้องจ่ายคืน ถ้ามีบุตรมากตามจำนวนที่ต้องการ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจน ในประเทศแคนาดา อิสราเอล ฝรั่งเศสและประเทศอื่น ๆ ได้มีนโยบายให้การสนับสนุนนโยบาย "การมีบุตรมาก"

การจำกัดความเจริญเติบโตของประชากร

ในขณะที่หลายประเทศมีนโยบายขยายการเติบโตของประชากร โดยการสนับสนุนให้มีบุตรเพิ่มขึ้น รวมทั้งการอพยพย้ายถิ่นเข้าประเทศ แต่ยังคงมีบางประเทศมีนโยบายจำกัดการมีบุตรเพิ่ม มีการสนับสนุนให้กำหนดอัตราการเกิด ดังเช่น ประเทศเนเธอร์แลนด์ มีการสนับสนุนการอพยพออกนอกประเทศ ประเทศที่มีนโยบายจำกัดการเติบโตของประชากรกับประเทศที่สนับสนุนการเพิ่มประชากรยังมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ดังปรากฏเด่นชัดว่า ภาพของการเติบโตของประชากรในประเทศที่ยากจนในโลก และประชากรบางส่วนที่ยากจนในประเทศมั่งคั่ง นั่นก็คือจำนวนประชากรจะเจริญเติบโตโดยรวดเร็วในบริเวณเหล่านั้น ซึ่งยังไม่สามารถช่วยเหลือ-รองรับให้การสนับสนุนได้ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ในบทเพลงที่เก่าแก่บทหนึ่งว่า "คนร่ำรวยยังร่ำรวย และคนจนจะมีบุตรมาก"

ในระหว่างปี ค.ศ. 1970-1976 ตามข้อมูลในปี ค.ศ. 1977 ของ UN Statistical Yearbook การเจริญเติบโตทางประชากรมีอัตราเฉลี่ยปีละ 1.9 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งปรากฏตามตัวเลขว่ามีความแตกต่างตั้งแต่ 0.4 เปอร์เซ็นต์ในยุโรปเหนือ และสูงถึง 3.3 เปอร์เซ็นต์ในอเมริกากลาง อัตราการเจริญซึ่งมีถึง 1.9 เปอร์เซ็นต์ นั้นว่าอยู่ในขั้นวิกฤติแล้ว เมื่อตัวเลข 3.3 เปอร์เซ็นต์ยังเป็นเรื่องน่าสพรึงกลัวยิ่งขึ้น อัตราการเจริญในส่วนท้องถิ่นยังสูงถึง 3.9 เปอร์เซ็นต์ต่อปี และเมื่อได้มีการพิจารณาว่าบางประเทศและบางส่วนของประเทศต่าง ๆ ยังมีระดับการเปลี่ยนแปลงของประชากรอยู่ในขั้นที่หนึ่ง กล่าวคือ อัตราการตายยังคงสูงอยู่ (เช่น 3.0 เปอร์เซ็นต์) เราต้องคาดหวังถึงจำนวนประชากรที่มีอัตราการตายลดน้อยลง ในประเทศที่เจริญทางด้านอุตสาหกรรม (ประมาณ 0.9 เปอร์เซ็นต์) เนื่องจากว่าหากอัตราการเพิ่มประชากร 3.0 เปอร์เซ็นต์ต่อปี จะมีผลให้มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นถึง 19 เท่าในหนึ่งศตวรรษ

ปัจจุบันนี้มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้น คือ เรื่องเกี่ยวกับคนผิวสีและความมั่งคั่งในสังคมที่ระดับรายได้สูง และอัตราการเจริญเติบโตทางประชากรต่ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีผิวขาว ในขณะที่กลุ่มประชาชนผู้ยากจนที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางประชากรสูง จะเป็นผู้มีผิวดำ ปัจจัยนี้จึงนำไปสู่การจำกัดการมีบุตร ดังนั้น จึงมีการต่อต้านและการทำลายชาติพันธุ์ (demography warfare even genocide) เกิดขึ้น นั่นคือ แนวทางที่แสดงให้เห็นถึงการเจริญเติบโตของประชากรเพื่อที่จะต่อสู้กับการปรับปรุงให้มีจำนวนสมดุลระหว่างผู้ร่ำรวยและยากจน สิ่งนี้นับเป็นผลมาจากการไม่สามารถควบคุมระบบจักรวรรดินิยมได้

Emotional resistance to family planning. A slogan painted on the wall around a derelict house in Kingston, Jamaica reads, "Birth control: Plan to kill blacks." The picture was taken in 1974. Thirteen years earlier, the author saw a slogan nearby that read, "Birth control is a plot to kill Negroes." The two slogans are despite semantic change, but in Jamaica, as in most developing countries, family planning is gradually being accepted by large segments of the population as both necessary and desirable. (Martin Glassner)

รูปที่ 5.22 : ภาพแสดงทัศนคติต่อต้านเรื่องการวางแผนครอบครัว
ที่มา : de Blisj and Muller, 1992:556.

Family planning campaign in a developing country. This billboard outside Port-au-Prince, Haiti is typical of government efforts throughout Africa, Asia, and Latin America to encourage couples to have no more than two children. These campaigns have had varying degrees of success. (Martin Glassner)

รูปที่ 5.23 : ในประเทศกำลังพัฒนาการรณรงค์การวางแผนครอบครัว
ที่มา : Ibid., หน้า 557.

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติดังกล่าวได้เปลี่ยนไปอาจจะเนื่องมาจากประเทศญี่ปุ่นได้เร่งเร้าให้มีการจำกัดการเจริญเติบโตทางประชากร และในขณะเดียวกัน ประเทศบราซิลและประเทศจีน ได้มีการสนับสนุนการเพิ่มประชากรอย่างแข็งแรงแรง ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ แต่ยังสามารถจัดปัญหาการดำรงชีวิตในระดับต่ำกว่าเกณฑ์ หรือบางทีมีสาเหตุมาจากการนับถือศาสนาและอุปนิสัยของประชาชนอีกด้วย ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ผสมผสานกัน รวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งมีผลทำให้อัตราการเจริญเติบโตของประชากรลดลงอย่างช้า ๆ ใน พ.ศ. 2520 ทั้งนี้อัตราการเจริญเติบโตทางประชากรลดลงในประเทศจีน เนื่องจากการรณรงค์ตามนโยบายประชากร และในปี พ.ศ. 2522 ประเทศจีนได้หันกลับไปใช้นโยบายลดอัตราการเกิดอีกครั้ง

อาจกล่าวได้ว่าในทางการเมืองและทางสังคมที่ยังคงเป็นอยู่ สิ่งให้เห็นเด่นชัดก็คือประชากรส่วนใหญ่ที่มีอัตราการเกิดลดลงอย่างมาก และพวกเหล่านี้เป็นพวกคนจนและผิวดำ แต่ปรากฏว่ายังมีประเทศอื่น ๆ อีก เช่น มอริเชียส สิงคโปร์ ฮ่องกง ไต้หวัน บาร์บาดอส ตรินิแดด และโทเบโก เปอร์โตริโก ติดตามด้วยประเทศชิลี อาร์เจนตินา คอสตาริกา และอุรุกวัย ซึ่งประเทศเหล่านี้มีความยากจนน้อยกว่าและไม่ใช่คนผิวดำ ยังมีอีกหลายประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางประชากรลดลง เช่น ศรีลังกา เกาหลีใต้ และคิวบา ซึ่งจะเห็นว่าส่วนใหญ่เป็นประเทศขนาดเล็ก แต่มีประชากรมากกว่า จะมีการเปรียบเทียบและความก้าวหน้าของการกำหนดความเจริญเติบโตของประชากรยังมีความมั่นคงอยู่ ดังเช่น ในประเทศจีน อินเดีย อินโดนีเซีย ปากีสถาน บราซิล เม็กซิโก ไนจีเรีย และอียิปต์

ไม่เพียงแต่ปัญหาประชากรจะเกิดขึ้นในประเทศที่ยากจนเท่านั้น แม้แต่ประเทศที่มั่งคั่งและประเทศในระดับปานกลางก็ได้ตระหนักถึงความต้องการและการรับรู้ไปถึงเรื่อง "ทรัพยากรธรรมชาติ" จึงพบว่าประเทศที่ยากจนส่วนใหญ่ไม่ใช่ผู้บริโภครายย่อย หรือประเทศเมืองแม่ในยุคนักบรรณานุกรมเป็นผู้บริโภคทรัพยากรธรรมชาติของโลก ตัวอย่างประเทศมั่งคั่งเช่น สหรัฐอเมริกามีจำนวนประชากรเพียง 5 เปอร์เซ็นต์ของพลโลก เป็นประเทศที่บริโภคถึง 50 เปอร์เซ็นต์ของสินค้าและบริการของโลก สถานการณ์เช่นนี้ได้ถูกยกขึ้นเป็นปัญหาด้านจริยธรรมและการเมือง ซึ่งสมควรที่จะแก้ไขต่อไปโดยเร็ว

ปัญหาเรื่องอาหาร

ยังมีประชากรอีกเป็นจำนวนมากที่ยังมีข้อโต้เถียงว่า "ไม่มีปัญหาประชากร" หลายประเทศที่มีปัญหาเรื่องอาหาร ซึ่งบรรดาประเทศและองค์กรที่ได้มีการถกเถียงปัญหาเหล่านี้ มักจะอ้างถึงการแปลข้อมูลทางสถิติที่มีอยู่ ในบางครั้งข้อมูลที่ได้ไม่สมบูรณ์และไม่น่าเชื่อถือ แต่ถ้าหากเป็นข้อมูลที่มาจากองค์กรที่มีความมั่นคง หรือความเชื่อมั่นในทางศาสนา หรือลัทธิมาร์กซิสต์ ความเชื่อถือ หรือความเชื่อ

มันทางวิทยาศาสตร์ก็ตาม ข้อมูลทั้งหลายนั้นส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับสถิติหรือความเชื่อถืออย่างเดียว พวกเราก็ต้องมีความเข้าใจอย่างน้อยในลักษณะทางการเมืองของประชากรและอาหาร โดยอาศัยการรวมปัญหาเข้าด้วยกัน และเสนอแนวทาง การวิจัยชนิดนี้มักนำไปสู่ความเชื่อมั่นว่ามีปัญหาประชากรโลก ทั้งยังพบสาเหตุและผลของปัญหาอาหารโลก ความจริงทั้งสองประการนั้นคือเป็นลักษณะของเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ ปัญหานี้ไม่ใช่เป็นเรื่องหนึ่งของประชากรจำนวนมาก หรือเป็นเรื่องเล็กน้อย เมื่อกล่าวถึงเรื่องอาหารของโลก แต่ความจริงหรือเป็นเรื่องเล็กน้อยเมื่อกล่าวถึงเรื่องอาหารของโลก แต่ความจริงมีความสำคัญและซับซ้อนยิ่งกว่านั้น ในที่นี้จึงสามารถจะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญทางการเมือง

สหประชาชาติได้เสนอความเชื่อมโยงระหว่างประชากรและอาหาร และได้มีการจัดการประชุมในปี พ.ศ.2517 เรื่อง The World Population Conference ในกรุงบูคาเรสต์ และเรื่อง The World Food Conference ในกรุงโรม ในการประชุมทั้งสองเรื่องนั้น ปัจจัยทางการเมืองได้มีส่วนร่วมอย่างชัดเจน และสหประชาชาติพยายามติดตามผลการประชุม พร้อมด้วยการปฏิบัติที่มีข้อจำกัดหรือบางครั้งถูกจำกัดหรือคัดค้านทางการเมือง โดยปกติเราจะเข้าใจถึงลักษณะทางการเมืองของประชากร แต่การเมืองเรื่องอาหารจะมีคนกล่าวถึงน้อยมาก อาจจะเป็นเพราะเป็นเรื่องที่ยากและซับซ้อนในการเกี่ยวข้อง

อาหารของโลก

ได้มีการประชุมเรื่องอาหารโลกในปี พ.ศ.2517 ภายในไม่กี่เดือนก่อนที่องค์การ OPEC จะห้ามส่งน้ำมันและราคาน้ำมันตกต่ำลงใกล้สูญหายเลย ทำให้การเกษตรกรรมขาดน้ำมัน โรคระบาดได้เพิ่มขึ้นอย่างน่าตกใจ มีผลิตภัณฑ์หลาย ๆ อย่างที่มีผลจากน้ำมันปิโตรเลียม เช่น ที่ใช้ในแหล่งเกษตรกรรม กลายเป็นสินค้าที่มีราคาสูงและหาซื้อยาก ประกอบกับสภาพลมฟ้าอากาศที่รุนแรงหลาย ๆ แห่ง รวมทั้งการห้ามการส่งน้ำมันและน้ำมันมีราคาเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดความอดอยากในพื้นที่ต่าง ๆ ของโลก ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากที่สุดเรื่องหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2519 ได้มีการปรับปรุงสถานการณ์อาหารโลก ซึ่งต้องการความช่วยเหลือด่วน สหประชาชาติได้วางนโยบายและโปรแกรมการช่วยเหลือประเทศต่าง ๆ ที่มีปัญหาด้านอาหารรุนแรง ดังเช่น เอเชียตะวันออกเฉียง และอีกหลายสิบประเทศในทวีปแอฟริกาและทวีปอื่น ๆ ในปี พ.ศ.2521 The World Food Council ได้เสนอรายงานว่า "การเพิ่มผลผลิตอาหารในปี พ.ศ. 2519 และ พ.ศ.2520 ได้มีผลก้าวหน้าน้อยมาก" และสมควรยอมรับถึงวัตถุประสงค์และการดำเนินการของการสัมมนาเรื่อง "อาหารโลก" เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ว่าทฤษฎีของมัลทัสได้ถูกลบล้างไปใน พ.ศ.2522 Worldwatch Institute ซึ่งมีเลสเตอร์ บราวน์ เป็นประธานในขณะนั้นได้

รายงานว่า "การผลิตอาหารประเภทปลาของโลกต่อหัว การผลิตขนสัตว์ น้ำมัน เนื้อแกะ เนื้อไม้ การเก็บของป่าและธัญญาหาร ได้มีการผลิตลดลง" ในระยะวิกฤตินั้นรัฐบาลของประเทศต่าง ๆ องค์การระหว่างประเทศ สถาบันต่าง ๆ รวมทั้งเลสเตอร์ บราวน์ ได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาโลก รวมทั้งนำข้อมูลและงานวิจัยที่เกี่ยวกับประชากรและอาหารโลก โดยพิจารณาถึงเหตุผลและปัจจัยต่าง ๆ 4 ประการ คือ

ประการแรก คือให้ตระหนักถึงมวลรวมผลิตอาหาร ความต้องการทางโภชนาการระดับมาตรฐาน การบริโภคอาหาร โอกาสเลือกอาหารและสิ่งต้องห้าม และปัจจัยอีกหลายประการที่รวบรวมได้จากงานวิจัยและโปรแกรมต่าง ๆ

ประการที่สอง ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องตระหนักถึงที่มาของข้อมูล ลักษณะ และการแปลงข้อมูล ซึ่งอาจมีผลแตกต่างกันไป เมื่อข้อมูลได้รับมาจากองค์กรที่มีมาตรฐานต่าง ๆ กัน

ประการที่สาม โปรแกรมอาหารที่มีอย่างเพียงพอหรือขาดแคลน ซึ่งข้อมูลนั้น ๆ จะเกี่ยวกับรูปแบบที่หลากหลายของโปรแกรม ตัวอย่างเช่น การเจริญเติบโตทางประชากร การพัฒนาด้านเทคโนโลยี และเปลี่ยนแปลงบรรยากาศทางการเมืองและเศรษฐกิจ และการตัดสินใจที่ผิดพลาดที่ผ่านมา และ

ประการสุดท้าย ก็คือการนำเอางานวิจัย 2-3 เรื่อง หรือโปรแกรมอาหารและประชากรนำมาพิจารณาร่วมกันให้มีน้ำหนักเพียงพอที่จะนำไปสู่การพิจารณาทางการเมือง

นอกจากนี้จะต้องเข้าใจในสถานการณ์อาหารโลก เพื่อจะนำปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้เข้าร่วมในการพิจารณา กล่าวคือ

1. เป็นระยะเวลาถึง 75 ปี ในศตวรรษที่ 20 นี้ ปรากฏว่าการผลิตอาหารโลกได้รู้ดหน้ามากกว่าการเพิ่มขึ้นของประชากร แต่ก็เป็นเพียงน้อยนิด หรือจำนวนตัวเลข
2. ด้วยเหตุนี้ ทำให้มนุษยโลกจำนวนมากได้พ้นความอดอยากหิวโหย แต่ก็ยังมีมวลมนุษยมากกว่า 650 ล้านคน ยังไม่ได้รับอาหารที่เพียงพอและเป็นโรคนขาดอาหาร
3. โลกยังคงมีความสามารถให้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมั่นคง มากกว่าการผลิตในขณะนั้น นั่นคือ การผลิตอาหารยังคงสามารถผลิตเพิ่มขึ้นได้อย่างมาก
4. ประสบการณ์ในการผลิตทำให้เพิ่มผลิตผลด้านอาหารอย่างแน่นอน และมั่นคงซึ่งมีค่ามากขึ้นและต่อขบวนการดำเนินการในระยะยาว
5. เมื่อก้าวถึงการทะลุกลางปล้องหรือการก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ (breakthrough) ได้เกิดขึ้นแล้ว ดังเช่น การพัฒนาการเพิ่มผลผลิตข้าวสาลีในเม็กซิโก และข้าวเจ้าในฟิลิปปินส์ เป็นการนำไปสู่ "ปฏิวัติเขียว" (Green Revolution ในปี พ.ศ.2508 (Norman Borlaug 1970) และในขณะที่เดียวกันควรจะต้องมีการควบคุมจำนวนประชากรซึ่งเป็นผลสรุปที่จะแก้ไขปัญหานี้

6. การเพิ่มผลผลิตอาหารอย่างมหัศจรรย์ได้ปรากฏในประเทศอุตสาหกรรม แต่ไม่ได้เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาทางเกษตรกรรม ในทศวรรษที่ 1970 การผลิตอาหารต่อหัวได้ลดลงถึง 69 ประเทศ ซึ่งมีจำนวนประเทศเกินครึ่งหนึ่งของประเทศกำลังพัฒนา

7. สัดส่วนอาหารที่ส่งออกโดยประเทศพัฒนาไปยังประเทศพัฒนาอื่น ๆ ได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นอย่างมั่นคง และประเมินได้ว่ามีปริมาณมากกว่าครึ่งหนึ่งของปริมาณอาหารโลกที่ทำการค้ากันอยู่ ตรงกันข้ามกับประเทศยากจนทั้งหลาย จะได้รับอาหารมีปริมาณน้อยมาก จากประเทศมั่งคั่งและยังมีอาหารเหลือสำรองน้อยกว่าประเทศร่ำรวยด้วย

8. บางครั้งอาหารที่ได้รับนั้นจะมีมากกว่าเดิม แต่ปริมาณ 1 ใน 4 ถึง 1 ใน 3 ของประเทศยากจนทั้งหลายไม่เคยได้รับผลผลิตอาหารให้ถึงมือประชาชนผู้สมควรจะได้รับ โดยสาเหตุของการถูกทิ้งขว้าง การเน่าเสีย อาหารสูญเสียโดยแมลงและหนู ไฟไหม้และการเสียหายจากน้ำท่วม และรวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ

9. เนื่องจากสหประชาชาติได้แนะนำ และสนับสนุน เรื่องการผลิตอาหาร แต่ยังคงไม่มีโปรแกรมผลิตอาหารแผ่ขยายไปทั่วโลก ไม่มีอาหารเก็บในยุ้งฉาง และการกระจายอาหาร ไม่มีแม้แต่การสำรองอาหารของโลก

10. การช่วยเหลือด้านอาหารไม่เคยเพียงพอในด้านปริมาณ หรือประเภทอาหาร และสถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงยิ่งกว่านั้น การช่วยเหลือด้านอาหารนั้นได้ใช้เป็นเครื่องมือหรืออาวุธสำหรับจุดประสงค์ทางการเมืองอยู่บ่อย ๆ

11. ได้มีความหวังว่า เราสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องอาหารได้ สิ่งเหล่านั้นได้แก่

ก. เรื่องอาหารโลกยังคงเป็นสถานการณ์ที่รุนแรงและยังคงมีอยู่ตลอดไป ตั้งแต่เริ่มต้นที่จะต้องเข้าใจ

ข. ประเทศกำลังพัฒนาบางประเทศได้มีผลผลิตด้านอาหารเพิ่มขึ้นอย่างน่าทึ่ง เมื่อเร็ว ๆ นี้

ค. ปัจจุบันได้มีองค์การที่มีประสบการณ์มากมายหลายแห่ง ได้จัดเตรียมด้านเทคนิคและงบประมาณเพื่อช่วยเหลือด้านเกษตรกรรม

ง. ปุ๋ยที่มีคุณภาพและยังมีเหลือเฟือพร้อมสำหรับการเกษตรในปัจจุบัน

จ. เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ได้มีความสนใจอย่างจริงจัง เพื่อให้มีการปรับปรุงด้านการผลิต พืชเพื่อการยังชีพ คือ ข้าว พืชไร่ในบริเวณเขตรอบิกร้อนขึ้น

ฉ. เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้มีความก้าวหน้ามากในด้านการผลิตเคมีภัณฑ์ และการควบคุมด้านชีววิทยา คือการควบคุมเชื้อโรคสำคัญบางชนิด และสัตว์พวกแมลงพืช

ช. เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีการปรับปรุงด้านการคมนาคมขนส่งเพื่อจะได้มีผลดีต่อการผลิตอาหารและการแจกจ่ายอาหารให้ทั่วถึง

ซ. ได้มีการตระหนักถึงความต้องการอย่างยิ่งในการพัฒนาเขตชนบทอย่างแท้จริง มากกว่าการเพิ่มผลผลิตอาหารตามปกติ

12. ความหวังที่ยังคงมีอยู่และจะเป็นความจริงได้ แต่อาจจะไม่เป็นจริงจนกว่าจะมีการตกลงอย่างแน่ชัดและแน่นอน ที่รัฐบาลต่าง ๆ จะได้วางกฎเกณฑ์และระเบียบใหม่ ลำดับขั้นก่อนหลัง และการร่วมมือที่จะให้ความมั่นใจต่อมวลมนุษยชาติทั่วโลกว่าจะมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภค

นโยบายอาหาร

จุดสำคัญประการสุดท้ายและอาจจะเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะจะมีความหมายมากกว่าเครื่องมือ เทคโนโลยี น้ำยาเคมี และงบประมาณ ฯลฯ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั่นคือ ความคิดทางการเมืองเรื่องอาหารและการปฏิบัติเพื่อให้ได้ผลิตผลอาหารที่มีคุณภาพ และมีปริมาณมากกว่าเดิม รวมทั้งการกระจายอาหาร ยิ่งกว่านั้น การขาดแคลนน้ำ การพังทลายของดิน ความจำกัดทางสรีระของวัว และตัวเหลือง รวมทั้งภาวะทางนิเวศวิทยาทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องที่โลกต้องยอมรับ

ได้มีการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรในประเทศเกษตรกรรม แต่ในหลาย ๆ ประเทศเจ้าของที่ดินและเป็นมีมืองค์ประกอบสองประการ คือ มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง และยังคงมีอำนาจเช่นนั้นอยู่ อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงแต่ผลิตผลทางการเกษตรได้ผลดีในด้านการผลิตอาหาร แต่ยังมีผลต่อเนื่องแก่ประชาชน ซึ่งพากันอพยพเข้าสู่เมืองใหญ่ มีการขยายตลาด ท้องถิ่นสำหรับสินค้าที่ทดแทนและปรับปรุงการพัฒนาลังคมที่เป็นประชาธิปไตย

ได้มีการปรับปรุงที่ดิน แรงงาน และแหล่งเงินทุน และได้มีการผลิตทางการเกษตรเพื่ออุตสาหกรรมพืช อาหาร และสิ่งฟุ่มเฟือย เพื่อเป็นสินค้าส่งออกไปยังประเทศที่ร่ำรวย และผลิตอาหารเพื่อการยังชีพภายในประเทศ แต่ระบบการเพาะปลูกแบบจักรวรรดินิยมยังคงมีอยู่ ซึ่งก่อให้เกิดความมั่งคั่งและอำนาจไม่เท่ากันแก่เจ้าของที่ดิน (ปกติเป็นชาวต่างชาติ) แต่ยังให้ประโยชน์ต่อผู้นำท้องถิ่นผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย

นั่นก็คือ ได้มีการลดจำนวนพ่อค้าคนกลาง รวมทั้งจำนวนหีบห่อและขบวนการ ทั้งหมดนี้ได้บวกราคาเพิ่มขึ้นในราคาอาหารและไปสู่มือผู้บริโภคโดยปราศจากการช่วยเหลือชวนา แต่การกระทำเช่นนี้จะมิผลต่อบุคคลมิซึ่งได้รับประโยชน์จากการทำให้ราคาสินค้าอาหารสูงขึ้น

นอกจากนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการช่วยเหลือโดยรัฐบาลให้เงินอุดหนุนต่อกิจกรรมทางเกษตร ซึ่งปรากฏในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย เพื่อที่จะเร่งเร้าให้เกษตรกรรุ่นใหม่ ๆ ได้มีความ

สามารถเพิ่มผลผลิตมากกว่าที่จะให้ชาวนามีรายได้สูงขึ้น แต่สิ่งนั้นอาจจะทำให้เกิดการโยกย้ายอำนาจ การเมืองและเป็นที่ระคายเคืองต่ออำนาจของข้าราชการประจำด้วย

การปรับปรุงและพัฒนาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรสัตว์น้ำ เพื่อที่จะรักษาระบบนิเวศวิทยาทาง ทะเล ซึ่งในปัจจุบันนี้ยังคงเป็นแหล่งขนาดมหึมาในการผลิตอาหารโปรตีน ที่มีคุณภาพให้แก่มนุษย์แทน สัตว์บก แต่เรายังคงหวังว่าจะมีการบำรุงและอนุรักษ์สัตว์น้ำในเวลาอันใกล้นี้ ถ้าเป็นเช่นนั้น ความ เลื่อมใสในชาตินิยมและการทำประโยชน์ให้แก่ประเทศก็คือ การเข้าครอบครองพื้นที่ทางทะเล

มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการคลัง วัสดุต่าง ๆ และทรัพยากรประชากรให้เปลี่ยนทัศนคติ จากการผลิตสินค้าประเภทฟุ่มเฟือย ไปสู่การวิจัยและการพัฒนา เรื่องการผลิตอาหารโดยเฉพาะอาหาร ที่มีโปรตีนสูง และอาหารจากบริเวณเขตรอบิก

มีการร่วมมือช่วยเหลือด้านการกระจายผลิตผลด้านอาหาร ประเภทของอาหารไปสู่ผู้บริโภค ที่มีความต้องการและมีปริมาณเพียงพอในยามฉุกเฉิน และได้มีนโยบายกระตุ้นให้มีการผลิตอาหารจาก ท้องถิ่นในที่ที่มีความพร้อม ปรากฏว่ายังมีหลายประเทศที่ต้องการจะหยุดโครงการช่วยเหลือด้านอาหาร โดยการสนับสนุนให้มีการผลิตเพิ่มขึ้นอย่างเหลือเฟือในประเทศเกษตรกรรมเหล่านั้น โดยมีการตอบแทน อำนาจทางการเมืองให้

นโยบายที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการให้ประเทศที่กำลังพัฒนา และมีการเติบโตด้าน อุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วเกินไป ได้ตระหนักถึงการปรับปรุงวิธีการผลิตอาหารและการจัดการโกง กินสินบน (corruption) และเจ้าหน้าที่ชั้นนำซึ่งต้องการเกียรติยศชื่อเสียง โดยติดต่อเกี่ยวข้องกับ เจ้าของโรงงานเพื่อเพิ่มพูนรายได้ของตน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า แนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและเพิ่มพูนผลผลิต อาหารและมีเก็บสำรองไว้ รวมทั้งปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ได้มาตรฐาน รัฐจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง ระบบการใช้จ่ายเงิน ปรับปรุงระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กำหนดระยะเวลา และความ สามารถ ซึ่งปัจจุบันนี้และเป็นกิจกรรมส่วนใหญ่ที่จะใช้จ่ายให้กับอุปกรณ์และอาวุธสำหรับกองทัพ โดย เปลี่ยนแปลงให้มีการลงทุนและใช้จ่ายเงินเพื่อมวลมนุษยชาติ

ประการสุดท้าย รัฐบาลประเทศต่าง ๆ จะต้องให้การศึกษาและความรู้เรื่องการดำรงชีพ แก่ประชาชนของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่มีความกดดันจากการขาดแคลนอาหาร ดังเช่น รัฐบาลเอธิโอเปียได้ปฏิบัติเมื่อเกิดฝนแล้ง และเกิดความอดอยากในแถบทะเลทรายซาเฮล รวมทั้ง ภาคตะวันออกและภาคใต้ของทวีปแอฟริกา

ส่วนในกลุ่มประเทศโลกสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ เป็นประเทศที่มีระบบการเศรษฐกิจ โดย การวางแผนจากองค์การกลาง ย่อมมีระเบียบวิธีปฏิบัติแตกต่างระบบทุนนิยมประชาธิปไตยตะวันตก

ดังนั้น ประเทศสหภาพโซเวียตได้ปฏิวัติเพื่อระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเป็นประเทศแรก และอายุเพียง 70 ปี ไม่สามารถจะยอมรับคำแนะนำดังกล่าวจากฝ่ายตะวันตก โดยระบบมาร์กซิสม์เองไม่เหมาะที่จะประกอบกิจกรรมด้านการเกษตร และก็ปรากฏโดยทั่วไปในประเทศทั้งหลาย ในระบบสังคมนิยม ประเทศต่าง ๆ สามารถเลี้ยงประชาชนของเขาได้อย่างพอเพียง ดังเช่น จีน คิวบา และฮังการี แต่ประเทศเหล่านั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงต่อระบบและหลักเกณฑ์มาร์กซิสม์อย่างรุนแรง คิวบายังคงส่งออกใบยาสูบ น้ำตาลและพืชสวนทรอปิคัลมะนาว มะกรูดและสิ่งเข้าสินค้าสำคัญคือ ข้าวเจ้าเกือบครึ่งหนึ่งของอาหารเนื้อยังชีพประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 ประเทศจีนได้เน้นเรื่องการผลิตอาหาร และกวัดขั่นองค์กรต่าง ๆ ในการกำหนดเรื่องทรัพยากรที่ขาดแคลน แต่เป็นความจำเป็นในการสนับสนุนผลผลิตทางเกษตรให้มีปริมาณสูงขึ้น ส่วนประเทศฮังการีกิจกรรมด้านการเกษตรเกือบทั้งหมดตกอยู่ในมือเอกชน ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินและมีตลาดเสรีเพื่อสินค้าเกษตร และประการสุดท้ายคือ ประเทศในกลุ่มสนธิสัญญาวอร์ซอ (Warsaw Pact) ซึ่งจะต้องมีการร่วมมือกันด้านทหาร ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2526 ค่าใช้จ่ายด้านทหาร 25 เปอร์เซ็นต์ และสำหรับอาวุธ 24 เปอร์เซ็นต์ ทั้งหมดนี้ถูกส่งไปยังประเทศกำลังพัฒนาทั้งสิ้น (SIPRI Yearbook 1986: 324-341.)

ดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้เป็นข้อเสนอว่าประเทศกลุ่มสังคมนิยมได้เกิดการผิดพลาดทั้งหมดในด้านเกษตรกรรม แน่นนอนกลุ่มประเทศสังคมนิยมสามารถบริหารประเทศของตนตามประสบการณ์ ได้เผยแพร่แนวความคิดที่มีประโยชน์และเทคนิคไปยังประเทศที่ต้องการความรู้ โดยการส่งผู้ชำนาญด้านอุตสาหกรรมทุกประเทศจากประเทศชั้นนำในด้านอุตสาหกรรม มาถ่ายทอดให้แก่ผู้นำของประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้แก่ชาวนาของตน รวมทั้งเกษตรกรรมในประเทศยากจนทั้งหลาย ผลของการร่วมมือสามารถนำไปสู่จำนวนประชากรและอาหารจะสมดุลกัน แทนที่จะปล่อยให้ เป็นอุปสรรคและการขาดแคลนอาหารอย่างที่เคยเป็น

สรุป

เมื่อประชากรมนุษย์บังเกิดขึ้นในโลกนั้น สิ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดก็คือดินแดน อาณาเขต ซึ่งเป็นธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์ได้ผ่านวิวัฒนาการในการดำรงชีพมาหลายยุคหลายสมัย และได้นำประสบการณ์ วิทยาการความรู้ในสาขาต่าง ๆ ซึ่งเจริญก้าวหน้าในแต่ละยุคเหล่านั้น เข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโลกธรรมชาติ เพื่อให้เป็นประโยชน์และแบ่งเบาภาระของตนเองและสังคม เพื่อที่จะพัฒนาการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ในการดำรงชีวิตของสังคมมนุษย์นั้น จำเป็นต้อง

มีการสร้างสรรสถาบันทางสังคม อันได้แก่วัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดระบบ รูปแบบและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ในแต่ละกลุ่ม ซึ่งมีถิ่นฐานกระจายกันไปทั่วโลก

ในยุคโบราณไม่ว่าชุมชนมนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม แต่ยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานถาวร ยังคงเป็นพวกเร่ร่อน (nomadic) เพื่อแสวงหาแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์หรือแสวงหาถิ่นที่พำนักอาศัยชั่วคราวให้ปลอดภัยจากการรุกรานของธรรมชาติ หรือจากมนุษย์เผ่าอื่น ๆ ก็ตาม อีกพวกหนึ่งคือชุมชนที่ได้ตั้งถิ่นฐาน (sedentary) เป็นหลักแหล่งมั่นคง ทั้งสองพวกนี้ก็ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติซึ่งมีความแตกต่างในวิถีชีวิต แต่จะค่อย ๆ วิวัฒนาการไปสู่อารยธรรม เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตอันมีองค์ประกอบด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องเกี่ยวข้องกับดินแดน อาณาเขตซึ่งมีอายุเวลายาวนานกว่าชุมชนมนุษย์ที่ตั้งถิ่นฐานชั่วคราวหรือถาวรก็ตาม ดังนั้นเมื่อเกิดสถาบันทางสังคม เศรษฐกิจและสถาบันทางการเมือง โดยประชากรมนุษย์ผู้เข้าครอบครองดินแดน ดินแดนจึงเป็นองค์ประกอบและปัจจัยสำคัญของประชากรมนุษย์ ดังนั้นวิวัฒนาการของดินแดนแต่ละแห่งนั้น จะมีคุณสมบัติและลักษณะที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันของชุมชนเผ่าต่าง ๆ นอกจากนี้ต้องขึ้นอยู่กับภูมิศาสตร์ กายภาพของดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้นด้วย

เมื่อประชากรมนุษย์เข้าครอบครองดินแดน ซึ่งไม่ว่าจะมีขนาดเล็กหรือใหญ่เพียงไร รูปร่างอย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์มีความรู้สึกต่อความเป็นเจ้าของดินแดนและรักแผ่นดินที่กลุ่มตนเข้าครอบครอง กฎเกณฑ์ระเบียบทางสถาบันทางการเมืองก็จะเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามความประสงค์ของกลุ่มชนนั้น ในการเกิดเมืองขึ้นนั้นไม่ว่าจะมีลักษณะเมืองแบบชนบทหรือเมืองใหญ่ จนเกิดเป็นนครรัฐ จนถึงรัฐประชาชาติในปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญนั้นจะเกิดจากสภาพที่เอื้ออำนวยหลายประการ ตั้งแต่สภาพแวดล้อม ทำเลที่ตั้งอันเหมาะสม การปฏิรูปทางด้าน การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ และการพัฒนาทางเทคโนโลยี ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและหน้าที่ต่าง ๆ ของเมืองในลำดับขั้นต่าง ๆ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงหรือเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน ดังเช่น การแปรสภาพของหมู่บ้านเกษตรเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ ทำเลที่ตั้งอันได้เปรียบ เช่น เส้นทางสี่แยกตัดกัน หรือช่องทางระหว่างภูเขา ซึ่งเป็นหนทางให้ประชากรต่างวัฒนธรรมมาพบปะกัน และเกิดการผสมผสานกันของวัฒนธรรม ซึ่งก่อให้เกิดกิจกรรมทางการผลิตขึ้นหลายแนวทาง เป็นต้น เมื่อความสัมพันธ์และความผูกพันของกลุ่มชนต่าง ๆ เหล่านี้ มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น ความรู้สึกในความรับรู้และการยอมรับของวัฒนธรรมที่แตกต่างกันนั้นมาผสมผสานกันได้ ประชากรมนุษย์ในโลกนี้ได้ตั้งถิ่นฐานมั่นคงนี้จะมีการพัฒนาการใน "ชาตินิยม" ขึ้น เมื่อผสมผสานกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของรัฐและวัฒนธรรมประจำชาติ ย่อมนำไปสู่พลังอำนาจของรัฐได้ในที่สุด